

مختصر عشاق

تصنیف

عارف باللہ مولانا مولوی محمد نور اللہ صاحب کچھراوینی

حسب اعیاء

عارف ربانی، قطب زبانی، مہر ثانی
حضرت پیر سید غلام محی الدین شاہ صاحب قہ
سجادہ نشین گولڑہ شریف

بسمی و اتمام غلام غلامان حضرت
خواجہ مظفر محمود تاجر حرم ملتان مہر

**Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.**

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

نور بخشاق

تصنیف عارف باللہ مولانا مولوی نور الدین صاحب پھرلوی

حبيب الیما

عارف ریائی، قطب نامی، بہترینانی

حضرت پیر غلام محی الدین شاہ عتاجی مدین گولڑہ پتھر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خواجہ مظفر محمود ناہرچہ پرم ہمدان

(عبد الہی بڑا، ملتان)

کتبہ ابو سعید خدری محمد کاتب اندرون بوہڑ دروازہ

ملتان شہر

39176

مطبع صدیقیہ ملتان میں طبع ہوئی

فہرست کتابت زائر القناع عن وجود السماع الملقب
نغمہ عشاق و المورخ بنغمہ قدوسی و تحقیق حل و حرمت غنا
و فرامیر معارف و ملاہی تصنیف مولوی محمد نور الدین
ابحشتی الصابری القدوسی الرحمانی نور الدین مرقہ

صفحہ	مضمون
۱	آغاز کتاب حمد رب العالمین
۲	نعت پیر المرسلین علیہ السلام
۳	سبب تالیف کتاب و ذکر خیر حضرت مولانا شاہ عبدالرحمان دام ظلہم
۷	اسم و لقب کتاب و فہرست آن
۱۰	تثنوی آغاز نغمہ عشاق
۱۱	افادہ اول از افادات سہ گانہ مقدمہ و معنی سماع و غنا
۱۲	افادہ ثانی از مقدمہ و بیان فرق میان تغنی محمودہ مذموم
۱۴	نقل کلام صاحب راج البیوۃ و فرق میان غنا و تجویہ قرآن
۱۵	افادہ ثالث درانیکہ مشروریت سماع از زبان داود علی نبینا و علیہ السلام است

حکایات مزامیر و او و علیہ السلام از جامع النبوة

۱۷

۱۹

۲۰

۲۰

۲۰

۲۱

۲۲

۲۲

۲۳

۲۴

باب اول در اباحت سماع

فصل اول از باب اباحت در احادیث ثبوت سماع پیغمبر و سماع
خلفاء راشدین علیہ و علیہم السلام۔

حدیث ثنیہ۔ پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم غنا با دف اذن بلا تخصیص عید و غیرہ

تقریبات در کوچہ و مدح مغنیات باینکہ دوست میدارد آہنار را۔

حدیث ثنیہ۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم غنا سے با دف در خانہ شادی

و فرمایش کردن وی از مغنیہ۔

حدیث مدنی باینکہ مرغوب انصار است و لہو بر غنائی حلال اطلاق

کرده پیغمبر است۔

حدیث متضمن باینکہ در شادی و نکاح غنا ضرور است

حدیث متضمن باینکہ بر نبودن غنا و دف ہمراہ عروس پیغمبر خدا از جوہر مژدہ

صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم۔

حدیث متضمن باینکہ پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم قصداً عایشہ صدیقہ را بر حال مغنیہ

آگاہ ساختہ غنائش شنوایند۔

صفحہ	مضمون
۲۵	حدیث سماع خلفا ثلاثہ غنای باؤف اذ ذن بحفودہ پیغمبر صلعم و امرہ آنحضرت بنا بر ایفای تدر بنعنا و دف زنی۔
۲۸	جواب شبہات کہ منکرین را بہ لفظ ان الشیطان لیخاف منکات عمر سابقہ
۳۳	فیندن آنحضرت صلعم بروز عید اذ ذبان غیر مغنیہ اشعار و جز منوع کردہ خلیفہ اول را از ممانعت آنها۔
۳۶	حدیث مغانیہ کنایہ رسالہ صلعم مرعایشہ رضی اللہ عنہا را تماشائے قصص حبشیان تا دیر۔
۳۷	حدیث درائیکہ فارق در نکاح حلال حرام غنا و دف است
۳۸	حکم بیانے دف زنی وقت نکاح در مسجدا
۳۸	حدیث سماع صاحبی رسول صلعم و اہل بدہ غنا و زنان در شادی بع زمان نبوت۔
۳۹	حدیث سماع عمر رضی اللہ عنہ غنائے جاریہ را و درخواست کردن وی رضی اللہ عنہ از پیغمبر و امر کردن پیغمبر برای اجتماع وی بہ جاریہ۔
۴۳	تنبیہ در تہیہ مختوم کردن این فصل بصوص ثلاثہ برای کسانی کہ قول مجتہدین را برا حدیث ترجیح میدہند۔

۴۴ فص اول قول امام احمد غزالی در اینکه ہر کہ احادیث اباحت
سماع را انکار کند غاسق و ہر کہ تمسح و ہر کہ قول ابی حنیفہ را بر
قول بنی صلیح کافر است۔

۴۵ فص ثانی در اینکه از روی قاعہ اصول سماع غنا را کہ فعل پنجم
است حرام و مکروہ گفتن صحیح نیست بل یا واجب است یا
مستحب یا مباح۔

۴۸ فص ثالث در بطلان مناقشہ منکرین کہ بسہ وجہ متصور بودیکے
انکار صحت اخبار دوم ادعائے نسخ اباحت سوم مظنہ تحریم
از طرف متاخرین۔

۵۰ حاشیہ صحیح در تحریم غنا ثابت نشد است و ہر چہ دریں باب
داروشہ یا مفعولست یا مطعون و چندی آیات قرآنی۔

۵۱ ابن قتیبہ اجماع اہل مدینہ بر اباحت سماع نقل کردہ و دیگرے
را خلاف آن نمیرسد و تحریم متاخرین بر خلاف متقدمین
معتبر نیست۔

۵۲ بعد اتفاق اکثر علماء بر اباحت مخالفت بعض دیگر علماء معتبر
نیست حسب روایات مرقومہ الذیل۔

صفحہ	مضمون
۵۲	عمل اہل سنت بلند مہرب حنفی مخصوص نیست در مسئلہ خاص بر قول ہر امام جائز است
۵۵	فصل ثانی در نقل سماع صحابہ و تابعین و تبع تابعین
۵۵	سماع حضرت عثمان و دافتن کینز کان منخبہ
۵۶	سماع عبدالرحمن بن عوف
۵۶	سماع سعد بن ابی وقاص و حمزہ ابن عبدالمطلب و عبداللہ بن عمرو بن ابی جعفر طیار و غیر ہم از صحابہ کبارہ
۵۷	ثبوت سماع صحابہ تابعین منقولاً از مدارج النبۃ
۵۷	حکایات سماع عبداللہ بن جعفر طیار و ثقیف بن وکعہ عبدود و دافتن او بخانہ جمیلہ برائے ثقیف بن غنادور
۵۸	خلافت امیر المؤمنین علی علیہما السلام سماع سعید بن جبیر کہ از اعانہ تابعین است غنا از زن بادف
۵۸	ابراہیم بن سعد مفتی ہارون الرشید و امام عصر بود
۵۹	نہ شنوائید طلبہ را حدیث تابعی شنوائید ایشانرا غنا
۵۹	حکایات سماع امام ابی حنیفہ

صفحہ	مضمون
۵۹	حکایات سماع امام ابو یوسف غنا و گزیتن دے از غنا
۶۰	حکایات سماع امام مالک
۶۰	ذہب شافعی و اصحاب دے در غنا جیان سماع امام شافعی
۶۲	سماع امام احمد بن حنبل و سماع صالح پسر دے
۶۲	سماع داود طائی تلمیذ امام ابی حنیفہ و در دست شدن پشت
	اور در حالت سماع بعد از اہل کہ منحنی شدہ بود
۶۳	نقل اجماع اہل حریم بر اباحت غنا و چیزے کہ بر اہل
	اہل مدینہ اجماع کنند سنت است
۶۴	عبد العزیز ابن سلمہ ماجنون مفتی اہل مدینہ و یکے از رواۃ
	صحیحین رخصت دے داود و عود
۶۴	سماع انس بن مالک
۶۵	سماع حنیفہ و فتوائے او پر اباحت غنا
۶۶	ابن فصل ترجمہ کتاب امتاع است کہ از عربی و فارسی
	شیخ عبد الحق نقل دے کند و مؤلف امتاع شیخ امام کمال الدین
	ابو الفضل جعفر بن تعلب الاقوی الشافعی ثبت اباحت
	کتاب و سنت و اجماع قیاس است

صفحہ	مضمون
۶۸	نقل اقوال در اباحت مزامیر امتناع
۶۸	تحقیق عود و احکام آل
۶۹	اسمائے صحابہ و تابعین کہ عود سے شیندند و حکم با اباحت آل کردہ اند
۶۹	صاحب امتناع عود در اصل ساختہ مزامیر دیگرہ اقیاساً مباح گفتہ
۷۱	صاحب مشکوٰۃ حدیث سماع ابو سعید انصاری و بدری و صحابی دیگر بعد زمان نبوت نقل کردہ است
۷۱	بیان منشأ اختلاف و محاکمہ از روئے انصاف کہ رائے صاحب مدارج النبوت است
۷۳	مثال رفعت حرمت عارضی مزامیر مثل حرمت ادا علی خمر است
۷۵	باب ثانی در ثبوت اباحت از روئے فقہ
۷۵	فصل اول در ذکر روایات اباحت از کتب اہل سنت کہ مباح آل سی و چہار فتاویٰ میرسد
۸۰	خلاصہ روایت فتح القدیر کہ حرمت غنادر حق معنی پیشہ و در است نہ و در حق سامعان

- ۸۳ فتویٰ امام عین الدین باباحت غنامح آلات و مزامیر
- ۸۴ العام و اجرت کہ معنی را بالا شرط میدهند حرام نیست
- ۸۸ فصل ثانی در روایات اباحت غنا از کتب امامیہ
- ۸۹ نقل عبادت کتاب تنویر المستبصرین تالیف مرزا امان بیگ
شعبی۔
- ۹۰ اجماع بر حرمت غنا مطلقاً بہ ثبوت نئے رسد
- ۹۲ آنچه از اخبار مذمت غنا در قرآن وارد شدہ مراد ازاں
خواندن قرآن بہ سبیل لہو و لعب است
- ۹۳ قول امام موسی کاظم در جواز غنا بشرطیکہ عیبیاں نباشد
- ۹۳ قول امام جعفر صادق اجماع المغنیۃ التی ترف العرائس لیس بہ باس
- ۹۴ قول محمد بن بابہ
- ۹۵ حدیث از امام زین العابدین در خرید کنیز منعیہ
- ۹۶ حدیث حرمت غنا در مرتبہ در کتب اربعہ مثل کافی و من لایحضرہ
الفقیہ و تہذیب و استبصار و غیرہ کتب اخبار یافتہ نئے خود
- ۹۷ از اخبار عموم حرمت غنا مفہوم نئے شود
- ۹۹ فصل ثالث در تحقیق مزامیر و معارف و ملاہی و ملاعب

صفحہ	مضمون
۱۰۰	قانون اول در معنی لہو و لعب و لعب و معترف و مزامیر
۱۰۲	فرق در بیان مزامیر و معارف حسب اصطلاح اہل شرع
۱۰۲	قانون دوم در اقسام ملاہی
۱۰۲	تفصیل انواع قمار شرعاً
۱۰۵	بیان ملاعب کہ اذا انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجود آمدہ
۱۰۶	دفعہ شہادت کہ در مقدمہ لعب از بعض احادیث متذہم شود
۱۰۸	اباحت سماع از کتاب کیمیائے سعادت
۱۰۸	بیان سرائیں معنی کہ سماع گوہر دل آدمی را بجنبانہ و در دے چیزے پیدا آرد کہ در اختیار نیست
۱۱۰	از اقسام سماع قسم اول آنکہ بغفلت و بازی شنودایں قسم لہو است و حرام نیست
۱۱۱	حدیث رقص و بازی زنگیاں در ہمہ سنگی مسجد النبی
۱۱۲	حدیث لعنت بازی عائشہؓ بخضور آنحضرت صلعم
۱۱۳	حدیث عائشہؓ مشعر سماع آنحضرت غنا با دف و منع سے
۱۱۳	الربابہ و عمرہ و از ذہبہ کنیزاں
۱۱۳	قسم دوم کہ سماع حرام است

۱۱۳	قسم سوم کہ دل صفت محمود بود آن بر سه نوع است
۱۱۴	نوع اول سماع عاجیان و غازیان
۱۱۴	نوع دوم سماع گنہگاران بر معصیت چنانچہ نوحہ و اود علیہ السلام
۱۱۵	نوع سوم کہ در دل شادی و سرور و مباح بود و از سماع { زیادہ کنند
۱۱۵	نوع چهارم آنکہ دوستی خدا در دل بود و آن واجب است
۱۱۸	قانون سوم فصل ثالث در اقسام احکام مزامیر
۱۱۸	حصرا جناس مزامیر در چهار اقسام
۱۱۹	اگر مزامیر را علی اود طلاق حرام و گناہ بگیرد گویند منع { دارد و می شود بوجہ
۱۲۲	نغمہ اول در اقوال محی ثین و فقہاء در تفسیر معارف و مزامیر
۱۲۵	خلاصہ اقوال منقولہ صاحب نہ واجہ
۱۲۶	خلاصہ اینکہ مزامیر اگر بغیر غنا نوازند حرام است و با غنا { حرام نیست
۱۲۸	السماع مع آلات مباح
۱۲۹	در اینکہ از دلائل ذکر کردہ فقہاء حرمت مطلق مزامیر ثابت نیست

صفحہ	مضمون
۱۳۱	دلیل اباحت مزامیر کہ در زمان آنحضرت نبودند
۱۳۲	جواب حدیث کہ لہجہ آوازہ مزماہ آنحضرت گوش خود را بند ساختہ بود
۱۳۳	جواب اینکه وجہ و طرب از محرمات شرعی نیست تا علت حرمت مزامیر باشد
۱۳۵	دفع اینکه قص کنیز و حالت سماع کہ بسبب مزامیر پیدا شود ممنوع شرعی نیست
۱۳۶	دفع آن معنی کہ مفہامین عشق انگیز و ذکر شراب وغیرہ خلاف شریعت نیست
۱۳۸	دفع این معنی کہ از تعارض دلائل حرمت و دلائل اباحت قوی ہستند ساقط نخواہد شد
۱۴۰	فصل چہارم در ابطال دعوی چہارم مدعی متضمن انکار تصوف
۱۴۱	بیان اسم و رسم تصوف
۱۴۳	آیات دالہ بر مدح اہل تصوف
۱۴۶	در بیان بعض صوف و مرقع برائے اہل تصوف
۱۴۷	ذکر تصوف امام اعظم ابی حنیفہ

صفحہ	مضمون
۱۴۹	نقل عبارت شرح سفر السعادت
۱۵۱	نقل عبارت در المختار در اثبات تصوف امام ابی حنیفہ { وثبوت فقر سے تا حضرت علیؑ
۱۵۲	ذکر اولیائے عظام کہ اخلاف بودند
۱۵۶	امام ابو حنیفہ از ہفت صحابہ سماع حدیث کردہ
۱۵۶	تاریخ وفات امام ابی حنیفہ
۱۵۷	حیات عجیبہ از اخبار و النظائر
۱۵۹	جواب رد و انکار علمائے ظہاہر کہ بر قصیدہ صالح حکم وغیرہ { کلام شیخ محی الدین ابن عربی کردہ اند
۱۵۹	عبارت در المختار در شرح شیخ محی الدین عربی
۱۶۱	باب ثالث در آیات و احادیث و روایات کہ بیان { حرمت بدان استدلال میکنند
۱۶۱	ہدایتہ اول در آیات قرآنی
۱۶۱	تفسیر آیتہ کہ لم یؤمن الناس من یشتري الخ
۱۶۵	ضابطہ اصول القرآن من الاتقان در بطلان این معنی { کہ آیت مذکورہ ناسخ احادیث اباحت است

صفحہ	مضمون
۱۶۸	تفسیر آیہ ثانیہ کہ بہ حرمت غنا دلیل سے ہنمندانہ ہندام الحديث تجبول الخ
۱۶۰	تفسیر آیہ استغفر لمن استطعت الخ
۱۶۱	تفسیر آیہ ما کان صلواتہم عند الیت الخ
۱۶۲	ہدایتہ ثانیہ و ذکر احادیث کہ دلائل اہل تحریم اند
۱۶۳	ضابطہ اصول حدیث
۱۶۴	نقل ضابطہ اصول حدیث از جامع الاصول
۱۶۶	تقسیم جملہ احادیث بر چہار قسم
۱۶۷	ہدایتہ ثالثہ و ذکر احادیث کہ بسبب ضعف یا مرفوعیت قابل اعتماد نیستند
۱۸۳	ہدایتہ رابعہ و ذکر احادیث کہ از کتب غیر معتبر و منقول اند
۱۸۵	ہدایت خامسہ ذکر احادیث کہ روایت آن مطعون اند
۱۸۷	ذکر کتب حدیث کہ بسقوط اعتبار افتہار دارند
۱۸۸	ضابطہ از جلال الدین سیوطی در بیان علت وضع احادیث
۱۸۹	ہدایت سادسہ و ذکر احادیث صحاح کہ در ماں مذمت غنائے قسم منکر نہ کوراست

- ۹۲ جواب احادیث عشرہ مذکورہ و انطباق آں براباحت
- ۹۴ جواب حدیث نافع مولیٰ عبداللہ بن عمر کہ نزد فقہاء دلیل حرمت مزامیر است
- ۹۵ باب ثالث در جواب روایات فقیہ کہ محرمین ہاں متکلمے کنند
- ۹۶ دفع سوال و شبہات کہ عوام و خواص را از روئے اختلاف روایات پیداے شود
- ۹۷ تنبیہ اول در شناخت میزان شریعت کہ شارع رام تکلیف احکام چہ قسم منظور است
- ۹۸ نقل کلام شیخ عبد الوہاب شعرائی در بیان تنبیہ اول
- ۱۰۰۲ تنبیہ ثانی در شناخت مدار مجتہدین و معنی اختلاف مذاہب
- ۱۰۰۳ تنبیہ ثالث در شناخت دستور العمل والا اعتقاد ہر مقلد نسبت یا امام خود و الہد دیگرہ
- ۱۰۰۵ تنبیہ رابع در بیان اموریکہ منشا اختلاف مجتہدین پیدا میشود
- ۱۰۰۶ تنبیہ خامس در انساب و اغراغیبکہ منشاے مزید اختلاف فیما بین علمائے متاخرین بودہ است و سبیل دفع اختلاف

صفحہ	مضمون
۲۰۷	ذکر علمائے کہ حکم تفصیل در باب اقراران منکر و عدم اقراران بماں نر شتمہ اندہ
۲۰۸	بعضے مخالفین بنا بر نفرت مذہب خود در کتب حنفی و شافعی بعض مسائل بر خلاف مذہب انہا داخل کرده اند
۲۰۹	سبیل رفع نزاع و اختلاف توفیق در اقوال مختلفہ
۲۱۰	محاکمہ برائے تردید روایات خلاف اصول فقہ و بعضے کلیات دین کہ حجت محرمین است
۲۱۰	ذکر آیات متضمن اینکہ کد ام مجرم بسبب گناہ کافر نمی شود
۲۱۱	ذکر احادیث مشعر اینکہ کلمہ گور بسبب گناہ کافر نہ اندہ
۲۱۳	جہادت در المختار در بیان احناف کفار
۲۱۵	نقل روایت فتاویٰ سراجیہ در بارہ اینکہ در تکفیر اہل اسلام جرأت نکرده شود
۲۱۵	جواب روایت تاتار خانہ و حدیث استماع الملامی معصیتہ و المجلوس علیہا فسق الخ
۲۱۶	فائدہ از در مختار در نواختن نوبت شخصے کہ تکفیر مستمع غنا میکند از روی کلیات مذکورہ کفر
۲۱۸	

	آں شخص ثابت مے شود
۲۱۸	جواب ردایت ہدایہ کہ دلیل محرمین است
۲۲۱	دفع شبہات کہ معترض را بر شرح و بیان مطلب صاحب
	ہدایہ ناشی مے شد
۲۲۵	انتباہ اولی در دفع شبہ حرمت غنا کہ از کلام
	غوث الثقلین در غنیۃ الطالبین پیدا مے شد
۲۲۶	جواب اختباہ مذکورہ بعد نقل عبارت
۲۲۸	نقل فصل غنیۃ الطالبین در آداب سماع
۲۳۲	جواب متضمن اینکہ در قول فعل حضرت محبوب سبحانی
	رضی اللہ عنہ تناقض نیست
۲۳۵	نقل عبارت اقتباس الانوار مشعر سماع حضرت محبوب سبحانی
۲۳۷	انتباہ ثانی در دفع اختباہ حرمت غنا کہ از کلام شیخ
	شہاب الدین سہروردی در عوارف ناشی مے شد
۲۳۷	نقل عبارت عوارف کہ در حق منکر سماع نوشتنہ
۲۴۱	انتباہ ثالث در دفع اختباہ حرمت غنا و مزامیر
	کہ از کلام سلطان المشائخ پیدا مے شد

صفحہ	مضمون
۲۴۲	نقل عبارت فوائد القواد از دیباچہ سوم
۲۴۵	نقل عبارت فوائد القواد از مقام دیکمہ
۲۴۷	تذکرہ اولی در آثار و فوائد سماع کہ در نفس مستمع پیدا آید
۲۴۹	بیان اینکه سماع محرک آن معنی بود کہ در دل سماع باشد
۲۵۱	ذکر اقسام سماع نسبت متمیزین قسم اول سماع عوام
۲۵۱	سماع خواص
۲۵۲	سماع مبتدیان
۲۵۲	سماع منتہیان
۲۵۲	تمہید اصطلاحات صوفیہ
۲۵۲	نقل لطیفہ از لطائف اشرفی در اصطلاحات صوفیہ
۲۶۹	تحقیق اول در معنی لغوی و اصطلاحی وحد و بیان فرق میان وحد و وجود و توحید
۲۷۲	نقل باب دوم کیمیائے سعادت در آثار سماع و آداب آن
۲۷۲	مقام اول فہم است
۲۷۵	مقام دوم حال است کہ آزاد و جد گویند

۷۷	{ دلائل آں معنی کہ در محفل صوفیاں بجائے قوالاں مقرباں قراں چوائے نثانہ
۸۰	مقام سوم در سماع حرکت و جامہ و دیدن
۸۲	{ در بیان اقوال و احادیث کہ در باب و حسب و قص وارد گشتہ
۸۴	در ذکر انداختن خرقہ بطرف قوال
۸۵	تذکرہ ثالثہ در شرائط سماع و اسباب محرمہ آں
۸۶	قسم اول آنکہ وجہ حرمت در معنی باشد
۸۷	سماع صوت امارہ و نظر بطرف خوب رویاں بلا شہوت حرام نیست
۸۸	قسم دوم آنکہ وجہ حرمت در مسموع باشد
۸۹	قسم سوم آنکہ وجہ حرمت در مستمع باشد
۸۹	تذکرہ اول و آیات غنائے محرم و غیر محرم
۹۰	قسم چهارم آنکہ وجہ حرمت در آلات غنا باشد
۹۱	اعادہ دلائل اباحت مزامیر
۹۲	قسم پنجم کہ لبیب آں سماع مباح میگرد

صفحہ	مضمون
۲۹۵	کرہ رابعہ و آداب اہل طریقت اند زمان و مکان و زمان
۲۹۷	اب قوالان
۲۹۹	نام بزم سماع
۳۰۰	قی نامہ
۳۰۱	شام معنی
۳۰۲	شام کتاب
۳۰۳	یخ اختتام
۳۰۴	نہ
۳۰۶	نیت و حالات و غیرہ
ستارہ	
آخر	

۲۲
 درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ
 درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ درجہ اولیٰ

پیش لفظ

نغمہ عشاق کے مصنف حضرت مولانا مولوی محمد نور اللہ صاحب
 پھر اپنی اضلاع صوبہ پنجاب آگرہ و اودھ دہلی و تان کے لئے
 والے تھے۔ آپ اکبر شاہ ثانی اور آخری مغل تاجدار
 سراج الدین ظفر کے معاصرین ہیں سے تھے۔ دس برس
 تک رام پور میں افضل العلماء مفتی شرف الدین صاحب سے
 ظاہری علوم پڑھتے رہے۔ کچھ مفتی الہی بخش صاحب کا ندھ
 سے بھی کسب فیض کیا اور پھر لکھنؤ جا کر مرزا حسن علی صاحب
 ہاشمی محدث سے تکمیل حدیث فرمائی۔ مستزاد سس تک
 سرکار انگریزی کی ملازمت میں نساک رہے۔ پھر رشتہ دار
 سے رہ کر تحقیق الہی تک کے فرائض انجام دیتے رہے
 فازی الدین حیدر شاہ اودھ کے زمانہ میں نو برس تک

بھی رہے۔ پھر شاہجہان پور سے کلکتہ تک کچھ میروسیاحت
 میں مشغول رہے تصنیف ذالیف کا ابتدا سے ختم ہوا تھا۔
 چنانچہ محمود الصوفی اخلاق ناظمی اور ہدایت المصلحین پجواں
 کے سلسلے میں تالیف فرمائی۔ نور مطلق شرح کلمۃ الحق
 کلمۃ طیبہ کی تفسیر اور وحدت الوجود کی تشریح میں لکھی وہابیوں
 کی تردید میں ایک رسالہ ہدایت الوداہ میں تصنیف فرمایا۔
 الذاہر الرحمان و تنویر الجنان میں اپنے مرثیہ قطب زمان مولانا
 شاہ عبدالرحمن صاحب قدس سرہ العزیز کے ملفوظات شریفہ
 جمع فرمائے۔ اور یہ کتاب جس کا اصلی نام ازالۃ القناع من
 وجہ السماع ہے اور لقب نغمہ عشاق، سماع و غنا کی تحقیق
 میں لکھی۔ بعد تصنیف یہ کتاب اکبر شاہ ثانی کے پیش ہوئی تو
 پادشاہ کی طرف سے حسب ذیل فرمان صادر ہوا۔

نقل فرمان شاہی

متفہیان حال و استقبال ممالک محروسہ دارالخلافہ

شاه جهان آباد پادشاه دین اوان مہمنت اقتراں کتاب
 ازالۃ القناع عن وجہ السماع الملقب بغمۃ عشاق تصنیف حقائق
 و معارف آگاہ مولوی محمد نذراک اعظم پوری بملاحظہ النور
 گذشت و مطالب مندرجہ آن مشروحاً بوضوح پیوستہ است از آنجا کہ
 مصنف مذکور جامع فروع و اصول و مدلل بہ لایل معقول و
 منقول است و تہنید فضل و قبول عقلا و زمان یافتہ و احادی
 از علماء این دیار بہ رد و قدح آن جہارت نہ ساختہ بنا بران منظر
 بنیگان نثر یا مکان گشتہ کہ بنا بر تکثیر و تدریج این نسخہ نادر الوجود
 منطبع گردید و بلحاظ اینکہ مخیر و مدام المحضوہ قیخ عبد الغفور قدس سرہ
 المبرور اعظم پوری و دیگر اسلاف مصنف پرنور از حیثیت علم و
 فضل ظاہر و باطن ہمیشہ ذی الحجۃ و الشان لائق المہمت و
 الاحسان سلاطین ماضیین بودہ اند مغری الیہ نیز از پیشگاہ
 حضور پرنور مابہ دولت بخطاب زبدۃ الموحدین مشیر الدولہ
 محقق الملک مفتی محمد نذراک خاں بہادر مناظر جنگ
 مخاطب گردید۔ واجب و متحتم بر خواص و عوام رعایا و برایا این

سلطنت آید مدت آنکہ اعزاز و احترام مفتی سابق الذکر بر خود ہا
لازم دانستہ ایشان را ہموارہ مورد مزاحم خسروی و مطرح انظار
نفقہیات شاہی شناسند و حسب المسطورہ عمل آرد فقط المرقوم
مرحب المرجب ^{۱۲۹۹ھ} مطابق ^{۱۸۳۲ھ} ^{۱۲۹۹ھ}

علوم باطنیہ سے لگاؤ بھی کچھ مورد ثنی و فطری تھا۔ آپ کے اجداد
میں سے شیخ عبدالغفور صاحب اعظم پوری قطب العالم شہاد
بعد القدوس صاحب گنگوہی کے خلیفہ اجل تھے جن کے حالات

قتباس الاوار اور مفتاح العارفین وغیر کتابوں میں درج ہیں۔

نچھالی نسبت سے آپ کا سلسلہ نسب شیخ المشائخ بابا فرید شکر گنج ^{۱۲۹۹ھ}
حتمہ اللہ تک پہنچتا ہے۔ آپ کے نانا قبلہ عالم ہمدانی کے پیر حضرت

مولانا فخر الدین محمد دہلوی کے خلیفہ تھے اتنی بلند نسبتوں کے ہوتے

ہوتے اگر آپ علوم باطنی سے محروم ہو جاتے تو تعجب ہوتا۔ آپ

برابر اہل حال کی تلاش میں رہے اور اوائل میں مولانا شاہ ذوالرش

صاحب ابن حضرت مفتی محمد سلیم صاحب سے بیعت فرمائی مگر نوکری

اور ملازمت کی مصروفیتوں کی وجہ سے کچھ نہ یاد و کسب فیض نہ کی سکے

اس عرصہ میں آپ کے مرشد بہ حق کا وصال ہو گیا ^{۱۲۳۲ھ}۔
 میں لکھنؤ میں قطب دوران حضرت مولانا شاہ عبد الرحمن صاحب
 کی خدمت میں حاضر ہوئے اور بیعت بھی کر لی۔ مگر یہاں بھی
 غازی الدین حیدر کی ملازمت کسب فیض سے مانع رہی ^{۱۲۳۹ھ}۔
 میں ملازمت سے سبکدوش ہو کر وطن چلے گئے اور پانچ برس
 وطن میں رہ کر جب دوبارہ صرف کسب فیض کی خاطر لکھنؤ تشریف
 لائے تو علاوہ مدارج سلوک طے کرنے کے ثنوی شریف اول
 سے آخر تک اپنے پیر کی خدمت میں پڑھ ہی اور ملفوظات کو بھی
 قلمبند کیا۔ ثنوی کے علاوہ اقتباس الازار اور حضرت شاہ کلید
 کی کشکول شریف بھی سبقاً پڑھتے رہے۔ دو نو کتابوں کے
 اذکار و افکار اور اعمال کی بھی انہیں عام اجازت مل گئی۔
 آپ کے مرشد آپ کی متواتر خدمت اور محنت کی وجہ سے آپ
 پر بہت مہربان اور عطوف تھے۔ شوال ^{۱۲۴۵ھ} میں ایک بار
 بحالت سماع آپ کے مرشد پر کیفیت طاری ہوئی تو انہوں
 نے آپ کو یاد فرمایا آپ ان کی خدمت میں حاضر ہوئے تو فرمایا

جس طرح حضرت گنج شکرؒ اور حضرت محبوب الہیؒ نے اپنے
 مریدوں سے وعدہ فرمایا تھا میں بھی تم سے وعدہ کرتا ہوں اور
 بشارت دیتا ہوں کہ بغیر تمہارے اور سب مخلص مریدوں کے
 ہم بہشت میں نہ جائیں گے۔ مولوی صاحب بہت مسرور
 ہوئے اور عرض کیا:

بریں مردہ گرجاں فشانم رواست
 پھر جب آپ کے مرشد کا وقت وصال قریب ہوا تو آپ نے
 یہی وعدہ یاد دلاتے ہوئے عرض کیا کہ حضورؐ رست نبویؐ یہ ہے
 کہ جس طرح مسرور کائنات اپنی امت کا اطمینان کئے بغیر عالم
 وصال کی طرف تشریف فرمانہ ہوئے اسی طرح آپ بھی ہم
 لوگوں کا انتظام کئے بغیر حلت نہ فرمائیں۔ بعد ازاں ارشاد
 ہوا کہ اپنے متوسلوں کے اور دوستوں کے علاوہ ہم نے دشمنوں
 کے لئے بھی اطمینان کر لیا۔ مولوی صاحب نے عرض کیا:

دوستاں را کجا کنی محسروم
 تو کہ بادشمتاں نظر داری

مرشد کے وصال کے بعد تعلقات خانہ داری کی وجہ سے
 پھر وطن میں آمد و رفت شروع ہوئی تو اس سلسلہ میں دلی شریف
 اور پیران کلیر میں حاضری دینے کا موقع نصیب ہوا۔ پیران
 کلیر میں تو ایک بار چھ ماہ اور ایک بار سال بھر تک جا رہا
 کشتی فرمائی اور وہاں سوائے لے ملک کھڑی کے اور کچھ
 نہیں تناول فرماتے تھے۔ اُس زمانہ میں خانقاہ مبارک
 کے آس پاس بڑا جنگل تھا جس میں شیر وغیرہ رہتے تھے۔
 ایک بار بعد عشاء آپ صحن مسجد میں آئے تو وہاں ایک شیر بیٹھا
 تھا آپ نے سمجھا کسی درویش کی رضائی رہ گئی اٹھانا چاہی
 تو شیر اٹھ کھڑا ہوا۔ شیر کھڑکی کی طرف چل دیا اور آپ بھی
 لڑے اور ڈھیلہ لے کر اس کے پیچھے پیچھے چلے گئے۔ اسی زمانہ
 میں عرس کے موقع پر ایک بار ایک عورت کو دروغہ شریف
 کے سرہانے چبوترہ کے نیچے چوٹھا بنا رہی تھی، کچھ جھڑکا کہ یہ
 جائے ادب ہے ذرا فاصلہ پر یہ کاروائی کرو۔ اگلے روز
 مہاجرالی اللہ حضرت حاجی ادا اللہ صاحب یا حاجی ولی محمد

صاحب پانی پتی کو حضرت مخدوم العالم کی طرف سے ارشاد ہوا کہ مولوی صاحب سے کہہ دو کہ تم کو انتظام کی خاطر یہاں نہیں ٹھیرایا گیا یہ کام تو ہم خود کر سکتے ہیں آپ کو یہ سن کر بہت ندامت اور شرمندگی دامگیر ہوئی اور دو تین روز تک روضہ شریف میں نہیں گئے پھر حاجی صاحب کو حکم ہوا کہ مولوی صاحب سے کہہ دو کہ یہ حکم اوردے تھے عتاب نہیں تھا۔ بلکہ تم کو ادب سکھایا گیا تھا خدمت بایستور جاری رکھو۔ چنانچہ اندر جا کر حاضری دی، شکریہ ادا کیا اور برابر خدمت میں مصروف رہے یہاں سے فراغت کے بعد کچھ دن گھر رہے اور پھر لکھنؤ اپنے مرشد بہ حق کے مزار پر حاضر ہو کر وہاں رہائش اختیار کی اور ملفوظات شریف کی تکمیل کی۔

اور ادو وظائف میں اپنے مرشد کا اتباع فرماتے تھے ۲ بجے شب سے بعد فراغ ہجرت فقیر بردہ اور دوسرے معمولات ادا فرماتے بعد نماز فجر حرمہ بیانی اور حزب سیفی وغیرہ اور ادب پڑھنے اور اشراق پڑھ کر مطالعہ فرماتے یا تصنیف و تالیف میں مشغول

ہوتے یا مریدین کو اسباق وغیرہ پڑھاتے دوپہر کو قیلوہ کے بعد نماز عصر تک بھی یہی مشغل رہتا اور بعد عصر عشا تک پھر وظائف و نوافل میں مشغول رہتے۔

سفر کلانتہ کے زمانہ میں کشتی میں قصبہ بردہ شریفہ، حزب البحر اور دعائے حیدری کی زکوٰۃ متواتر ادا کیں۔ حتیٰ کہ ایک بار آپ کے نبیرہ محمد مظہر اللہ صاحب نے شکراں میں سے کسی عمل کی اجازت چاہی تو آپ نے فرمایا سب اعمال کی اجازت ہے۔ اور کسی عمل کے زکوٰۃ دینے کی بھی تمہیں حاجت نہیں ہم نے تمہاری اور تمہارے والد کی طرف سے وکالت زکوٰۃ دے دی ہے۔

چند سال علی الاضمال اپنے مرشد کے آستانہ پر رہ کر ۱۳ رمضان ۱۲۶۷ھ میں آپ کی وفات حسرت آیات کا واقعہ پیش آیا۔ بہانہ صرف یہ ہوا کہ میٹھی کے مقام پر آپ کے پاؤں میں ایک کانٹا چبھ گیا تھا۔ بعد وصال لکھنؤ میں اپنے مرشد کے قدموں میں دفن ہوئے۔ آپ کے فیض کا یہ عالم تھا کہ حافظ فضل الرحمن دودلوی جو بنارس میں کیبل تھے راوی ہیں کہ ایام غدر میں جب

میں بعلت بغاوت مانخوڑ ہوا تو خواب میں مولوی صاحب نے فرمایا کچھ تہہ و نہ نہ کرو۔ تمہاری رہائی ہو جائے گی اور حبس بھی ہوئی تو واقعہ رہائی کے احکام بھی پہنچ گئے۔

یہ ہیں مختصر وہ حالات جو ہم کو نغمہ عشاق کے مصنف کے مل سکے، آخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین یہ نایاب و نادر کتاب پہلے لکھنؤ میں طبع ہوئی تھی مگر تقسیم ملک کے بعد پاکستان میں اس کا ملنا محال ہو گیا۔ چنانچہ عارف زمانی، عبدالقادر زمانی، حفیظ پیران سیدنا غلام محی الدین شاہ صاحب قبلہ سجادہ نشین گوردہ شریف ضلع راولپنڈی کی توجہ فرمائی سے خواجہ مظفر محمود صاحب تاجر حرم ملتان نے اس کے طبع کرانے کا انتظام فرمایا۔ قارئین کتاب سے استدعا ہے کہ وہ خواجہ صاحب موصوف ان کی اولاد، اور راقم الحروف کو ضرور اپنے اوقات مخصوصہ و تمیزہ میں دعاؤں سے یاد فرمایا کریں۔

وافض احرى الى الله ان الله رؤف بالعباد
ملتان ۲۶ جولائی ۱۹۵۱ء
”پیر بھائی“

قطعه تاریخ

فیض شد از مہر تابان خاص خاصان خدا
 مرکز مہر ولایت قطب اقطاب ہمدی
 بر منظر خواجہ چوں افشا و آن قرن ضیاء
 از منور شد امام مہر منزل چوں ذکا
 طبع شد زیبا کتا بے از براے تصفیاء
 یا نفم گفتا کہ گواے دل بغفران الہ

۱۳۵۰ھ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمد رب العالمین الحمد للسمیع الذی له الغنا والشکر للغنی
 الذی له الملک والبقا بنام ناطقہ آری کہ بیشد کن غلغلہ جمال در
 چار سو سے کون و مکان انداختہ و بہ ترانہ الست بر یکسر و لولہ جللال در
 گنبد سحر بریں بلند ساختہ ہوی ہوت ذات و جوب صفاتش ساز
 ہستی ترنم ریزہ و بر غزل نقش شہودش نفوس داد و اح بہ ترانہ بی زمزمہ
 بنیر طیان لبان الی حجاز و عراق با آہنگ لا الہ الا اللہ بہر پرواز غول
 ابدان بہ اوتار عروق و تار اوتار قواس لیس فی الکائنات الہو نعمہ خیر
 نہ موسیقار و متعارفان چمن نغمہ وحدۃ لا شریک لہ نہ سبب بل سب
 ہر گاہ و ہر گاہ ہر وحدت و جدالتش گواہ بر زمزمہ اذ ربکم لا علی جان
 در تن دمیہ و نعمہ خیر و طہیت اذ مریدی اربعین صبا عا
 خلعت حدافت پو شایہ اگر صدائے نعت ذیہ من روحی باز خوان
 ابدان ملک لکروی نغمہ افان الحق زلب علاج سر بر نکشیدی ہر کہ تر
 قل بالرحمن من بعد ربی نفیہ مختوم بہ ختم اللہ علی قلوبہم و گوید
 لمن دلا و یز نحن اقرب الیہ من جبل الوریہ جان و تن قاص

است و بنا آلود و آمیزاجی الی ربك راضیة من خبیة نفس را از
مضائق جسمانی خلاص گوش گردوان چه شنیده که دمی از گردش نیامیده
و دیده انجم چه دیده که سرمه پیادنی بچشم کشیده هر حرکت را اعمولی یار است
و هر صوت و صدا را نغمه در کار شنوی

اے پراز سوز از تو هر سازی و ز تو هر پرده راست صدای
اے بهر پرده از تو صد نیزنگ و بهر نغمه از تو صد آهنگ
اے تو بی پردنی و پرده ددی پرده داری و بزم تو پرده دری
از تو صد جلوه در وجود و شهود هست از تو نمود جمله وجود
بزم پیما در زم آراتی هر دمی تازه جلوه سرمائی
نعت سید المرسلین صلعم | در درنا محمد و بر عند لیب شیریں زبان که
نشید انا افصح العرب و الحمد از کام بر کشیده دلچمن زینوا القرآن
با صواتکم مترنم گردیده نغمه گهر بار لیس منامن لم یغنی بالقرآن
از زبان صداقت بیان، دست و ترانه تعلیموا القرآن و غنوا به
نسوب راست بیان ادا کریمه ما ینطق عن الہوی ان هو الا
وحی یوحی و نشان او و حدیث ما اذن اللہ بشیء کاذبة لبنی
بتغنی بالقرآن از لب گوهر نشان او بهر کاری نفس و آرایش ساز
شفاعت نغمه داد بد کشی آل و صاحبش صلوات علیہم مزار هدایت پر نوا

شمع بطحا چراغ بیت حرم صدر و بدر جہاں جہان کرم
 شہ گرو دل سر پر انجم جیش مشعل افروز دودمان قریش
 بوالبشر خوشہ ز خرمین او روغہ خرم بہ بوی مسکن او
 در رسالت مدرس اور پس در سعادت مساعد برز پس
 را کب کشتی بدایت نوح ساکن جودی ولایت روح
 سبب تالیف کتاب و ذکر خیر حضرت اصلی اللہ علیہ السلام احتیاج و سیم
 مولانا شاہ عبدالرحمان دامن ظہم اما بعد میگویا حق العباد محمد و راشد
 ابن محمد مقیم الدین العبد الحقوری سبنا والا عظم پوری مویثا و جہر الینی
 مسکن و محنتی ندمیا و الحشتی الصابری مشربا و القودی الرحمانی
 مسلکا کہ بر ضمیر نغمہ ہر بیان سرایتان حال و غزل خوانان بتان
 قال و مقال اظہر من الشمس و ابین من الشمس است کہ در باب سماع
 و غنا قدیم و حدیثا و اعتقادا و عملا اختلافی بین العلماء دیر گشتہ
 و در زمان مت خرمین با وجود شہرت حرمت تغنی سماع خواص و عوام
 رواج پذیرفته و اس امر بنظر ظاہر بنیان موجب طعن و تشنیع و دشنام
 مستمعین و ارباب علم و تعین میشد خصوصاً و دریں زمان کہ حضرت پیر
 مرشد بوقت عاشق مطلق اشمع انجم سرور پر دانہ روی و لدار مستغرق میلے
 کن فیکون کاشف اسرار و اللہ یعلم و انتہی لا تعلون شہسوار میدان

عشق بازی تن خرام بادید جانگدازی کاسر احنام غیر و غیرت ناصب
 خیام و حدت و حد نیست مرکز دایره پر کار و جود مہبط تجلیات انوار
 و شہود ز سب چار باش لاری صد نشین محفل مشاہدات غیبی طائر
 ہوا سے امکانی سایہ عمارت سبحانی ذبیح خنجر رضا و تسلیم حیرت سکین
 من اتی اللہ بقلب سلیم فرشتہ در صورت انسان عین نور ذات
 رحمان شیر پیشہ محویت و فنا غنیمت بادید لا احصى ثناء درک ابرار من رانی
 اکبر اندر حمت لن ترانی ویش مصبوغ بصیغۃ اللہ روشن
 مصروف فتم و حہ اللہ نحو جذبات جلال ربودہ نجات جمال
 خواص بحر معانی مہراز ترہات ما اعظم شانی مدد س زہد عشق عرفان
 محبت حقایق و جدود و جدان قبلہ طالبان فضل و شہود فارغ غار شیخ
 و نمود ساقی خمخانہ اسرارہ مرثیہ بادہ بے خمار غزال صحرایے الوہیت
 شہساز ہوا سے ہویت سر تعلقہ جبرۃ کشان کاس بوصول جامہ دلش
 از بادہ عشق لبر زیہ و مالال مال مرو میدان جاہد وانی سبیل اللہ
 قاتل غیر اللہ بجمصاصم لا الہ الا اللہ قولش بکتاب و سنت مرید ناظر
 علوہ مطلق در مقید نشانہ خدایک عشق نیز نگ ربودہ نجات مطلق از
 نیز نگ جامع فضایل انسانی مستجمع کمالات نفسانی مظہر فیوض ربانی
 مصدق آیات و حمانی کاشت عطایا سے اطلاق تعین کسی بردارے

حق البقیں ختم نشین مفاہیث اشراف سبکدوش خجانه حسن اخلاق
 قابل کلمۃ الحق منہماک در مسبق مطلق خوشترین نگارستان چشت
 بہترین فخر آورده آدم از بہشت مورد خطات من یوقی الحکیم
 فارس مضمار طریقت و شریعت دانای روز کافہ دون آشنای
 غوامض تجدد شیوان عارف معارف وحدت وجود عالم بطلون
 و شہود پردہ کشائے عرایس مآرک و تنزیل مفسر معانی کتاب و سنت
 بلا القریب و تاویل احتیاطش مستحب لا واجب شمرده و اتقائش مکروہ
 معصیت گمان بردہ واقف غوامض دین متین افتخار کانہ مسلمین حرم
 افروز بزم توحید مصباح شہستان تجرید چہرہ پرداز عرایس حق البقیں صورت
 طراز معانی اطلاق تعبیر پردہ بر انداز صور مطالب جمیل نقاب کشائے
 محذرات برہان و دلیل نخلبنہ چمنستان حقیقت شہسوار عرصہ معرفت
 آئینہ وار نفوس مثل و اشباح کاشف عطایا سے ماہیات نفوس و
 ارواح قدیکتائے بحر صفوت و صفا محیط مرکز علم اعلیٰ جمیہ و بند شکستہ
 حالان مہم نہ خستہ بالان و شاہین بیچارگان دلدار غمخوار گلن معدن الجود
 والاحسان نسیج البر والائمان حاجی الحرمین ہادی التقدیم قطب زمان
 حضرت مولانا و مرشدنا و سیدنا شاہ عبدالرحمان اوام الشہار شاہ و فائز
 مارام الملوان ثنوی

پیرا شادی که از تاثیر قول
 پیر لورانی که از مستی او
 پیر ربانی که چون خنده کند
 پیر حقانی که چون دست دهد
 پیر تحقیقی که چون از کار او
 جهد کن تا مست لورانی شوی
 جناب ممدوح هستی خود را فنا فی الله کرده و باقی باسد گشته و از قرب
 فرایض بقرب زافل پیوسته در خانه خدا مسکن گزیده و فارغ از محنت
 این دکان گردیده و دامن بهمت از لذایذ عالم برچیده و غنچه دار خود را در خود
 کشیده و در سایه رحمت رب العالمین آرمیده همو بخا اشتماع سرود
 علال که موجب کماز دیاد حال و مسد حصول کمال است بر ملا میفرمایند
 بنا بر آن بیشتر عوام و بعضی خواص را با وصف ارادت و عقیدت
 ظاهری سوسے ظن پیاسے شود و آثار بدگمانی هویدا چنانچه روزی فاضل
 در محفل فیض منزل تحقیق مسئله غنا متوجه گردیده عند المناظر و چهارم
 بگزارش رسانیده اول اینکه بر حرمت غنائے مطلق اجماع مجتهدین
 اربعه است دوم اینکه احادیث اباحت سماع که در بخاری و مسلم و غیره
 کتب صحاح مرویست نزد فقها معتبر نیست سیوم اینکه روایات اباحت

غنا و وف در ربط و عود و غیرہ مزامیر کہ علمائے شافعیہ نوشتہ اند قابل
 اعتماد نیست و بمقابلہ قول امام ابی حنیفہ حدیثی یا قول مجتہدے اعتباراً
 را شاید چہارم اینکہ امام محمد غزالی و ابوطالب علی وغیرہ کہ علمائے فرقہ
 صوفیہ اند قول آنہا لایق استناد نیست چوں فاضل موصوف راہ
 افراط و تفریط پیوہ بر چہار دعویٰ مذکورہ خلاف جمہور علماء و مفت
 شریعت بیضا نمودہ بنا بر آں از حضرت مولانا دایم ظلم و برکاتہم یں
 کمترین خدام بشرف ارشاد و اولاد برائے تالیف رسالہ در تحقیق
 مسئلہ سماع بردفق اصول فردع کہ جمہور علماء بر خلاف آں نباشند
 مشرف گشتہ خاک سار با وصف کم مائی دے بضاعتی حسب الحکم
 مطاع واجب الاتباع و انتحال ارشاد لازم الانقیاد و تبحر یں
 رسالہ ذخیرہ اندوز سعادت گردیدہ و آنرا بر مقدمہ و ابواب ثلثہ
 اسم و لقب کتاب فہرست آں | خانمہ مرتب ساختہ باز آلہ انقناع
 من وجہ السماع مرسوم و بہ نغمہ عشاق ملقب گردانید مقدمہ
 مشتمل است بر سہ افادہ اول در معنی لغوی و اصطلاحی
 سماع و عناد تغنی و فرق میان ہر یک افادہ ثانی در بیان تنہی کہ
 مد قرآن مطلوب و مرحوب است و تغنی کہ در فن موسیقی مستعمل است
 افادہ ثالث در بیان اینکہ اصل سماع از کے مشروع گشتہ و پیش

از زمان پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ہم در شرایع سابقہ بودیانه باب اول
 در اباحت سماع دآن مشتمل است بر دو فصل فصل اول در احادیث
 ثبتہ سماع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و سماع صحابہ کرام علیہم السلام
 دآن فصل مختموم است بفصول ثلاثہ فصل اول در ذکر اقسام ثلاثہ
 حدیث داینکہ حال منکر بر یک قسم حدیث و سمریہ صحیح بر قول مجتہد
 فصل ثانی در ثبوت اجماع بر اباحت غنا بر دفعی قاعده اصول
 مشعر بر اینکہ جمله افعال نبی مقتدی به است و ادعای منزلت افعال
 نبی اباحت است فصل ثالث در ابطال احتمالات ثلاثہ کہ مدعی
 حرمت را بر اباحت متوهم میگردد بسہ وجہ یکے اینکہ در صحت احادیث
 کلام کنند دوم اینکہ بعد قبول صحت ادعای نسخ اباحت نمایند
 سوم اینکہ علمائے خلف را قوادح افعال سلف پندارند فصل دوم
 در آثار و اخبار ثبتہ سماع مجتہدین الابعہ و تلامذہ آنها و دیگر فقہاء و ائمہ
 دین از تابعین و تبع تابعین رضوان اللہ علیہم اجمعین باب ثانی
 در روایات کتب معتبرہ فقیہہ و اقوال ائمہ دین کہ در اباحت فناء
 ضرب دف و طبل و غیرہ ولایت مباحہ دارد گشتہ دآن مشتمل بر چهار
 فصل است فصل اول در ذکر روایات اباحت از کتب اہل
 سنت فصل دوم در روایات اباحت از کتب امامیہ فصل سوم

در تحقیق معارف و مزامیر و ملاہی مشتمل بر قانون قانون اول و دوم
معنی لغوی و عرفی معارف و مزامیر و ملاہی و ملاعب قانون دوم
در اقسام ملاہی و ملاعب و بیان احکام ہر یک قانون سوم در
الواع مزامیر و معارف و احکام ہر یک در تخیل یا تحریم فصل چہارم
در ابطال دعویٰ چہارم مدعی باینکہ بر قول عمادے عوفیہ اعتمادے
نیست باب ثالث در جواب آیات و احادیث و روایات فقہیہ کہ
عمادے محرمین از اہل بدعت و حرمت غناے مطلق متکاسے کنند و تکفیر
مباہرہاں بنمایند و افراط و تفریط نمود و در حق و باطل خلط بیازند
و آن مشتمل است بر دو ضابطہ در اصول حدیث و اصول فقہ و روایات
چند بار یہ اولے در ذکر آیاتے کہ از اہل تحریم حرمت غنا استنباط
کند و جواب آن بار یہ ثانیہ در ذکر احادیث موضوعہ کہ دال بر
تحریم غنا ہستند و بیان موضوعیت آن از روئے کتب معتبرہ بار یہ
ثالثہ در ذکر احادیثے کہ در کتب صحاح ہرگز یافتہ نمی شوند مگر در کتب
مروی اند کہ آن کتب نزد محدثین معتبر نیست یا در بعضے روایات آن
حفاظ حدیث طعن کردہ اند بار یہ رابعہ در ذکر احادیثے کہ اہل تحریم
تعلبنا اختراع را فترا کردہ شہرت دادہ اند و نشان آن در کتب
احادیث اصلا یافتہ نمی شود و بار یہ خامسہ در ذکر احادیثے کہ در تحریم

غنائے مقترن بمنکرات در کتب صحاح یافتہ می شود مگر منکرین تعصبا
تحریم آنرا در حرمت غنائے مطلق می پندارند خاتمہ در آثار و نواید
سماع و شمرابط و آداب آن و آن شکل است بر تذکرات اربعہ تذکرہ
اولی در آثار و فوائد و سماع کہ موجب وجد و قص و طرب سامع میگرد
تذکرہ ثانیہ در احادیث و اقوال علما کہ در باب وجد و طرب وارد
گشتہ تذکرہ ثالثہ در شمرابط و سماع و اسباب محرمہ آن کہ اہل شریعت
بدان تصریح نموده اند تذکرہ رابعہ در آداب سماع کہ اہل طریقت
بدان تاکید فرمودہ اند و بعد از این شروع فی المقصود

ہاں مستحسان خموش باشد آمادہ صد خردش باشد
تلسوی آواز نغمہ عشاق

می سراییم نغمہ عشاق را	تا بوجد آرم ہمہ آفاق را
در تے جان و دل خود سوختم	تا کہ من این نغمہ را آموختم
یک پیہاں داشتیم این را را	چونکہ بے جستم کسے دساز را
در تے این را نہ باور سینہ ماند	در تے در خاک این گنجینہ ماند
لیک تا کہ سر حق مانا خفی	آیہ لا کتمون شد متخلی
خود بخود این نغمہ آخرت عیاں	گشت آشوب بین آسمان
کوہ را این نغمہ ساز و بچو کاہ	بسم را این نغمہ ساز و بچو آہ

نہست این آواز ناقوس صنم ہست این آواز لیلیک حرم
 برہن زان بکسلد ز ناز را میگذازد این ہمہ پندار را
 میزند گاہی صنم را بر صنم میزند گاہی سر خود را بہم
 در اندازد ز خود ناقوس را میزند باہم کف نقوس را
 مردہ میگوید دمی سے است این
 یا ندائے عالم بالاست این

افادہ اول از افادات سہ گانہ | مقدمہ مشتمل است بر سہ افادہ، افادہ
 مقدمہ معنی سماع و غنا | اول در معنی سماع و غنا بدانکہ معنی سماع
 بالفتح و ریخت ذکر مسموع و بالکسر مسموع مذکور نیکو و بچین است معنی
 سماع بالفتح و بالکسر قال فی القاموس السمع حسن الاذن والاذن
 وما وقر فیہا من شئی تسمعه والذن کالمسموع و یکسر کالسماع و
 در اصطلاح عبارت است از مسموع مطبوع کہ حادث شود از حسن
 صوت و کلام موزوں و معنی لغوی تغنی و غنا سرود و گفتن و آواز طرب
 و ہندہ مدح فی القاموس والغناء کلساء من الصوت ما طرب بہ
 و کسام و مل و غناء المشعر و برفید تغنی و تنسیع فی تحریک و
 مجریع آواز است بالحن و ضم کردن تصفیق مناسب آن قل
 القہستانی فی جامع الرموز شرح المختصر القتاب بالقصر والمد لغلہ

التغنية يقال غنى تغنى تغنيداً بالفارسية سرود گفتن و عرفاً
تودید الصوت بالالحان فی الشعر وانضمام التصنیق بالحقاق
ومناسبة التصنیق لها انتهی برین تقدیر میان سماع وغنا فرق
اعتباری است و بعضی غناراً مخصوص کرده اند با سماع اشعاری که
رد ذکر غنائی باشد یا حسن صوت چنانچه مولانا فخر الدین رازی گفت
است ان السماع دون الغناء لا اند استماع الا شعرا التي يكون
في ذكر الغواني مع حسن الصوت فالسمع مطلق والغناء مقيد
والمطلق خارج حكم المقيد فاذا كان السماع فلرغاء عن صف القل
فهو مباح بالالتحاق لا اند مجموع من الصوت الحسن والكلام
الموزون واسماعها في الشرع جائز بلا خلاف اذ كل واحد
منهما حسن بمعنى في عینہ انتمی وقال ابو طالب المکی مثله
پس از معنی تغوی واصطلاحی سماع وغنا فرق بین میان سرود و اشع
گردید و بدیه یافت رسید که نزاع و خلاف فیما بین العلماء در تغنی بمعنی
سرود گفتن است نه در سماع که عبارت از سرود شنیدن قول جمیل است
افاده ثانی از مقارنه در بیان با حسن صوت افاده ثانی باید دانست
فرق میان تغنی محمود و ناموم که در حدیث صحیح آمده است زینب و القرآن
با صوتکم یعنی آرایش و بی قرآن را با و از برای خود یا نیز سرود

علی اللہ علیہ وسلم منامن لم یقنع بالقرآن نیست از ماہر
 تغنی کنند بقرآن و نیز فرمود تعلموا القرآن و خنوا بہ با موزید قرآن
 او تغنی کنید بدان دہم در حدیث آمدہ ما اذن اللہ لشیء کاذب لنبی
 بتغنی بالقرآن مجہر بہ یعنی گوش نمی نہد و استماع نئے کند
 حق تعالی ہیچ چیز را بہ گوش بہادون و استماع کردن دے پیغمبر
 نیکو آواز را کہ تغنی سے کند بقرآن یعنی میخواند قرآن را و جہر سے کند
 بدان و نیز در مدح خوش خوانی ابو موسی اشعری فرمودہ است اعلیٰ
 منہ ما را من ہنہ امیرال داکۃ یعنی دادہ شدہ است ابو موسی کلمہ
 خوش از خوش آواز یہا سے آل داؤد علیہ السلام ازین ہمہ حدیث
 معلوم سے شود کہ مطلق تغنی در شرع محمود و مرغوب است بلکہ اولیٰ
 قرآن بدان مطلوب مسند اور بعضی احادیث وارو شدہ کہ قرآن را
 بطور غما خواندن جایز نیست حتی کہ تصریح نمودہ اند کہ اگر تالی
 قرآن قصد بالحن موسیقیہ ادا نماید آنم ویزہ کاسے گرد و عمل و
 اعتقاد ہر دو حدیث متعارض و متناقض کہ وال بر مدح و ذم غما
 بستند غیر ممکن پس بنا بر توفیق بین اللاحادیث تحقیق اینمعنی ہندم
 لغتاد کہ غما سے محمود کیست و مذموم چیست تا میان تجرید فرات
 و ترجیح کہ در غیر کلام مجید شمول است فرق بین سیرا ید تبصرہ

نقل کلام صاحب مارج النبوة نقل کلام صاحب مارج النبوة
 در فرق میان غنا و تجوید قرآن درین خصوص است اینجا واجب
 افتاد و آں اینست اختلاف کرده اند علمائے در مسئلہ تعنی بقرآن
 بعضی مطلقاً جائز و از نہ یعنی اگر چه لازم آید افراط و تفریط و اشار
 حرکات و مانند آن و اگر چه بقوانین موسیقی باشد و بعضی مطلقاً
 کنند و حق که مرکز دائرہ انصاف است آنست که تطریب و تعنی
 وجه است یکے آنکه اقتضای کمال از طبیعت و ساحت کند بدین
 بے تکلف و تمرین و تعلیم بلکه چوں گزاشته شود با طبعش بسیار و آں
 تطریب و تحسین را و این جائز است اگر چه بسیار و زیادتین
 و تحسین چنانکه گفت ابو موسی رضی اللہ عنہ الرحمن میدانستم که تو
 مے شنوی زیادت مے کردم تنوین و تحسین را و یکے همچنان میکن
 او را طرب و حنت و شوق مالک نمی شود نفس خود را در صبر نئے توان
 کرد از تطریب و تحرین و تنوین صوت در قرأت پس وی مطبوع
 است نه منطبع و کلف است نه متکلف و اینست مراد بصوت
 عرب و لحن عرب و این قسم از تعنی است که مے کردند آنرا صحاب
 می شنیدند آنرا و این تعنی محمود است که متاثر میگردد بدان تالی
 و سامع و وجه ثانی آنکه بضاعتی از صنایع موسیقی باشد که نیست

در طبایع سماحت بدان و حاصل نمے شود مگر تبکلف و تصنع و
 تمرن چنانکہ آموختہ میشود با نواع الحان موسیقیہ بسیطہ و مرکبہ بالقیاعاً
 مخصوصہ و اوزان مختصرہ کہ حاصل نمے شود مگر بتعلم و تکلف نیست
 کہ مکرر وہ داشتند آنرا سلف و انکار کردند قرأت بایں وجہ وہر کسیکہ
 علم است اور باحوال سلف میداند قطعاً کہ ایشان میراندا الحان
 موسیقی کہ تکلف کردہ شود بآل براتیعات و حرکات موزونہ محدودہ
 محدودہ و ایشان پرہیزگار تراند کہ بخوانند قرآن را بایں طریق و تجویز
 کنند آنرا بلکہ میخوانند بہ تحریر و تطریب و تحسین صوت و این مریت
 مرکوز در طبایع و نہی نکرده است ازال شارح بلکہ ارشاد کرده است
 بآن و خوانندہ است مردم را بدان و خبر داده است از استماع حق
 سبحانہ بسوے آل و فرمودہ کہ نیست از ما ہر کہ تغنی نہ کند بہ قرآن
 ذکر ہذا کملہ فی المواہب اللدنیۃ انتہی

افادہ ثالث درائیکہ مشرعیست سماع از | افادہ ثالث درائیکہ مشرعیست
 زبان حضرت داود علی نبینا و علیہ السلام | سماع از زمان انبیاء سابقین
 تا عہد خاتم النبیین علیہ و علیہم السلام جمیعین شدہ آمدہ است چنانچہ
 اخبار بدایں در کتب سلف و خلف مسطورہ است از اجلہ علمائے
 حنفیہ متقدمین مخدوم علی ابن عثمان الخزرجی و کشف المحجوب و از

متاخرین شیخ عبدالحق دہلوی در مدارج النبوت انچہ درین خصوص
نوشتہ اند مشتی نمونہ از خروارہ کی نقل کردہ می آید تا ناواقضین را
انتہای فریاد صاحب کشف المحجوب در باب سی و سیم سے نوید
بدانکہ سماع را اندر طبایع حکما مختلف است بچنانکہ ارادت اندر
دلہا مختلف است و تتم باشد کہ کسی آنرا بر یک حکم قطع کند و حملہ
ستمعان بر دو کردہ اندیکے معنی شنوند و دیگر آنکہ صوت شنوند و اندرین
ہر دو اصل قوایا است در آفات از انچہ شنیدن اصوات غلیبان
آن معنی باشد کہ اندر مردم مرکب بود اگر حق حق بود و اگر باطل باطل
کے را کہ مایہ طبع فساد بود انچہ بشنود ہمہ فساد باشد و جملگے این
معنی اندر حکایت داؤد علیہ السلام بیاید کہ چون حق تعالیٰ او
را خلیفہ خود گردانید اورا صولے خوش واد و خلق او مرا میر گردانید
کہ ہزارہ سایل دے گردانید تا حدیکہ خوش و طیب را از کوہ و دشت
سماع آواز و بیامندے و آب از رفتن بالیتا دے و مرقان
از ہوا می افتادندے و اندر آفتاب است کہ یک ماہ آن خلق اندر
صحرا بیچ خوردی و اطفال نہ گریستندے و شیر نخو استندے و ہر گاہ
کہ خلق از انجا باز گشتندے بسیار مردم از لذت کلام و صوت و سخن
دے مرده بود دے تا حدیکہ گریستند کہ یک بار ہفت صد کنیزک غلام

بشمار آمارہ بود کہ مردہ بودند و دوازده ہزارہ پیر نیز مردہ بودند علی آخر الحکایت
 حکایت مزامیر داؤد علیہ السلام | تفصیل این حکایت شیخ عبدالحق
 علیہ الرحمۃ و یدارج النبوت آوردہ کہ چون مسخو است داؤد علیہ السلام
 کہ تکلم کند بر نبی اسرائیل کہ خوانند ز بور را برایشان گرسنہ میشدتا
 ہفت روز نمی خورد و نمی نوشید و نمی آید ز نازال پسترا مرے کرد
 سلیمان را کہ داؤد میداد در کراہتا و گوشہا و پشتہا و کمرہ ہا و رود ہا
 کہ داؤد می نشیند فلاں روز و تکلم مے کند بعد از اں بیرون آوردہ
 می شد بر اے دے منبر بسوی صحرا پس می نشست بران سلیمان
 استادہ می بود بر سر وے دمی آمدند انش و جن و طيور و وحش و
 ہوام و بیرون می آمدند بکار و مخدرات کہ استماع میکردند ذکر را
 پس شروع میکرد و داؤد در ثنابرخا پچنیر کیہ ہنر اوارہ آست دمی نہواند
 نہ بودہ پس میگردند طائفہ از شنوندگان پس ازاں شروع مے کرد
 اوردہ نوحہ کردن بر گنہ گاران پس مے مروند طائفہ از ایشان بچوں
 گرم میشد موت بخلق و سخت مے کشت مے گفت مراودا سلیمان
 یا نبی الد سخت شد موت میان مردم و پارہ پارہ شدند شنوندگان
 بر روے می افتاد و داؤد بے ہوش مے کشت و برداشتہ می شد
 بر سر پر و بردہ میشد بسوے خانہ و ندا میکرد سلیمان در مردم کہ ہرگز خوشی

و دوستی بود با مردہ بگوید اورا و بیرون آرد پس می آوردند زنان سرریا
 را و می ایستادند بر شوهران و پسران و برادران خود بر می داشتند
 می بردند بشهر و چون بهوش می آمد و او در روز دوم می پرسد از
 سلیمان و می گفت چه کردند ای سلیمان عباد اسرائیل پس میگفت
 مردیابی المد فلان و فلان و می شمردنا همای ایشان را پس دست
 بر سر میزد و نوحه می کرد و او در می گفت آیا خشم می گیری تو خدایا
 بر او و که نزد همراه آنها بمردند از خوف تو با شوق تو پس بود داب
 و او در مجلس و دیگر واقعات کرد و دریں حال تا آنکه خواست
 خدا را عزوجل اتمی و نیز در ہمیں معجزه حسن صوت خداوند سبحان افسان
 می فرماید و لقد ایتنا دأود منّا فضلاً یا جبال اودی مطو الطیر
 و در تفسیر قوله سبحان الذین یستیعون القول فیتبعون احسنه
 و همچنین در تفسیر و اذا سمعوا ما انزل الی التوسول تری اعیینهم
 ففیض من الذم مع متاعه فاما من الحق مفسرین تصریح نمودند
 که مراد سماع است سماع قرآن باشد یا ذکر از مواعد و حکم چنانچه
 شیخ غنیاب الدین سهروردی قاری الشریعہ در حوارف میگوید که این
 سماع است که متفق علیه است حقانیت او و مخالف نیست درال و دس

انہاں الیامان و این سماع مستجلب رحمت است از پروردگار کریم انتہی
 حصر عقلی اقسام غنا نبودن اختلاف | پس معلوم شد کہ اباحت و مشروعیت
 مکرر لغنی کہ آنرا پیشہ گردانند | سماع محل اختلاف نیست
 اختلاف مکرر لغنی و در صدہ معنی لغوی و اصطلاحی غنا و لغنی گذشت
 و با اجتماع لغت و اصطلاح عقلا غنا از چہار صورت بیرون نیست
 یکے در نم و تکلم شخصے بکلام موزوں و الحان طرب افزون برائے
 تنبیط خاطر خوش و دو کم سر ساین او برائے استماع دیگرے بدن
 آنکہ آنرا پیشہ گردانند یا نفیے بدان بہر ساند سوم سر سیدن او برائے
 شنوائی غیرے بطریق کسب و حرمت و طمع و اخذ و اجرت -
 چہارم شنیدن آواز خوش و کلام موزوں و صدائے طرب انگیزانسان
 باشد یا از وحش و طیر خواہ از آلات غنا از ہر جنس کہ باشد اگرچہ از
 قول مدعی مذکور حرمت جمیع اقسام مسطورہ مفہوم میگردد لیکن حکم
 شرعی ہر یک قسم در باب دوم معلوم خواهد شد انشاء اللہ تعالیٰ
 ہرچہ بسا امور متعلقہ مبادی باقی اند کہ تا خیر آن از مقدمہ موجب
 توجہ در فہم بعضی احادیث و روایات کہ در ولایل اباحت منقول
 مے گرد خواهد شد مگر از اینجا کہ مقدمہ طول می کشد و اصل مقصد کہ بیان
 اباحت سماع است بعید میگردد و بدینہذا آنچنان امور را کہ ہیا متعلق

کہ برابطل تحریم در باب سوم می آید ذکر کرده خواهد شد۔

محولہ سحانہ باب اول در اباحت سماع و آن مثل ست بر دو فصل
فصل اول از باب اباحت در احادیث ثبته | فصل اول در احادیث
سماع پیغمبر سماع خلفاء راشدین علیہم السلام | ثبته سماع آنحضرت صلی اللہ

علیہ وسلم و سماع صحابہ کرام بحضور و۔ علیہ السلام اگر چه احادیث
درین باب بطریق مختلفه بسیار مروی اند لیکن ما اکتفا میکنم در این باب
بآنکه احادیث صحیحہ کہ در کتب صحاح یافته می شود و آن روازده حدیث
اند بنا بر تسهیل فهم خاص و عام مع ترجمہ ذکر کرده می آید۔

حدیث شنیدن پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم غنا بارف | الاول عن انس بن مالك
از زن بلا تخصیص عیب و غیره | رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ
تقریبات در کوچه و طرح مغنیات | علیہ وسلم ببعض از فقه المذنبین

مروی است از انس بن مالک کہ بدستیکہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
بگذشت بسوی بعضی کوچه های مدینه فاذا هو بجوار یمن بن
بد قلمن پس ناگاه رسید به ختران کہ می زدند و ف راوتغنیین و
یقلین و مرو میگردیدند میگفتند نحن جوار من نبی النجار یا حیدر
محمد من جارا یم و ختران از نبی النجار کہ قبیلہ البیت معروف اند
انصار و مادر عبد المطلب بن هاشم جد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

راں قبیلہ بودے خوشا حال محمد را صلی اللہ علیہ وسلم از جہت ہمسایہ
قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اللہ یعلم انی اجمکن پس گفت
ان صلعم کہ خدا سے تعالیٰ خوب می آید کہ من دوست می آید شمارا
خرجه ابن ماجہ آورده این حدیث را ابن ماجہ قزوینی کہ حدیث
ست معروف از ثقات محدثین این حدیث بر غنار باوف علی الاطلاق
تخصیص تقریب عید و سرور و غیرہ دلالت صریح دارد

ایت شنبہ بن آنحضرت صلعم غنائے روز | الثانی عن الربیع بنت معوذ
خانہ شادی و فرمایش کردن شے انعمیہ | بن عقرءة قالت جاء النبی

صلی اللہ علیہ وسلم قد دخل حسین بنی علی مرویت از ربیع دختر معوذ
بن عقرءة کہ از انصار بود گفت کہ آید پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم پس درآمد و فتیدہ
تا بر من واقع شد یعنی بعد از شب زفاف مجلس علی خراسانی
باسک منی پس نشست بر بستر من مانند شستن تو بقرب من فجعلت
جویریات لنا قضر بن بالدف پس دخترگان کہ از قوم مابودند و دف
رون شروع کردند و بند بن من قتل من ابائی یومید روندر
میکردند کسانرا کہ گشتہ شدہ بودند از پدران ما روز بدو درال ناریہ شعار
از جز بودند کہ بدان تشجیع میکردند بر قتل اذ قالت احدا من حول گفت
ایکے از ایشان و فینا بنی یعلم ما فی غد و در میان ما پیغمبر است کہ

میدانند چنانچه فرما باشد فقال علیه السلام مدعی هذا وقلی الله
 كنت تقولین بكذا را پس سخن را و بگوی آنچه می گفتی قبل یعنی بسامع
 که بدان می پرداختی مشغول باش و این مضمون که مناسب حال
 پیغمبران نیست ازال احتراز نمائی چه ادعای علم غیب خاصه خدا
 است و حدیث مسطور نیز صریحا دلالت بر علت غنا میکند و اخرجه
 البخاری فی کتاب النکاح

حدیث در اینکه غنا بر غریب انصار است | الثالث عن عائشة فی
 لهو بر غنا و حلال اطلاق کرده پیغمبر است | عنها انها زفت امرأة الى رجل

من الانصار فقال النبی صلی الله علیه وسلم یا عائشة ما كان
 معکم لهو فان الانصار تعجبهم الله و مرویست از عائشه صدیقه
 که بحدیث فرستاد زنی را بسوی مری از انصار پس فرمود رسول
 صلی الله علیه وسلم ای عائشه بنود باشما سیکه باشد با و س لهو زیرا که
 انصار را خوش می آید لهو که عبارت از غنا است ازین حدیث معلوم
 می شود که اطلاق لهو بر غنا و حلال صحیح است۔

حدیث متضمن اینکه در شادی | الرابع عن ابن عباس قال
 و نکاح غنا ضرور است | انکحت عائشة ذات قرابة لها من
 الانصار فجاء رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال اهدیتم الفتاة

قالوا نعم نكاح کرده وادعایشہ زنی را از اہل قرابت خود کہ از انصار
 بودند پس آن پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم پس فرمود فرستادید آن دو تینہ را
 یعنی بخانہ زوج مردان گفتند آری قال ارسلتمہا من بغی
 قالت لا فرمود فرستادید با او کسی را کہ بغی کند عائشہ گفت کہ نہ قال
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان الاخصار قوم فیہم غزل فلو بعثتم
 معہا من یقول اتینا کم اتینا کم فحیانادحیا کہ فرمود پیغمبر صلی اللہ
 علیہ وسلم بہر سیکہ انصار قومی اند کہ در ایشان غزل بسیار است یعنی
 رغبت با اشعار مطربہ بسیار میارند پس کاش میفرستادید صحب العروس
 شخصی را کہ می گفت وادامیکروا میں مضمون کہ بطریق نہنیت
 مبارکبادی گفتہ می خدایم بشما آدمیم پس زندہ دارو مارا خدایتعالی
 زندہ دارو شمارا اخرجہ ابن ماجہ فی کتاب النکاح
 حدیث متضمن انیکہ بزید بن غنادر عن عائشہ رضی اللہ عنہا ان
 ہمراہ عروس پیغمبر خدا زجر فرمودہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم
 قال ما فعلت فلانة یتیمہ کانت عند ہامر ویت از عائشہ صدیقہ
 بدہ سیکہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود چہ حال فلان زن شد کہ یتیمہ
 بود نزد عائشہ پردہش می یافت فقالت اهدینا الی زوجہا
 عائشہ گفت کہ عروس ساختہ فرستادم اورا بطرف زوج او قال

فہا و بختہ معہا بجاریہ تضرع بالد ف و تغنی فرمود پس چرا نہ
 فرستادید بحسب آل و ختری کہ میزد و د رادی سرایہ قامت عائشہ ما
 ذا تقول قال تقول ایتنا کم ایتنا کم الحدیث عائشہ گفت کہ چہ
 میگفت یعنی آن سرانندہ فرمود کہ مے گفت ایتنا کم ایتنا کم یعنی آن
 کلمات تہنیت کہ تفسیرش بالا گزشت اخراجہ الحافظ تقی الدین
 محمد بن الشیخہ العالم محمد الدین علی بن وھب القشیری فی
 کتابہ اقتباس السوانح بسندہ و آں حدیث متعارف اللفظ
 والمعنی باعادیت سابقہ است کما مر

حدیث متضمن اینکہ پیغمبر صلعم قصد عائشہ صدیقہ | السادس یا عائشہ
 را بر حال مغنیہ آگاہ ساختہ عنایتش شنوائید | اخر فین ہذا فقالت

لا یا نبی اللہ قال ہذا قینۃ بنی فلان تجبین ان تغینک
 فقنتھا اے عائشہ ایامی شناسی ایں زن را پس گفت عائشہ نہ
 امی پیغمبر خدا فرمود این مغنیہ فلان قوم است دوست میداری کہ
 بسر ایہ برائے تو پس سرایہ برائے او فقال النبی صلی اللہ علیہ
 وسلم قد نفخ الشیطان منخریہا پس فرمود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم
 کہ دم کرد شیطان در سوراخہای منی او مراد از نفخ شیطان در منخرانیش
 کنایہ از تکبر و اعجاب نفس و لیست کہ آل زن بوقت سر رسیدن

خود در حالت کمال طرب و غلبہ سرور راہ تکبر و اعجاب نفس کذا عمل
شیطان است سلوک نمود و ظاہر است کہ این حالت اگر در حالت
قرآن خواندن و ذکر و تسبیح کردن عارض شود ہم ممنوع است و در
حدیث آمدہ است اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم من نفخہ و نفثہ
و ہمزہ و تفسیر نفخ تکبر آمدہ است از امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ عنہ
و کہ البخاری و اگر این جملہ اخیر دلالت بر حرمت غنا کنند مثانی صدر
حدیث خواہد شد کہ مفید علت است قنبر و لا تلکن من الغافلین
رواہ النسائی

حدیث سماع خلفائے ثلاثہ غنای | السایع عن بریدۃ بن
بادف از زن بجنور پیغمبر صلعم و امر | الحصبہ الاسلمی رضی اللہ عنہ
آنحضرت بنا بر ایفای نذر بغدادی فی | قال ان رسول اللہ صلی اللہ

علیہ وسلم لما رجع من بعض مغازیہ جاءت جاریۃ سوداء فقالت
یا رسول اللہ انی کنت نذرت ان ردک اللہ سالما ان اضرب بین
یدیک بالدف و اتغنی از بریدۃ بن الحصبہ سلمی روایت آمدہ کہ
بدرستیکہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم برگاہ مراجعت فرمود از بعض مغارکہا
خود آتش کینز کے سیاہ فام پس گفتہ اسے پیغمبر خدا بدرستیکہ من نذر
کردہ بودم کہ اگر باز گردانہ ترا خدا نذر است و دف زخم رو بروی تو

و تخنی کنم فقال لہا ان کذت نذرت فلا ضربی والا فلا پس گفت او
 را اگر نذر کردہ پس بزن ورنہ مزن چرا کہ حاجت باں نیست و آئین
 اشارہ بعزم رغبت آں وقت است و تو ہم این معنی کہ لفظ والا فلا
 ولالت لے کن بر آنکہ غنا برائے ایفا سے نذر و دست بود و مولے
 آں جایز نباشد باطل است زیرا کہ حکم با ایفا سے نذر و دلیل است
 بر اباحت مطلقہ چہ اگر غنا حرام بودی پیغمبر خدا صلعم برائے ایفا سے
 نذر بدال امر نکردی بل بنا بر کفارہ نذر ارشاد فرمودی چرا کہ کفارہ
 یکس و نذر حرام مخصوص بنص قرآنی است حکمی برخلاف آن از پیغمبر
 صلعم امکانے نداشت و دریں مقام شیخ عبدالحق در ترجمہ مشکوٰۃ میں لید
 ہر آنکہ علماء را در وفادون اختلاف است بعضے مباح و اشته اند
 مطلقاً و بعضے مکروہ گفتہ اند مطلقاً و بعضے مباح و اشته اند و عریس و
 عیاد و مانن آن از سرور ہائے مشروع و نازیب صحیح مختار ہمین است
 و بعضے ورا پنچہ جلاہل وار و وندار و فرقے ہنوادہ اند و گفتہ اند کہ اول
 مکروہ است بہ اتفاق و این حدیث دلیل اباحت ضرب و ف است
 زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم امر کردہ ہو فائے نذر آن و دف بند
 واجب است و مقرر شدہ است کہ نذر نمی باشد مگر بخیزی کہ از جنس
 طاعت و قربت است و این نازیب جمہور ائمہ است و نزد حنفیہ

کافی است بودن آن مباح و نذر نزد ما ایجاب مباح است و
اما نذر بمجسیت جایز نیست باتفاق پس دلالت کرد حدیث بر آن
ضرب و دف بلکه بر بودن او مستحب و در ما نحن فیہ یجہدیں است زیرا کہ
سرور بمقام شریف رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم و سلامت وی
قربت و عبادت است و دلالت کرد بر آنکہ سماع صوت نثار
بغنا مباح است اگر خالی باشد از فتنہ کن اقالوا و آنحضرت صلم
تعرض نکردند بکفر لغنی و ہمیں فرمود کہ اگر نذر کردہ بزن دف یا بجہت
آنکہ لغنی در ذکر تابع دف بود چوں حکم دف ذکر کردہ حکم دے نیز
معلوم باشد یا بجہت آنکہ لغنی مباح است شبہہ کہ ہست و رد دف
است اگر اورا نذر کردہ بکن فافہم فجعلت تضرب فدخل
ابوبکر رضی اللہ عنہ و ہی تضرب ثم دخل علی رضی اللہ عنہ
و ہی تضرب ثم دخل عثمان رضی اللہ عنہ و ہی تضرب پس
شروع کرد دف زدن پس در آمد ابوبکر رضی اللہ عنہ و در مالیکہ میزد
دف پستہ در آمد علی رضی اللہ عنہ و در مالیکہ ضرب دف میکرد پستہ در آمد
عثمان رضی اللہ عنہ در آل حال کہ می زد دف را ثم دخل عمر
رضی اللہ عنہ و در حالت دف زدنش فالقت الدف تحت استہا
و قعدت پس بیان داشت دف زیر می نمود و نشست بر آن فقال

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان الشیطان لیخاف منک یا عمر
 پس فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بدرستی کہ شیطان ہر آئینہ میترسد
 از تو اسے عمر اتنی کنت جالسا وہی تضرع فد خل ابو بکر وہی
 تضرع ثم دخل علی وہی تضرع ثم دخل عثمان وہی تضرع
 فلما دخلت انت یا عمر القت الدف رواہ الترمذی وقال هذا
 حدیث حسن صحیح غریب ترجمہ زیر کہ من نشستہ بودم و آن
 دف میزد پس داخل شد ابو بکر سپس علی پسر عثمان و آن پستوردف
 میزد و گاہ داخل شدی تو ای عمر انداخت دف را روایت کرده است
 آنرا ترمذی و گفته کہ اس حدیث حسن و صحیح و غریب است۔

جواب شبہات کہ منکرین را بر لفظ ان الشیطان منک یا عمر پیرا ایشہ۔
 نقل کرده است اس حدیث را صاحب مشکوٰۃ در مناقب حضرت

عمرؓ مخفی مباد کہ در اس حدیث از لفظ ان الشیطان لیخاف منک یا عمر
 و بچنان از فقرہ ان الشیطان لیفر من ظل عمر کہ بجای دیگر آہ بعفی
 مردم را غلجائے می شود پس وجہ یکے آنکہ در تشبہ مغینہ شیطان مظنہ
 حرمت غنا میگردودم آنکہ عجب است کہ شیطان از پیغمبر خدا
 صلی اللہ علیہ وسلم خائف نگشتہ و از عمر رضی اللہ عنہ خوفناک شد و ہم
 آنکہ در اس منقبت افضلیت حضرت عمرؓ بر نبی صلی اللہ علیہ وسلم

لازم میآید و آن خلاف اجماع امت است جواب غلجان مذکور
 آنست که جناب رسالت مآب صلی اللہ علیہ وسلم در ضمن تذکرہ حج حضرت
 عمرؓ خوف و ہراس جاریہ را بخوف شیطان از جناب فاروقؓ تشبیہ
 داده است و آہن لفظ بمعصیت بودن غنا و دلالت نمے کند چہ ضرورہ
 نیست کہ ہر عمل شیطانی معصیتہ باشد پیرا کہ بر بعضی افعال انبیاء علیہم السلام
 اطلاق عمل شیطانی در قرآن مجید آہہ است چنانچہ آیہ کریمہ فوسوس
 لہما الشیطان و کذبا و ما افسانید الا الشیطان و یحسین و کثرہ
 موسیٰ ففقی علیہ قال ہذا من عمل الشیطان ظاہرست و غیر
 ممکن کہ افعال انبیاء معصومین معصیت باشد پس معلوم شد کہ ہر عمل
 شیطانی معصیت نیست آری ہر معصیت البتہ عمل شیطانی است و
 ہر گاہ غنا با دوف عمل شیطانی از قسم مباهات شد مخدوری لازم نیاید
 و اگر کسے گوید کہ معصیت نبودن غنا سبب ایمنی و جبارت مغنیہ بودہ
 باعث مخافت او گویم کہ سبب خوف و اندیشہ مغنیہ چنان امور میتواند شدہ
 یکے اینکہ درابتداء اسلام ہنگام تحریم از معازف و ملاہی و غسیرہ و
 تذاکرات خمر مطلقاً ممانعت شدہ بود حتی کہ از استعمال ظروف خمر
 نیز و جناب عمرؓ در اجراء حکم تحریم اہتمام بسیار میفرمودند اگر چہ بعد
 راسخ شدن حرمت خمر و ذہن مسکین رفع ممانعت آوایی وغیرہ

مسکرات خمر از شارع گردیده بود مگر جاریہ حبشیہ بزعم خود دوف را بجله
 معارف ممنوعہ بنا افتتہ باندیشہ سیاست سابقہ از جناب عمرؓ مخفی
 کردہ باشد دوم آنکہ میتواند کہ جاریہ مذکورہ گمان برودہ باشد کہ ایضاً
 نذر بجزد لغنی بجل آمدن زیادہ صرف اوقات دران شاید خلاف مرضی
 حضرت عمرؓ باشد لہذا از آمدن شان ساکت گردید سوم آنکہ جناب
 عمرؓ کہ منصب احتساب می افتند و اشداً عہد فی اہل اللہ مشہور
 بودند بعضی مردم در امہد میاسہ نیز بحضور شان مرعوب میشدند پس عیب
 و اندیشہ از جاریہ مزبورہ چہ تعجب است اما عدم مخالفت جاریہ مذکورہ
 از نبی کریم و ہر سہ خلفای کرام علیہ علیہم السلام و مخالفت اواز خلیفہ ثانی
 رضی اللہ عنہ موجب تفصیل دی بردگیری نمے تواند شد زیرا کہ مخالفی
 کہ عامہ را از محتسب دوزیر و میر تزک مے باشد از یاد شاہ رحیم و حب
 خلق عظیم نمے باشد و مجبول طالع بنی آدم است کہ از شخصی کہ آثار
 جلال و در ضبط و ربط بسیار بوقوع می آید و بیشتر اوقات مواخذہ
 شدید در امور و سیاستی ازاں شخص می بیند زیادہ تر ازاں مرعوب
 مے شوند و از بطش و سے ایمن نمے باشد بخلاف شخصی کہ ظہور و غلبہ
 صفت جمال در وی زیادہ تر معاینہ مے کند چنانچہ حضرت موسی علیہ السلام
 کہ نسبت بہ ہارون جلال بیشتر داشت و گرنجتن شیطان صفت ازاں

مفضول نہ از فاضل نظیرش اذان است کہ در حدیث صحاح وارد
 شدہ کہ وقتی کہ مؤذن کلمات اذان ادا میکند شیطان شرط کردہ میگوید
 و در اثناء نماز ہر سوسہ و خطرہ کہ باشد در ایقامی آن در یغ نمی کند و در
 قطع صلوٰۃ قصوری نمی سازد و ازین لازم نیاید کہ اذان افضل شود
 از نماز بالجملہ آنست کہ صحابہ کرام از حضرت عمرؓ بسبب جلالت و
 شہرت ایشان در اسلام بسیار ملاحظہ میکردند و بعضی امور کہ مباحہ
 میشدند از عمل آن باز میماندند و نظیر تمام این قصہ حدیثی است
 کہ صاحب مشکوٰۃ در مناقب حضرت عمر رضی اللہ عنہ آورده است
 عن سعد ابن ابی وقاص مرویست از سعد ابن ابی وقاص قال
 استاذن عمر بن الخطاب علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 وعندہ تسوۃ من قریش یکلمتہ و بیست کثر فہ عالیۃ ^{قہن}
 گفت راوی طلب اذن کرد عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ بر رسول خدا
 صلعم در حالیکہ نزد آنحضرت زنان قریش بودند کلام میکردند از آنحضرت
 چیزے طلب میخواستند و راں افزونی میخواستند و در اں حال بلند
 میکردند آواز خود ہا یعنی بحضور وی صلی اللہ علیہ وسلم بے ادبانه و دیر
 باواز بلند گفتگو می کردند فلہا استاذن عمر قہن فبادرن الحجاب
 پس ہر گاہ طلب اذن کرد عمر رضی اللہ عنہ برخاستند آن زنان قصہ

حجاب کر دیا۔ خدا نے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کو بھٹکا
پس داخل شد عمرؓ و درال حال آنحضرت بہ تبسم بودند فقال اخحك
اللہ سنك يا رسول اللہ پس گفت عمرؓ خدا ان دارد خداوند ترا يا رسول
اللہ فقال رسول اللہ عجبت من هؤلاء الذين كن عندى فلما
سمع صوتك ابتد دن الحجاب پس فرمود رسول خدا صلعم تعجب
آمد مرا از اين زنان کہ بودند نزد من يعنى بے حجاب و بے خطر کس سرگاہ
شنيده آواز تو کہ کجيت از حجاب اندرون خانه قال عمرؓ پس فرمود عمرؓ
آن زنان را ياعد وات انفسهن قبيذنى ولا تعين عن
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اے دشمنان جاہلے خود آيا ميريد
از من و نئے ترسيد از رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقلن انت اغلظ و
اغلظ پس گفت کہ تو درشت مزاج و سخت طبع ہتے يعنى در موافقہ او
کہ از راه بے ادبی دران اہمال روو فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
عليه وسلم اير يا ابن الخطاب والذى نفسى بيده ما لقيك
الشيطان سالكا الا سلك فجاخير فجاك بيفراور سخن اے پسر
خطاب قسم کسے کہ جان من بدست اوست و انخورد بتو شيطان
روندہ را ہى مگر رفت را ہى کہ غير راہ تست يعنى از راہ تو دودہ دور شدہ
ميگريرد و تو از داخل و تصرف شيطان اليمنى و اين پس منقبت حضرت

عمر است و شک نیست کہ حصول این خوارق داخل در مجرہ جناب
نبوت است کہ یکے از اتباع و سے باین مرتبہ رسد و علی تقدیر
التسلیم اگر فضل جزے خلیفہ ثانی بر خلفائے دیگر علی نہیں و علیہم السلام
لازم آید مخالف عقیدہ اہل سنت بخوارق فتاوحہ مراد از افضلیت نزد
آہنا فضل کلی معنی استحقاق اکثریت ثواب است پس رفع شہر
سہ وجوہ غلبان مذکور فافہم ولا تکن من المتعصیین

ثبیر بن آنحضرت صلعم بروز عید **الثامن** قالت عائشہ رضی اللہ
از زنان غیر مغنیہ اشعار جز و منع **عندھا دخل علی ابوبکر رضی اللہ عنہ**
کردن خلیفہ اول را از محالعت آہنا و چند سی حاربتیان من جوارى
الانصار گفت عائشہ در آمد بر من ابوبکر و نزد من دو دختر بودند از زنان
انصار تغنیان ما تقاولت به الانصار یوم یبعث فی سرایہ ہذا چہ کہ
گفتہ کردہ بودند بآں انصار روز بعات و آن نام موضع است مدینہ
کہ قبل از بعثت در آن جنگ عظیم ہا بین اوس و خزرج کہ از بطون
انصارانہ واقع شدہ بود و آن اشعار از قبیل رجزہ بودند و لیست با مغنیہ
نبودند مغنیہ کہ عادت و پیشہ ایشان غنا باشد بیک طریق اظہار ہر دور
و فرح و در ایام عید می سراییدند قال ابوبکر رضی اللہ عنہ حدیث میسر
الشیطان فی بیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت ابوبکر

یا مرامیر ہا سے شیطان در خانہ پیغمبر خدا صلعم و از مرامیر وہ آں وقت
دف بود چنانچہ در روایت دیگر آیدہ است و اطلاق مرامیر شیطان
بجہت آن است کہ شیطان از امثال ایں چیز با خوش وقت میشود
و آں احوال سے خود میداند ہر گاہ کہ در مجلس شراب و غیرہ محرمات نوزختہ
میشود فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ابابکر ان لكل قوم
عیداً و هذا عیدنا پس فرمود رسول صلعم اے ابوبکر بدرستی کہ ہر قوم
ہر قوم عید لیت و ایں عید ماست یعنی گروہ مسلمان آخر جہا بخاری
دخی روایتہ کہ دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ و علیہ وسلم جلتان
تغیان لغناء بعثت فاضطجع النبی صلعم علی الخراف مش حول وجہہ
و در روایتی از بخاری باین الفاظ آیدہ است کہ در آن بر من رسول خدا
صلی اللہ علیہ وسلم و نزد من دو دختر بودند کہ می سر اسید تا بپرو بعثت
پس بر پہلویش پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم بر بسترو بگردانید و سے خود
را و ایں بجہت آن باش کہ آں دو دختر مرا ہتھہ بودند از دیدہ نش خود
را مجتنب ساخت و رو سے مبارک خود را از ان سوی بگردانید تا
مبادا بر ایشان نظر افتد چہ آں نامحرم بودند نظر بر ایشان عیان ان ختن
حرام است و ازین استفادہ شد کہ زن سے کہ پس پردہ سر و کتہ سرود
آن مباح است فدخل علی ابوبکر فانتھز فی وقال حرم ما للشیطان

عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و در آمد بر من ابو بکرؓ پس زجر
 فرمود مرا و توبیخ کرد و گفت مزار شیطان نزد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم
 دوی رضی اللہ عنہ معلوم کرد کہ آنحضرت در خواب باشند کہ ممانعت
 کنند یا ازین چیز با غافل شدہ رجوع بعالم غیب یا امور باطن فرمودہ
 باشند خاقبل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و قال دھلہا پس
 متوجہ شد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم و فرمود بکنار ایشان رایغی از رجوع ممانعت
 مخفی بنما کہ از ظاہر اس مقالہ شریفہ مستفاد شدہ کہ آنحضرت از دون دفت
 و سرانیدن آل جوارہا غافل نبودند و لہذا متصدی جواب شدہ
 لب بہ محض کشاوند چنانچہ از تحریرات سابق روشن گشت غلبہ
 حفل غنہ قلمہا فخر جتاپس ہر گاہ التفات کرد ابو بکر با پیغمبر خدا
 صلی اللہ علیہ وسلم بامور دیگر فرمودم آنخواری را پس بیرون رفتند و این
 برائے آن بود کہ طلب سرود و تنشیط خواطر ہم مدعی وارد چون بآن
 حد برسدی باید کہ اذان فارع البال شدہ بامور ہمہ مطلوبہ شود عنان
 عزیمت منعطف سازد و درین غمز و جہی دیگر ہم می توانا شد کہ ہر چند
 اشتغال باین چیز با از شارع با باحت رسیدہ اما عالیشانہ حد یقہ
 پاس ادب نبی و صدیق اکبر منظور داشتیم اذان مطلوب تر بود یا آنحضرت
 با صدیق اکبر بعضی مصالح و مینہ استشاریہ فرمودہ باشند و این سرود

و نغمہ با ضرب دف محل آں پیش چنانچہ در وقت نماز و تلاوت قرآن
 اشتغال باین چیز بانیاید و کلن یوم عید یلعب فیہ المشوان بالدرق
 پیش معائنہ کننیدن رسول صلعم مرعائشہ | و الحراب و توبہ روز عید کہ
 رضی اللہ عنہا التماشاے قص حبشیاں تاویرہ | بازی میگردند در آن روز
 حبشیاں بسپرد و نیز اسے خورد و الدرق جمع در فہ بفتحین سپری کہ از حرم
 ساخته شود و حراب علی زنتہ فعال بالکسر جمع حریرہ بالفتح نیزہ خورد
 فاما سالت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و اما قال لی تشتھین
 تنظرون فقلت نعم پس میگردید عائشہ رضی اللہ عنہا پس یا سوال کردم
 من از رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم و یا خود فرمود مرا کہ خواہی کہ بہ بینی
 یعنی لعب سودان و آں لعب بطریق مشق براسے کار پردازی جہلو
 بود پس عرض کردم کہ آری فاقامنی و راءہ و خدی علی خدی
 پس استادہ کرد مرا پس خود و رخسارہ من بر رخسارہ اسبختاب بود و آں
 واقعہ قبل از تجریہ حجاب بود و قال دونکم یا نبی ارفدہ و فرمود کہ
 شروع کنید اسے حبشیاں یعنی لعب خود را حتی اذاملت قال
 حسبک قلت نعم قال فاذهبی تا آنکہ بلول شدم یعنی از طول قیام
 و تاویرہ معائنہ کردن این لعب فرمود آں بسا است ترا یعنی برہم قد
 اکتفا کردی و زیادت بران نکردی نفتم آری فرمود کہ برو یعنی اندرون

خانہ بایہ دانست کہ دریں حدیث دلالت بر چند چیز است اولاً غنار
و ضرب و ف در اوقات سرور و مباح است ثانیاً لعب کہ بطریق
مشق برائے جہاد و غیرہ باشد۔ درست است ثالثاً معاخذ آل لعب
نمودن و استماع آن کردن تا سیری طبع جایز است۔

حدیث در اینکہ فاروق در نکاح | التاسع عن محمد ابن حاطب
حلال و حرام غنا و دف است | الجمع من روایت از محمد بن حاطب کہ
صحابی است از قوم بنی جمح بالفم علی وزن زفر قبیذہ است از عرب عن
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ دیکہ نقل سے کنند از رسول خدا صلی اللہ
علیہ وسلم فصل ما بین الحلال و الحرام اطلاق و اصطلاح فی النکاح
فرق است در میان حلال کہ نکاح است و حرام کہ زنا است دف
زبان و آواز خوش در وقت نکاح یعنی سمر شدن و نغمہ کردن مقصودش
آنست کہ در نکاح اعلان شرط است و آن دو قسم است یکے برائے
خانہ من و آن بسبب شہود حاصل میشود و دیگر برائے غائبین و آن
از برائے دف و سمریدن بہم میرسد و بر چند کہ این اعلان با مرے
دیگر ہم میشود لیکن چون مالوف و معتاد آن قوم شدہ بود لہذا بر آن
اکتفا فرمودہ و حاجت باز کہ چیز ہائے دیگر نشاء واد الترنذی روایت
کریدہ است این حدیث را ترمذی رحمہ اللہ علیہ۔

حکم برائے دف زنی وقت نکاح در مسجد | عن عائشة قالت رسول الله

صلی اللہ علیہ وسلم اعلنوا النکاح واجعلوه فی المساجد واخبروا

علیہ بالدفوف فی روایۃ بالفہ بال ای الدفوف مرویست از

عائشہ کہ فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم آشکارا کنید نکاح را و بگویند

آنرا در مسجد ہا کہ محل نزول رحمت الہی است و در نکاح این معنی مطلوب

میشود چون نکاح بنا بر انتشار حکم خدا و اجیلے سنت سنبلہ خیر الانام

ملحق بعبادت شرعہ لہذا ایقاع آن در مسجد ہا کہ جای گاہ عبادت است

مناسب شرع و برتر بران و فوقہا یعنی اعلان نکاح باین چہرہ چون

مالوف و معتاد انصار شرعہ بود بنا بر آن امر باشتغال آن در وقت

نکاح فرمودہ تا بہ تنشیط خواطر و تفریح طبایع حضار مجلس ازین کار خیر

فراغت نمایند و این امر برائے اباحت است و بعضی باستحباب و

سنیۃ رفتہ اند و جمہور علمائے محققین و مشروعیت آن بوقت نکاح

اختلاف ندارند و ہم برین قیاس در سایر اوقات سرور نیز

حدیث سماع صاحبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اهل | الحادی عشر عن

بار غنم زبان و رشادی بعد زبان نبوت | عاہر بن سعد قال خذت

علی قرطبہ بن کعب و ابی مسعود الانصاری فی عرس و اذا جوار

تغنین فقلت ای صاحبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اهل بد و یفعل

هذا عندكم فقالوا اجلس ان شئت فاستمع معنوا ان شئت
 فاذهب فانه قد رخص لنا في الله عند الحر من رواه النسائي
 كذا في المشكوة مرويت از عامر بن سعد كفت عامر دخل شدم بر قرطبه
 بن كعب و ابی مسعود انصاری کہ ہر دو صحابی بودند در شادی و در
 آنجا دختران غنا میگردید پس گفتم آہنبارا کہ ای یاران رسول خدا
 صلی اللہ علیہ وسلم و اہل بدر گروہ می شود غنا بحدود شما پس گفتند ہر
 دو صحابی اگر میخواہی بشین و بشنو ہمراہ ما اگر کے خواہی پس برو
 بدستیکہ تحقیق رخصت داده شدہ است برے ماورین لہو نزد شادی
 روایت کردہ است آنرا نسائی این حدیث ولالت دار و ہر شیکہ بعد
 زمان آنحضرت صلعم صحابہ براباحت غنا و در وقت سرور و استمرار و استقرار
 داشتند و نیز مویا این معنی است کہ ہر لہو حرام نیست بلکہ اطلاق لہو
 بر فعل مباح نیز می آید فافہم ولا تغفل

حدیث سماع عمر رضی اللہ عنہ غنا جارب | الثانی عشر روی
 را و درخواست کردن وی رضی اللہ عنہ از | الحافظ محمد ابن طاہر فی
 پیغمبر و امر کردن پیغمبر صلعم برے سماع وی | کتابہ صفوة التصوف بسند
 الی عبد اللہ بن ابی ملیکہ ان عایشہ صدیقہ انہ کانت عند النبی
 صلی اللہ علیہ وسلم امراتہ تغنی فاستاذن عمر بن الخطاب فی اللہ

فالتفت الداف وقامت فد خل عمر والنبي صلى الله عليه وسلم
يضحك فقال بابي انت وامي ما اضحكك يا رسول الله فذكر
له الخبر فقال لا ابرح حتى اسمع بها كان يسمع رسول الله صلى الله
عليه وسلم فسمع واحتم ابن طاهر به على الجواز وقال لواله
بكار ابن عبد الله الحكيمت بصحته والحقته بها في الصحيحين لكن
بكار متكلم فيه انتهى كلامه قال الشيخ الامام العالم العامل المحقق
كمال الدين ابى الفضل جعفر ابن ثعلب الاوفى الشافعي
رحمه الله عليه في الامتناع بعد ذكر حديث المذكور والكلام في
بكار غير قاض فيه وقد ذكره ابن جبان في كتاب الثقات وكان
ابن الجوزي لا تعلم قد حافيه ورواه الخطيب من رواية
عبد الرزاق عن بكار وجعل الضعف فيه براوى اخر ليس في
طريق ابن طاهر ورواه الحافظ العالم الثقة محمد بن اسحق
الفاكهي في تاريخ مكة من غير طريق الخطيب ومن غير طريق
ابن طاهر فقال حدثنا ابو يحيى عن ابى ميسرة ثنا محمد ابن
حجر ثنا عبد الجبار ابن الورد سمعت ابن ابى ليكة بقول قالت
عائشة الى اخر الحديث ففي هذا الطريق عبد الجبار بن الورد
بدل بكار ثقة انتهى ترجمه حديث ابن است كروايت ميكن

حافظ محمد ابن طاہر در کتاب خود کہ صفوة التصوف است بامثال خود نش
کہ مسلسل است تا عبد اللہ ابن ابی بیکہ گفت عبد اللہ کہ بدرستی کہ عائشہ
رضی اللہ عنہ حدیث کردہ است اور کہ تحقیق بود نے نزد رسول خدا
صلی اللہ علیہ وسلم کہ تغنی میگرد پس طلب اذان کرد و عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ
پس بانداخت مغنیہ مذکورہ و ف را در خواست پس داخل شد عمر
ابن خطاب رضی اللہ عنہ در آن حال کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ضحاک
میگرد پس گفت عمر بن خطاب قربانت شود پادہ من یا رسول اللہ
چیز بخندہ آورد تر پس ذکر کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صورت حال را
پس گفت عمر رضی اللہ عنہ نخواہم رفت تا کہ بشنوم اذان قسم کہ شنبہ
است رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم پس شنبہ بچنان فقط و احتیاج کردہ
است ابن طاہر باین حدیث بر جواز غنا با دف و کفہ کہ اگر در روایان
آن بکار ابن عبد اللہ نبوی ہر آئندہ حکم مے کردم بصحت حدیث مذکور
و لاحق مے کردم آنرا با عادیثی کہ در صحیح بخاری و صحیح مسلم اند لیکن
کلام کردہ شدہ است در بکار یعنی در بودن او موافق شرائط ملتزمہ بچین
گفتگو است لیکن صاحب متاع منظرہ کلام مذکور رفع نمودہ میبود
کہ کلام در بکار غیر قاصح است و در مے بسہ وجہ یکے آنکہ ابن حبان
اور در کتاب خود منجد ثقات ذکر کردہ دوم اینکہ ابن جوزی نیز گفتہ کہ

نہیں انہم قدر حرج در بکار نمود انیکہ خطیب ہمیں حدیث را بروایت
 عبدالرزاق از بکار نقل کرده وضعف را دریں حدیث بجهت راوی
 دیگر گفته کہ او نیست در طریق ابن طاہر لیس بکار نزد خطیب ہم از ثقات
 ثابت شد و قطع نظر از ثقات است بکار فاکہی و در تاریخ مکہ با سند صحیح
 ہمیں حدیث را از عبدالجبار الوردی بدل بکار روایت کرده و عبدالجبار
 ثقہ است بالاتفاق پس در صحت حدیث و وثوق اسنادش اکتفا ہی
 باقی نماند محضی مباح کہ اس حدیث برہان قاطع است مراد ہام
 منکرین را و مبطل است جملہ متعصبین را کہ مخصوص میگردد باباحث
 سماع غنایا پیام اعیاد و تقریبات سرور مباحہ و اندیشہ و گریز مغنیہ را
 از حضرت عمر رضی اللہ عنہ دلیل حرمت می پندارند و وجہ بطلان حمل
 مذکورہ اینکہ ازین حدیث و از حدیث ہفتم کہ از ترمذی نقل کرده شد
 ثابت گردید کہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ بایں اصرار بحضور البنی صلی اللہ
 علیہ وسلم سماع غنایا و ف کہ بقول صدیق اکبر رضی اللہ عنہ در حدیث
 ثامن معبر نمیرامیر الشیطان بود کہ در دور آل وقت بیچاک تقریب از
 اعیاد و ولیمہ و ختان و غیرہ مشروطہ فقہا بنمود پس اگر دوران مظنہ حرمت
 بودی چرا حضرت عمر رضی اللہ عنہ بر شنیدن آن اصرار کردی و آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم خود کے شنیدنی و جناب عمر رضی اللہ عنہ را بر استماع

فعل حرام اجازت کے داوی پس ہر کہ سماع حضرت عمرؓ را انکار
 مے کن گویا کہ تکذیب این احادیث صحاحینما یہ وسیلہ یومئذ
 للمکذبین و اگر منکرین باین جنس احادیث صحاحینما ایمان نیارند
 فیای حدیث بعدہ یومنون فیہ ہر چند سماع آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وسلم مغتار ابادف درایام تقریبات سرور بلا تقریب و بغیر تخصیص
 زمان و مکان و زجر و ممانعت آنحضرت بر منکران و اقتضای خلفاء
 راشدین مآںحضرت را درین خصوص چنانکہ از احادیث مذکورہ مستفاد
 گردید برائے اباحت مطلق غنا و مطلق مزا میر کہ دف بعض ازان
 مطلق است کفایت میکند و بیچ مسلمانی را انکار ازان نمیرسد چہ این
 قسم انکار بلا ریب منزل ایمان است چرا کہ در ایمان تصدیق جمیع
 تمہید مختوم کردن این فصل بقول ما فی بہ النبی شرط است و دومین
 تلامذہ برائے کسانی کہ قول مجتہدین ببعض و فکفر ببعض بنص قرآن
 را بر احادیث ترجیح می دہند

سماع انکار احادیث درین پردہ مے کنن کہ ما را عقل و تمیز صحت و سقم
 احادیث نیست تا نا سخ را از منسوخ و صحیح را از ضعیف جدا کنیم
 تکفل این عہدہ امام ابو حنیفہ مجتہد ما ر ضی اللہ عنہ و مر خود گرفته است
 و از وی رضی اللہ عنہ با وصف مروی بودن انہما احادیث حرمت

سماع در کتب فقہی منقول شاہ است پس مارا تقلید وی در حرمت
 می باید در احادیث نبوی ہر جہ باشد بان کاری نیست برے رہائے
 این چنین منکرین و انکشاف پر وہ غفلت از عقل پچھو مقلدین مختوم کردن
 این فصل بقصود ثلثہ و بشرح و بسط نوشتن فصل دوم در اخبار و آثار
 سماع امام ابو حنیفہ و تلامذہ وی و دیگر مجتہدین ثلاثہ و اکثر ائمہ دین از
 صحابہ و تابعین و تبع تابعین واجب افتاد تا ازان واضح گردد کہ
 عمل امام ابی حنیفہ رضی اللہ عنہ ہمیں احادیث بود وی رحمۃ اللہ علیہ
 خود سماع شنبہ است و گاہے بر جرئت آل نصی صحیح از وی نیامدہ و
 آنچه از بعض کلام دے بعضے فقہا پچھو صاحب ہر ایہ تقیاس خود میرست
 استنباط کردہ اند و دیگر فقہائے محققین تخطیہ او نمودہ اند و بعضے آثار بہ
 غنائی مقررین بمنکرات کہ اتفاقاً حرام است حمل کردہ اند نقل اقوال
 و دلائل اہل تحریم و جواب شافی آل مشر و عادر باب سوم خواہد آمد
 انشاء اللہ تعالیٰ اکنون مختوم کردہ میشود این فصل بقصود ثلثہ رجا
 کہ خاطر تحقیق طلب مستمعین از طول کلام بول نشود **فصل اول**
 قال الاحمد الغزالی الذی امام عصرہ و مقتداہ زمانہ فی کتابہ
 بوارق اللماع فی تکفیر من یحرم السماع فان قال المنکر علی تقدیر
 صحت الاحادیث المنقولہ عن الصحابہ انما تابعہم فی جمیع الصور

الا في السماء قلنا هذا المجدى نفعا ان حينئذ يكون حاله مع
الصحابه كحال ابى لهب مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم فانه قال له
صلی اللہ علیہ وسلم انا تو من بقولك يا محمد ومن جملته قولك
انا لا اومن فانا اصدقك في هذا فقال له هذا لا ينفعك لان
الايمان المعبر هو الايمان بجميع ما اتى به النبی صلی اللہ علیہ وسلم
فكذلك حال من تابع بعض الصحابه في جميع الاقوال الا في
السماع فانه لا ينفعه ولا يحصل له الاهتداء فان قال المنكر
ابا حنيفة والشيخ السفيان حرما السماع فانا تابعهما في ذلك
قلنا اول لم يصح عن الامام قولاً في التحريم وثانياً ما روى عنه يلزم
حملة على سماع المالك هي المحترمة وسماع الغنا المضل الملهي
لا على الغنا المطلق والا لزم له محمد واران احدهما اما الكذب والفسق
قطعا وذلك لان الاحاديث باعتبار وصولها اليها ثلثه انواع احدها
متواتر الاصل ومتواتر الفرع كحديث الصلوة والزكاة فحاصله
كافروا الثاني حديث احاد الاصل ومشهور الفرع كاحاديث المسام
والبخاري فحاصله فاسق والثالث حديث احاد الاصل والفرع
كحديث انا من الله والمؤمنون مني وغير ذلك وما ذكرنا من الاحاد
على اباحة السماع من قبيل الثاني فمن انكر هذه الاحاديث

وجہدہا فستق من رجح قول ابی حنیفہ علی قول النبی صلعم کفر
 ثانیہا ترک ما شرط فی صحۃ العدالۃ واختیار ما لا یشرط من
 ذلک وذلك لان اخذ الفقه من کتب الفقہ ولا یشرط فیہا عدل
 الكاتب ولا عدالۃ الراوی فجازان الكاتب فی النسخۃ الاولی
 والثانیہ زاد شیئاً او نقص فانه لا یعتہد علی ذلک خبر ما بخلاف
 الاحادیث النبویہ فانه یشرط فی صحۃ رواۃ العدالتہ من لختیار
 قولہ لم یشرط فی صحۃ العدالتہ علی ما شرط فیہ ذلک کان سفہا
 اذ السفیہ هو من لا یختار الا صلعم لدینہ ودنیاءہ والسفہ من
 وصف المنافقین حیث قال تعالی فی حقہم الا انہم هم السفہاء
 والمناق فی الدارک الاسفل من النار فیلزم من هذا ان من
 اختیار قولہ منقولاً عن غیر النبی صلعم واعرض عنہ کان
 ما واه الدارک الاسفل من النار فاذن یلزم من حریم السماء
 بقول غیر النبی صلعم وترک فعل النبی صلعم وقولہ صلعم کان
 ما واه الدارک الاسفل من النار انتہی کلامہ رحمۃ اللہ علیہ
 وبرکاتہ ونیر امام ابی حنیفہ علیہ الرحمۃ تصریح آمده است کہ اگر قول
 ما مخالف حدیث صحیح باشد بران قول عمل نباید کرد و موافق ہماں حدیث
 عمل باید نمود پس قول ابی حنیفہ منکر حدیث از روی اصول و

کلیات دین عموماً وحسب قول امام اعظم رضی اللہ عنہ خصوصاً مورد
نامقبول و مجہول و نامعقول است

فصل ثانی در اینکہ از روی قاعدہ اصول سماع | فصل ثانی بہ ثبوت
غنا را کہ فعل پیغمبر است حرام و مکروہ گفتن صحیح | پیوستہ از احادیث مذکورہ
نہست بل یا واجب است یا مستحب یا مباح | سماع غنا بادف و بلا

وف از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وقاعدہ اصول است کہ فعل نبی
علیہ السلام سوائے زلات از چہار قسم بیرون نیست مباح و مستحب و
واجب و فرض و جمیع افعال نبی علیہ السلام مقتدی بہ است و
ادنی منزلت افعال نبی افادہ اباحت است چنانچہ عما حب
منار الاصول میگوید افعال النبی صلی اللہ علیہ وسلم سوی الزلۃ اربعۃ
اقسام مباح و مستحب و واجب و فرض و الصحیح عندنا ان ما علما
من افعاله صلعم واقعا علی جہۃ یقتدی بہ فی ایقاعہ علی
تلك الجہۃ وما لم فعل علی ای جہۃ فعلہ قلنا فعلہ علی ادنی
منازل افعاله وهو الاباحۃ انتہی و بہ سبب اقتدائے صحابہ
بدرال ظاہر است کہ از قسم زلات نیست پس مقتضائے اصول مذکورہ
اباحت غنا را بالاتفاق ثابت گردید و بطلان دعوی اول مابقی
کہ متضمن اجماع بر حرمت بود بہ ثبوت رسید۔

فصل ثالث در بطلان مناقشه منکرین | فصل ثالث بتدریج و تواتر
که بسبب وجه متصور بود که انکار صحت
اخبار دوم ادعای شیخ اباحت سوم
منظنه تحریک از طرف مستأخرین

دوم اینکه بعد از قبول صحت ادعای شیخ اباحت نمایان سوم اینک
علمای خلف را قادح افعال سلف پندارند و بر طریق اصول و قوانین
مسلمه جمهور اهل سنت پیرامون وجه مذکور مناقشه ممکن نیست اما مناقشه در
صحت اخبار مذکور در فروع است باینکه احادیث مذکور در کتب صحاح
مروی اند و بر اعتماد و صحت آن کتب اتفاق جمیع علماست حسب
تقریبی که در فن اصول حدیث مذکور است قال الشیخ شهاب الدین
ابوالفضل احمد بن علی العسقلانی الشیخ ابوبن حجر فی منجیه
الشرقاء مرصیح البخاری علی غیره من الکتب المصنفة فی الحديث
ثم مرصیح مسند و شارکة البخاری فی اتفاق العلماء علی تلقی کتابه
بالقبول ایضا سوی ما علل ثم تقدّم فی الارحیة من حیث
الاصحیة ما وافق شرطیهما لان المراد به رواتهما مع باقی فوارق
الصحیح و رواتهما قد حصل الاتفاق علی القول بتعدد یلهم بطریق
النسب و فیهما مقدّمون علی غیرهم فی رواياتهم و شیخ عبدالحق

دہلوی اور ترجمہ مشکوٰۃ میگویند چوں کہ مراتب صحیح متفاوت است و صحاح
 بعضے اصح از بعضے است پس بدانکہ مقرر نزد جمہور محدثین آنست
 کہ صحیح بخاری مقدم است بر سایر کتب مصنف تا آینکہ گفتہ اند کہ اصح
 الکتب بعد کتاب اللہ صحیح البخاری و بعضے منقاد بہ تزییح کرده اند
 صحیح مسلم را بر صحیح بخاری و جمہور گویند کہ این تزییح باعتبار حسن ساق
 احادیث و جودت وضع و ترتیب است و مانند آن بیچ کتابی در
 حدیث مثل صحیح مسلم در وضع و ترتیب و رعایت دقایق اشارات
 و محاسن نکات در ذکر اسانید نیست و این خارج صحت است
 سخن در صحت و قوت و آنچه متعلق آنست بدان میرود و در صحت
 و قوت این صحیح کتابی مساوی صحیح بخاری نیست بربیل وجوہ کمال و تفا
 کہ در صحت معتبر است در رجال وی و بعضے توقف کنند در تزییح
 بردگیری و مشہور نزد جمہور تزییح صحیح بخاری است بر صحیح مسلم
 کہا بینوہ فی موضعہ واللہ اعلم انتہی۔ مناقشہ باوغاسے نسخ
 [۱۰۰] اباحت پس در فروع است بآینکہ حجت الاسلام امام محمد غزالی
 رحمۃ اللہ علیہ در احیاء العلوم و کیمیای سعادت و نقاد احادیث
 شیخ مجد الدین فیروز آبادی مصنف قاموس و صراط المستقیم و
 و ابوطالب لکے در قوت القلوب صریح فرمودہ اند کہ حدیث صحیح و

تحریم وارد نشده است و قدرة الفقهاء المحدثین شیخ عبدالحق و دیگر
در مدارج النبوة بمقام ذکر غنا گفته اند و دوم طریق محدثین است و
ایشان میگویند که ثابت نشده است در تحریم آن حدیث صحیح و نص
صحیح بلکه هر چه وارد شده است درین باب از احادیث یا موضوع
است یا مطعون بچندین آیات قرآنی اگر چه تفسیر کرده اند آنرا بعضی
مفسرین بجهیزیکه دلالت میکند بر حرمت غنا اما آنرا تاویلات و
محامل دیگر است که ذکر کرده اند غیر ایشاں از علماء و چون ثابت
نگردد حرمت ثابت شود محل و اباحت بدلالت قول و مع سبحان
احل لکم الطیبات الخ و هر که تفحص کتب خواهد کرد خواهد دانست که
درین سخن جمله علمای محققین از مجتهدین و مقلدین اتفاق دارند انتهى
اما مناقشه قادح بودن متاخرین اباحت ثبوت متقدمین را در فروع
است باینکه از مقررات اصول است ان الوفاق السابق برفع
اثرا لخلاف اللاحق و لا يجوز للصدور الماخر مخالفة المصدر
الاول و حدیث خیر القرون قرنی ثمال الذین یلونهم ثم الذین
یلونهم ثم فیشوا الکذب نیز موید اصول مذکور است و قال
صاحب الهدایة ان الاعتبار باختلاف فی الصدور
الاول ای الصحابة رضوان الله تعالی علیهم و قال ابوطالب

ابن قتیبة اجماع اہل مدینہ براباحت الملکی فی قوۃ القلوب سمع الغناء
 سماع نقل کردہ و دیگرے را خلاف صحابی و تابعی و لم یزل اہل الجواز
 آن نے رسد تحریم متاخرین یرخصون فیہ فی افضل ایام
 بر خلاف متقدمین معتبر نیست ۱۲ السنۃ فی الایام التي امر الله

عبادہ فیہا بالذکر و نقل شیخ تاج الدین الغزالی وابن
 قتیبة اجماع اہل المدینہ علیہ و نقل الشیخ عینی ابن
 عبد الرحیم المحقق فی کتابہ ان الصحابہ و التابعین ہم اہل
 الحل و العقد و لیس لمن بعد ہم احداث الشی و ہم اساطین
 الدین المعدون علی لسان الشارع و قد ثبت منہم السماع و لم
 یقل ان احدا انکر علیہم فی ذلک الزمان فحل ذلک محل الاجماع
 انھي لیس راقط شد احتمال نسخ اباحت ثبوت متقدمین از جانب
 متاخرین باقی ماند توہم ایں معنی کہ اگر علمای متاخرین از افعال
 متقدمین اباحت سماع ہمہ ندی ترک آن قاطبہ اختیار نکردند
 جوابش انیکہ توہم مذکور بسبب عدم متتابع اخبار و آثار صحابہ و تابعین
 و تبع تابعین ناشی گردیدہ است و لانہ اجماع متاخرین بر حرمت
 غنا ثابت است و نہ اتفاق آنها بر ترک آما عدم ثبوت اجماع پس
 بسبب انیکہ اجماع در فن اصول عبارت است از انکہ اہل حل و عقد

در زمان مخصوص یا از منہ متقاربه بر امر مشروع اتفاق نمود و حکم با
 باحت یا حرمت چیزے نماین و غنا ازال قسم نیست کہ گاہی در
 زمان واحد یا از منہ متقاربه بر حرمت آن اتفاق اہل حل و عقد
 شدہ باشد من بدعی فعلیہ البیان و اگر کسی گوید کہ از متاخرین
 جماعہ کثیر است کہ بسبب حرمت غنا رفتہ و ترک آن گفتہ پس
 اتفاق علماء کے کثیرین ہم در معنی اجماع است گویم کہ اتفاق
 جماعتے بر خلاف علی با علیہ الجمهور نسبت اجماع نمی تواند شد بل
 شرعاً احتجاج را نشاید بر روایات فقہیہ مرقومہ الذیل

بعد اتفاق اکثر علماء بر بحث مخالفت	فی شرح الوقایہ فی
بعض و یکہ علماء معتبر نیست حسب	اجتمع علیہ الجمهور لا یغیر
روایات مرقومہ الذیل کو	خلاف البعض و ذکر فی اصول

الفقدان العلماء اختلفوا فی ان الاجماع هل یعتقد باتفاق	الاجماع فی الهدایہ ان المقبول
اکثر المجتہدین اولاً بد من اتفاق الكل ففی الهدایہ اختار	الاختلاف فی الاول ای
اتفاق الاكثر کاف ففی مقابله اتفاق الاكثر لا یعتبر خلاف الاقل	الاختلاف فی الاول ای
عمل اہل سنت بمنزہب حنفی	الحجابہ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم
مخصوص نیست در مسئلہ خاص	
عمل بر قول ہر امام جائز	

اجمعین سوال اگر کسے گوید کہ اکثر علمای حنفیہ بسوی حرمت
غنا رفتہ اند و نزد اہل سنت مختارہ مذہب حنفی است جوابش اینکه
اولاً اتفاق اکثر حنفیان بر حرمت غیر مسلم است چنانچہ روایت
سماع امام ابو حنیفہ بہ نفس نفیس نفیس خودش و اقوال اکثر علماء حنفیہ
بر بابت در باب دوم حی آید و علی تقدیر التسلیم مہل اہل سنت بر
مذہب حنفی مقید نیست بل در مسئلہ خاص بر قول ہر امام کہ مطابق حدیث
و قرآن باشد عمل جایز است بروایات مفصلہ ذیل **وفی خزائن**
المفتین فی باب اداب القاضی علمان المفتی فی لغاتہ من
احبانہ اذا استفتی عن مسئلۃ وسئل من واقعۃ وکان احد سئالہ
مختلفۃ بین احبانہ یا خذ اولاً بقول ابی حنیفۃ ثم بقول ابی
یوسف ثم بقول محمد رحمہ اللہ ثم بقول غیرہم من اصحاب
ابی حنیفۃ ثم باقاول المشائخ بعدہم و اذا کان ابو حنیفۃ فی جانب
و صاحبہ فی جانب فالمفتی بالخیار ان شاء افقی بقول ابی حنیفۃ
وان شاء افقی بقولہما انتھی **فی السراجیۃ** لا ینبغی الحدیث
یفقی الا ان یعرف اقاول العلماء و یعلم من این قالوا یعرف
معاملات الناس فان عرف اقاول العلماء ولم یعرف مذہبہم
فان سئل عن مسئلۃ یعلم ان العلماء لاذین یحل مذہبہم قد

اتفقوا علیه فلا بأس ان يقول هذا جائز وهذا لا يجوز ويكون
قوله على سبيل الحكاية وان كانت المسئلة مختلفة فيما فلا بأس
بان يقول هذا في قول فلان جائز وفي قول فلان لا يجوز وليس
له ان يختار فيجب بقول بعضهم ما لم يصرح بحد عن ابی یوسف
وزفرو عاقبة بن زید لا یحل لاحد ان یفتی بقولنا ما لم یعلم من
این قلنا سوال اگر منکرے بگوید کہ آنچه از احادیث مذکورہ اباحت
سماع و غناء و سماع دف ثابت گشته مخصوص بدو برائے ذات شریف
ومی صلعم پس نجاست حکم جواز برائے امت جواب گویم صرف فعل
رسول صلعم برائے امت دلیل اباحت است تا وقتی کہ از شارع حکم
تخصیص صادر نشود چنانچه بعض احکام مخصوصہ مذکور میگردد و در حدیث
صحیح آورده اند صلعم نمی عن صومر الوصال ثم فعل فلما سالوه
قال لست کا حد کراهی ابیت وعند ربی يطعمنی ویسقنی و علی
نذا القیاس ہر حکم کہ مخصوص برائے ذات صلعم و کلام الہی وارو شدہ
تخصیص و راہ مذکور است مثل قوله تعالی فتعبد به فافلا لك
در حرایة و نتہ ان و هبت نفدہا للنبی ان اراد النبی ان یستلکھ
خالصہ و من دور المؤمنین و اگر کسی کہ یہ کہ پیغمبر صلعم از بعض
آیات مثل ومن الناس من یشتري لہو الحدیث لیضل عن

عن سبیل اللہ الایہ حرمت غنا برای امت و ریافت کرده بود
 لیکن تصریح نہیں فرمود و نہ ہم مخا طبین گزاشت گوئیم این تہمت کتمان
 حکم شرعی بر شارع است نعوذ باللہ منها برا نبیا حرام است کہ بہ
 حکم شرعی صراحتہ امت را آگاہ نکند بقولہ تعالیٰ ان الذین یکتُمون
 ما انزلنا من البینات والہدی من بعد ما بیناہ للناس
 فی الکتاب اولئک یلعنہم اللہ ویلعنہم اللہ الاعنون وبقولہ
 سبحانہ واذ اخذ اللہ میثاق الذین اوتوا الکتاب لتبینن للناس
 ولا تکتُمونہ این چنین منظرہ نسبت شارع بلا ریب موجب نفوذ و تردید
 است نعوذ باللہ منها و تفسیر آیت من یشتری لہوا خدیث و دیگر
 آیات کہ از اس منکرین سماع حرمت غنا ہمیدہ اند مع مالہ و ما
 علیہ در باب ثالث خواہد آمد انشاء اللہ تعالیٰ اما عدم اتفاق متاخرین
 بر ترک سماع و نبودن اتفاق بر حرمت غنا ہی طلاق پس ثابت
 فصل ثانی در نقل سماع صحابہ است از روایات مفصلہ فصل ثانی در
 تابعین و تبع تابعین | باب فصل ثانی در نقل آثار و آثار
 ثبتہ سماع صحابہ و تابعین و تبع تابعین رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین
 سماع حضرت عثمان غنی وداشتن کثیر کان مغنیہ | قال الماوردی فی المحادی
 و صاحب البیان انہ کان لعثمان رضی اللہ عنہ جار قبان تغنیان

له فاذا كان وقت السحر قال لهما امسكا وعبد الرحمن بن عوف
 سماع عبد الرحمن بن عوف که از عشره بشاره واجله صحابه رضی اللہ عنہم
 بودند شنیده است غناباد ف که ماروی ابوبکر بن ابی شیبہ بسند
 الی ابی سہل بن عبد الرحمن قال لقد ضرب لیلۃ المالد
 بالادف وغنی علی راس عبد الرحمن یعنی روایت کرده است ابوبکر
 بن ابی شیبہ از ابی سلمہ بن عبد الرحمن کہ گفت ابی سلمہ بدستیکہ نخواست
 شی مالک و ف را دمی سرانید بر سر عبد الرحمن و سعد بن ابی وقاص
 و حمزہ بن عبد المطلب و عبد اللہ بن عمر و عبد اللہ بن جعفر طیار رضی اللہ
 تعالی عنہم باوصف بلالت قدر و عظمت شان و در ع و تقوی
 ہے پایاں خبیہ اند غناباد ف بلکہ عبد اللہ بن جعفر با عود و نیز
 سماع سعد بن ابی وقاص و حمزہ بن کہ اقال عیسی بن عبد الرحیم
 عبد المطلب عبد اللہ بن عمر و عبد اللہ المحقق فی کتابہ اما الصحابہ
 ابن جعفر طیار و غیر ہم از صحابہ کبار فمنہم سعد بن ابی وقاص
 و حمزہ بن عبد المطلب و عبد اللہ بن عمر و عبد اللہ بن جعفر
 طیار و غیر ہم لا یحصون و عبد اللہ بن جعفر مع کبر شانہ و ورعہ
 و تقواہ کان یصوغ الا حان اجواریه و یسمعہا منہن علی
 ارتار و کان امیر المؤمنین اذ ذاک علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ

ولم نقل ان احدا انكر عليه وكان رضى الله عنه مولعا وهو مسمر
 مستفيض عنه كالماتوا تراه ينكر وكان كبير الشأن وكربيا خبايا الكرم
 وكان ابن عمر اذا رآه يقول السلام عليك يا ابن ذى الجناحين انتهى
 ثبوت سماع صحابه وتابعين | ومطابق آل قرة العلماء المتأخرين
 منقول له انه راجع النبوت | شيخ عبد الحق دهلوى در مدارج النبوت
 گفته و آل اینست روایت کرده شده است غنا و سماع آن از جماع
 کثیر از اکابر صحابه که در ایشان چندى از عشره مبشره اند و جم غفیر از
 تابعین و تبع تابعین و اتباع تبع و دیگر علمائے محدثین و علماء دین
 که از اباب زهر و تقوی و علم و عبادت بوده اند نقل کرده شده اند
 است درین باب از ایشان روایات و حکایات و کفایت است
 دران و بیشک معلوم گردد که امید دین و اکابر اهل تقیین بوده اند دران اما
 شماع حکایت عبد الله بن جعفر طبرار | عبد الله بن جعفر رضى الله عنهما
 شنیدن وی عود و دف و رفتن او بخانه سماع و غنا از وی مستفیض میشد
 جمیله درائے شنیدن غنا و حسلافت است و نقل کرده است آنرا
 امیر المومنین حضرت علی علیهما السلام | هر که امعان کرده است درین مسند
 از فقها و حفاظ و اباب تواتر بخ و ابن عبد البر و استیعاب گفت
 نمیدیدی بغنا باسی و بود امیر المومنین دران زبان غم وى على ابان بيطا

و میرفت وی رضی اللہ عنہ در خانہ جمیلہ کہ از مغنیات بود و سو گند
خورده بود کہ تغنی نکند برائے هیچ کس مگر در خانہ خود پس تغنی کرد برائے
و سے و خواست کہ بیاید در خانہ وی رضی اللہ عنہ بشنوا نداء و را او
کفارت و بدانند کہین خود پس منع کرد وی رضی اللہ عنہ او را از ان گفته
انار کہ بودند عبد اللہ بن جعفر را جوابی کہ تغنی میکرد و نادر و عود میزدند
برای وی و آورده اند کہ سعید بن المسیب کہ افضل تابعین است و زو
یشد بوی مثل در و روع یشید غنار او مثلند یشید لیماع آل و همچنین
سالم بن عبد اللہ بن عمرو قاضی شریح یشید غنار از کنیزکان با جلال
قدر و کبرین و سے و سعید بن جبیر کہ از اعیان علم تابعین است شنید از جابر
کہ تغنی میکرد و دوف میزد و همچنین عبد الملک بن جبرئیل کہ از علماء و حفاظ
و فقہاء و عباد است و اجماع است بر عدالت و جلال وی می شنید غنا
راوی و انسٹ الحان را و ابراہیم بن سعد مروی بود امام عصر خود در فقہ
و روایات و نمی شنوایند طلبہ را حدیث تا نمی شنوایند ایشان را غناد قتی
میداد و در مجلس رشید بہ تحلیل غنا و پر سید از وی از احوال مالک پس
گفت خبر و او ندید کہ دعوتے بود و نہی بر بوع و با قوم دوف بود و عودها
کہ تغنی میکرد و ند و لعب می نمودند بدان و بود مالک را دوف مربع کہ میزد
آنرا و تغنی سے نمود و اللہ اعلم و حکایت کردہ از صاحب تذکرہ کہ پرسیدہ

شد امام ابو حنیفہ و سفیان ثوری کہ از غنا پس گفتند ہر دو کہ نیست
 غنا از کبایر و نہ از اسیر صغایر نقل کردہ اند کہ امام ابو حنیفہ را ہم سایہ
 بود کہ ہر شب بر میخواست و تعنی میکرد امام گوش میداشت بہ تعنی او و
 نشین شبے آواز او را پس پرسید از اہل دی کہ چہ شب امشب کہ شنیدہ
 نمی شود آواز وی گفت کہ بیرون برآمدہ بود وی امشب پس گفتند
 دور زندان کردہ اورا پس پوشیدہ امامہ عمادہ خود را و رفت نزد امیر و شفا
 کرد اورا و خلاص گردانید و پرسید امیر کہ نام او چیست گفت عمر پس
 گفت بر آوردہ اند از زندان ہر گز عمر نام بود و گفت بآن مرد کہ باز کرد
 با پنچہ میکردی ہر شب و چوں گوش داشت امام ابو حنیفہ بعتاد و دینی
 نکرد اورا و لالت کرد ہر باحت نزد وی و استماع وی ہر شب بآن رع
 و نقوی کہ وی داشت حمل نمی توان کرد مگر ہر باحت پس پنچہ
 وار و ضہ از وی برخلاف آن حمل کردہ شود بر غنای مقرر ان فحش از
 برائے جمع میان قول فعل و حال آنگہ گرفتہ شدہ است تحریریم مگر از
 مقتضای فعل وی نہ از نص قول وی چنانکہ بہت بہرہ و لمیہ کہ در وی
 حکایت سماع امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ غنا و مانند آن حکایت کردہ است
 غنا و گریستن وی از غنا | ابن خنیہ کہ ذکر کردہ شد نزد
 ابو یوسف مسائہ غنا پس ذکر کرد قصہ عابد ابو حنیفہ را و حکایت کردہ شدہ است

از امام ابو یوسف که بسا که حاضر پیش مجلس رشید راوی بود و روی غنا
 پس می گفتید و میگرفتید و پرسید شد از مالک از سماع پس گفت در این
 حکایت سماع امام مالک رحمہ اللہ علیہ | اہل علم را در بلدہ خود کہ منکر نیستند
 آنرا و گفت منکر نمی شود. زیرا کہ عامی یا جابل یا عراقی غلیظ الطبع و بچنین
 نقل کرده است از روی غرافی و حکایت کرده است اباحت را از
 وی امام ترمذی و استاد ابو منصور و فقہان و غیر ایشان و آنچه نقل کرده
 شده است از مالک رحمۃ اللہ علیہ کہ گفت نمی شنوند آنرا مگر فاسقان
 محمولست بر غنائی کہ منکر است. بی منکر جمہ ابین القول و لفظ
 ذہیب شافعی اصحاب و نقاب | و اما امام شافعی گفته است غانی
 و بیان سماع را شافعی | کہ تحریم غنا مذہب او نیست و تتبع
 کردیم من چندین از مفسرین پس ندیدیم در آن نصی بتحریم
 وی و استاد ابو منصور بغدادی گفته است کہ مذہب وی اباحت
 سماعست بقول و احسان چون بشنود مرد از مرد یا از بارہ خو یا از امرأه
 کہ حلال است نظر بوی یا بشنود در خانه خو یا خانه بعضی اصدقائے
 خود و بشنود آن را میان راه و مقترن نکرد و سماع بچیزے از منکرات
 و ضائع نمکن سبب آن اوقات نماز را و روایت کرده است ابو منصور
 بغدادی از یونس بن عید و لا علی کہ شافعی استصحاب کرده بسوی مجلس

کہ در وی قنیه بود کہ تغنی میکرد و چون فارغ شد قنیه گفت شافعہ آیا
 خوش کردی تو این را گفتیم نہ گفت اگر راست میگویی نیست ترا حسن
 صحیح یعنی خوش داشتن غنا علامت سلامت طبع و صحت حس است
 و ناخوش داشتن آن نشان اعوجاج طبیعت و نقصان حسن از اینجا
 معلوم میشود کہ دلیل شرعی بر حرمت و کراہت آن نیست و اگر این
 بودی خوش داشتن طبع آنرا چہ فائدہ کردی چہ در تاثیر نغمہ و در طالع
 این کس را سخن نیست کہ در حیوانات موجود است چہ بے آسمان
 و منقولست از شافعہ کہ الخناء لہو مکر و لشفہ الباطل گفته اند
 کہ تواند کہ مراد بکرده آن باشد کہ ترک آن اولست کہ اطلاق
 آن باین معنی آید است و غزالی گفته دلالت نیست این را بر
 حرمت و کراہت بلکہ اگر باطل نیز گفتی دلالت نبود می زید کہ معنی
 باطل آنکہ فائدہ نباشد در وی و مباح نیست فائدہ در وی بوقت
 کہ حمل کردہ شود چیزیکہ وارد شدہ است ازین الفاظ کہ دلالت
 دارد بر تغلیط بر غنائی کہ مقتدر است بہ فحش یا منار پس تحریم از
 جهت عارض باشد نہ از جهت معنی کہ در ذات غنا است و بالجہد
 تحقیق صحیح شدہ است از قول و فعل شافعہ چیزیکہ صریح است
 در اباحت و نیست نفس در تحریم و اما امام احمد غنبل صحیح شدہ است

شمار احمد بن حنبل و سماع صالح پیری از وی روایت که دی شنید
 است غنارا نزد پسر خودش که نام وی صالح است روایت است
 از ابوالعباس فرغانی که وی میگفت شنیدم صالح ابن احمد بن حنبل
 را که میگفت بودم من که دوست میداشتم سماع را و بود پدر من که
 ناخوش میداشت آنرا پس وعده کردم ابن جناده که باشد نزد
 من شبی پس باشد نزد من با و انستم که خواب کرد پدر من پس شروع
 کرد ابن جناده در تغنی پس شنیدم آواز پای را بالای بام پس
 آمدم بالائے بام و دیدم پدر خود را بالائے بام که می شنود غنای
 و دامن او زیر بغل او دست وی میخراشد بالائی بام و یک رقص
 میکند و مثل این قصه از عبداللہ بن احمد بن حنبل نیز منقول است
 و این دلالت دارد بر اباحت سماع نزد وی و آنچه منقول است
 وی مخالف این محمول است بر غنای مذموم و مقترن نفحش و منکر و رقص
 کرده شنیده است از احمد که وی شنید قوالی را نزد پسرش صالح و آنکه
 نکر و پس گفت پس روی سے پدر آیا بودی تو کہ افکار میکردی و نکر
 میداشتی تو آنرا گفت من چنین رسانیده اند کہ استعمال میکنند با وی منکر
 شمار داود طائی نقلند امام ابی حنیفہ در است خندان اسکایت کرده
 پشت او در حالت سماع بعد از آن کہ منحنی شد بود داود طائی کہ دیگر

حاضری شد سماع را در راست می شد پشت او در سماع بعد از آنکه
 منحنی شده بود از کبر سن و بود وی رحمتہ اللہ علیہ عالم فقیہ حنفی
 تلمیذ امام اعظم ابو حنیفہ کوفی و گفته است فقیہ عالم ناصر الدین
 ابوالمنیر اسکنری در فتاوی خود کہ سماع اگر باشد بشرط خود
 محل خود از اہل خود صحیح است و اختیار کرده است این قول را
 از حنابلہ ابوبکر حلال صاحب جامع و صاحب وی عبدالعزیز
 و حکایت کرد آنرا صاحب مستوعب از جماعہ از ایشان نقل کرده
 است آنرا حافظ از صالح و عبداللہ و پسر احمد و اختیار کرده است
 آنرا حافظ ابوالفضل مقدسی و غیری از ظاہریہ و ذکر کرد آنرا ابو محمد بن
 حزم در مصنفات خود و مراد را رسالہ البیت در نیاب و تصنیف کرده
 ابن طاہر نقل کرده جماع صحابہ و تابعین را بران و سوق کرده با سابقہ
 نقل جماع اہل حریم بر بابت کہ دارد نقل کرده است شیخ
 غنا و چیزے کہ بران اہل مدینہ تاج الدین عبدالرحمن قراری
 اجماع کثر سنت است شافعی شیخ و مشق و مفتی آل و
 ابن قنیہ جماع اہل حریم را بران و نقل کرده ابن قنیہ از اکثر اہل
 عراق و روایت کردہ است ابن طاہر بند خود کہ چوں بنی اہل مدینہ
 را کہ جماع کردہ بر چیزی پس بدال کہ آن سنت است و روایت

کرده است یونس بن عبد الاعلی که پرسیدم از شافعی از اباحت اہل
 دینہ سماع را پس گفت نمیدانم، هیچ یکے را از علماء حجاز کہ مکروه وارہ
 سماع را پس آنچه در اوصاف است و ذکر کرده است ابوعلی حنبل
 کہ یوسف بن یعقوب الماجشون و برادران وی رخصت میکردند
 و سماع و گفت یحیی بن معین کہ از اعظم علمای حدیث است کہ می
 آیدیم ما یوسف ماجشون را پس تحدیث میکرد ما را در خانہ و جوالدی او
 میزند مغرور را در خانہ دیگر و ایشان علمای ثقات از اہل حدیث اند
 کہ بخبر جناب در صحاح و گفته اند عبدالعزیز بن سلمہ ماجشون کہ مفتی اہل مدینہ
 عبدالعزیز بن سلمہ ماجشون مفتی اہل مدینہ بود و روایت میکنند امیر از وی
 و یکی از روایہ صحیحین رخصت می آید و در عود تخریج کرده اند از وی در صحیحین
 رخصت میکرد وی در عود و نقل کرده است صاحب نہایہ در شرح
 ہدایہ از حنفیہ بعد از نقل کردن وی تحریم را از بعضی از ایشان ابا
 داؤد تئیکہ تغنی کند تا استفادہ کند بآن نظم و قوافی و بگوید فصیح اللسان
 و گفته لا باس بہ و بعضی از حنفیہ گفته اند کہ اگر تنہا باشد و تغنی کند
 برای دفع وحشت از نفس خود لا باس بہ و باین اخذ کرده است
 شمس الامیہ سرخی و استدلال کرده است بر آن بانکہ یونس بن مالک
 سماع انس بن مالک رضی اللہ عنہ رضی اللہ عنہ کہ میکرد آنرا در خانہ

خود نمے کر دینا بطریق تلمی و گفتہ است کہ ہر کہ قابل است بکرامت
مطلقاً حمل میکند حدیث انس را بر تنشیا افتخار مباحہ و جزم کردہ است
صاحب بدایع از حنفیہ بچیزیکہ ذکر کردہ است شمس الالبیہ و تعلیل کردہ
است بآنکہ سماع غنا نرم میگرداند دل را و صاحب ذخیرہ از حنفیہ
نقل کردہ است از بعضی حنفیہ کہ لا باس بہ فی الاعراض و بعضی
گفتہ اند لا باس بہ در اعیاد و سایر اوقات سرود مباحہ و اختیار کردہ
است آنرا از علمای صفیین شیخ الاسلام ابو محمد بن عبدالسلام و صاحب
دی شیخ محمد بن قتیق العبادہ و گفتہ است صاحب امتناع کہ تحقیق
بودند در صوفیہ جماعہ از اہل فقہ و حدیث و معرفت با انواع علوم شرعیہ
مثل استاد ابوالقاسم قشیری و شیخ ابوطالب بنی و شیخ شہاب الدین
سہروردی ذکر کردہ اند ایشان در رسائل و تصانیف از انچہ دلالت میکند
سماع جنید رضی اللہ عنہ | براہاحت سماع قولاً و فعلاً و بود جنید رضی اللہ عنہ
و فتوی او براہاحت غنا | فقیہ کہ فتوی میا و بر مذہب ابولہود حکایت
کردہ است از وی قشیری و سہروردی و غیرہا کہ دی گفت میکنند
رحمت بریں طایفہ در سہ موضع نزاکل زیرا کہ بنی خوردند مکرز، فاقہ و
نزد مجاورت و مکالمت زیرا کہ تکلم میکنند در مقامات حقایقین اہلبیار
مرسلین و نزد سماع زیرا کہ ایشان می شنوند بوجہ و شہود حق و حکایت

کرد از جماعه از علمای صحابه و درین باب حکایات که اکثر آنها ذکر کرده اند کثرت
 این فصل ترجمه کتاب متلع است که از **فصل** بدانکه صاحب متلع
 عربی در فارسی شیخ عبدالحق علیه الرحمۃ ذکر کرده است در سماع مسی
 نقل میکند مولف متلع شیخ امام **قول** را حرمت و کراهت و احکام
 کمال الدین ابوالفضل جعفر بن تعلب لاری و ذکر کرده دلائل هر مذہب را
 الشافعی ثبت اباحت بکتاب و و ترجیح کردند مذہب اباحت
 و سنت و اجماع و قیاس است **را** چنانکه رعای اوست و جواب
 و ادوات و لالات و تمسکات حرمت و کراهت و اطناب کرده
 اثبات مذہب اباحت و اثبات کرد آنرا بکتاب و سنت و اجماع
 و قیاس و وجه قیاس آنکه چون ثابت شد و سنت صحیحہ جواز تغنی بقرآن
 پس در شعر نیز جایز باشد بجامع آنکه تغنی بقرآن اثبات میکند بر
 مشوق استجلاب بنمایه خشوع و خضوع را و این در اشعار و کلام
 مشوق اند بطاعات و مباهات و زهد از دنیا و غیبت در آخرت و غیر
 مزای محبت الہی تعالی و تقوی و متابعت حضرت رسالت پناہی
 صلی اللہ علیہ وسلم نیز جایز باشد و بعضی بر حدی و نصب و تشیّد اعراب
 و اقسام و دیگر که جایز و مباح اند با اتفاق قیاس کنند و این جمله بر
 تقییری صورت بند و کفر قاطع بر حرمت و کراهت غنا ثابت نگردد

والا قیاس در مقابلہ نص لازم آید و قایلان باباحت میگویند کہ نصی
 دران جانب ورود نیافتہ است و اگر یافتہ بصحت نرسیدہ است و
 مقصود کاتب حروف از نقل اقاول باباحت آنست کہ نامعلوم
 شود کہ سکہ مختلف پیدا است جزم کردن بیک جانب و ترجیح آن
 و تعصب نمودن دران مناسب طریقہ اختلاف نیست اگر کسی را
 اصلاح وقت دران نماید کہ توقف کند و ملاحظہ و احتیاط نماید و در
 خلاف و نزاع نیفتد و سلامت حال خود دران بیند و احتیاط
 و تقوی دران اندیشہ مبارک با و آما باید کہ زبان قال و حال از طعن
 تشنیع و تقلیل و قبیح بزرگان و افتادون در ایشان با وجود تعارض
 اولہ و ثباتن طرق و وجود علما و فقہاء و عرفاد را بجانب دیگر قطع نظر از
 راجح و مرجوح نگاه دارد و سرشتہ انصاف را نگیرد ۵

صحت عاقبت گرچه خوش افتاد اید

جانب عشق عزیز است فروگذارش

و قایلان باباحت را نیز مناسب است کہ تعصب درند و منکر اقوال
 علما شوند خصوصاً انہاء کہ ساک طریقہ دیانت و نصیحت باشند
 و لکل وجہ ہو مولیہا فاستبقوا الخیرات و ہر دو طائفہ باید کہ رعایت
 طریقہ تمیز و تفصیل اندست نمایند کہ توقف و احتیاط در ہمہ کار ہا محمود است

وافرط و تفریط و سہ جہان موم و باللہ التوفیق ومنہ العصمۃ
نقل اقوال وراہت مزامیر امتاع | و ہمین صاحب امتاع در
 آلات و مزامیر نیز سخن کرده و گفته کہ معروف در فہام سبب الیمہ اربعہ
 حرمت مزامیر است و با وجود آن از بعضی علما مذہب شافعی اصحاب
 طواہر و غزالی و امثال وی خلافہا نقل کرده و الزاع آلات و مزامیر
 ذکر کردہ آثار مختلف فیہ است بعضی مطلق مباح گفتہ و بعضی
 مطلق حرام و اسبستہ بعضی فرق کردہ در جلال عی و دار و غیران و
 صواب اباحت اوست و نکاح و بعضی اعلان آل با نف تحب
 داشتہ و در شبابہ کہ معنی نے است نیز اختلاف ذکر کردہ و یکے از مزامیر
تحقیق عود و احکام آن | عود است کہ آنرا بریط نیز گویند و تار ہا
 دارد کہ آنہا را زیر ویم گویند و روی نیز اختلافہا ذکر کردہ و گفته
 کہ معروف در فہام سبب اربعہ آنست کہ ندن آن و فنیہ بن آن
 حرامست و رفتہ اند طائفہ از علما بجز آن و حکایت کردہ اند سماع
 آنرا از عبد اللہ بن جعفر و عبد اللہ بن عمر و حکایت کردہ شدہ است
 کہ در آمد عبد اللہ بن عمر و عبد اللہ بن جعفر پس یافت نزد وی جانہ
 کہ میزد و عود پس گفت عبد اللہ بن جعفر مر عبد اللہ بن عمر را آیامی بینی
 دریں باسی گفت لا باس بہذا و نقل کردہ اند سماع آنرا از عبد اللہ

صحابہ تابعین کہ عود می نشینند | بن الزبیر و معویہ بن ابی سفیان
 سکم باباحث آن کرده اند | و عمرو بن العاص و حسان بن ثابت
 از غیر صحابہ عبد الرحمان بن حسان و خارجہ بن زبیر کہ از فقہاء ربیعہ یمن
 ست و نقل کرده است او متا و ابو المنصور از زہری و سعید بن المسیب
 بطار بن ابی رباح و شعبی و عبد اللہ بن ابی عتیق و اکثر فقہاء یمنہ حکایت
 وہ است از ابراہیم بن سعد کہ در آن مابہ رشید و لغت از یالعود پس
 نت رشید عود الجہد امر عود المنصر قال لابل عود المنصر پس
 پیہ رشید عود را و خواست آنرا ابراہیم بن سعد و فتوی داد بااحت
 نا و عود و نقل کرده است فاکہی و در تاریخ مکہ بسدی کہ دارد از موسی
 بن المغیرہ الجحی کہ خواند وی عطار بن ابی رباح را پس در آن مابہ و بودند
 آنجا قومی کہ میزدند عود را و تغنی میکردند چون دیدند عطار را کہ در آن
 زمانہ نازان پس گفت نمی نشینم تا عود نماند | با پنچہ میگردید پس
 شست و تفادی کرد و صاحب امتناع ہمیں عود را اصل بناختہ
 صاحب امتناع عود را اصل ساختہ | مزامیر و دیگر را بران قیاس کرده و
 امیر و دیگر را قیاسا مباح گفتہ | بالجملہ وی درین باب از وسعت
 تلاحت غالی نیست و اجماع آلات و مزامیر را نیز نقل کرده و گفتہ
 متلاف است از میان قایلین تجریم کہ آن کبیرہ است یا صغیرہ

و متاخرین از شافعیہ بر آنند کہ صغیرہ است این چند کلمات از کتاب
 مذکور نقل کرده شد و العہدۃ علیہ غرض از نقل خبر آن نیست
 کہ اگر حیانا ازین طائفہ چیز سے از آن نقل کرده شود مبالغہ و تشدید
 و تخیل و تشنع و تزییل نمایند و مترعیوب و زلات قوم شیوہ خود سازند
 و عامہ را نماند از آنکہ تقلید ایشان کنند فالحق الحق ان تتبع واللہ
 اعلم و علمہ احکم و این ضعیف درین مسئلہ تکلم در مواضع متعین و
 کردہ است و در ہمہ طریقہ تفصیل و ترویج و توسیط نگاہ داشته با او نمی
 میسے بجانب حرمت یا کراہت و درین کتاب نقل اقادیل بجانب
 اباحت غالب افتاد زیرا کہ آن جانب و گیر مشہور و مقرر شدہ است
 در اذہان حاجت منقل ندارد و نیت ہمانست کہ گفتہ شدہ
 عیب می چوں ہمہ گفتی ہنرش نیز بگو
 نفی حکمت مکن از بہر دل عامی چند

اللہم ارننا الحق حقاً و ارننا الباطل باطلا و ارننا
 اجتناباً و العاقبت بالخیر و باید دانست کہ در ہر زمان ابتدای حلال
 تا آن ہر کہ بجانب اباحت تفسی و سماع آن رفت قولاً و فعلاً
 و استبعاد بوی متوجہ شد چنانکہ از حکایات و روایات کہ درین باب
 آمدہ است روشن میگردد در مشکلات آمدہ است ابو مسعود انصاری

صاحب مشکلات حدیث سماع رضی اللہ عنہ کہ اور ابدی نیز
ابو مسعود انصاری بروی صحابی دیگر گویند یا بسبب آنکہ در غزوہ بدر
بعد زبان نبوت نقل کرده است بدر حاضر بود یا بچہ آنکہ مسکن سے

وادی بدر بود و صحابی دیگر از اعیان صحابہ با ہم ششستہ بودند و سماع
غنا میکردند مروی دیگر کہ حاضر بودند شہیدین ایشان غنا را بروی
گران آمد و انکار نمود و گفت ای صاحبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ای دو بار پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم شہداء و شہداء ایشان گفت اگر بخوبی
کہ تو نیز بشنوی یا ما بنشین و بشنود و گرنہ برو و اذن دلوہ است مارا
پیغمبر غنا کہ بشنویم و این در عروسی بود کہ تغنی دران باتفاق مباح
است بالا تر ازین عبد اللہ بن جعفر کہ باین کار مویع و مشغول بود
و معاویہ نیز با وی شریک و موافق بود و با وی تو و و تحبب می نمود
زن معاویہ اظہار انکار کرد بر عبد اللہ و عیب گرفت بروی و گفت
بمعاویہ حال او نیست تو چہ معتقدی بوی روز و بیکر عبد اللہ بخانہ
معاویہ آمدہ نماز بسیار گزارد و تعبد بسیار کرد و معاویہ باز نش گفت
این را نگر کہ چہ می کنی پس زن از انکار باز آمد و حقیقہ حال و نشا
بیان نشا اختلاف و محاکمات و سے انصاف اختلاف آں مینمای کہ برو
کہ را می حسب مدارج البتہ است انبیاء و آلات و زامیر

زود در زبان قدیم کار و بار بی قیدان و لایهیان و فاسقان شراب
خواران بودند و این حدیث صحیح آمده که آنحضرت فرمود فرستاده شده ام
و امر کرده شده ام که محو کنم و بشکنم معازف را که نام آلات و مزامیر لایه
است و نهی کنم از شراب خمر و زنا و در اصل نام غنا لایه است و ذکر
دی در باب ملاهی میکنند و بعد از محو و محقق آثار این امور و رفع ازاله
این منکرات چون آن رسم و عادات منان مسلمانان و صالحان و
پارسایان نیز در آن افتادند و از آن محظوظ گشتند بی ملاحظت فسق
و منکرات و مخالفت با اهل فسق و فجور و جماعه دیگر چون دیدند که این
عادت فاسقان و نشان بقیه نیست و مشابیهتی بحال ایشان دارد
و خوف آنکه مبادا سری با بجانب کثرت اعتبار نمودند و تحذیر فرمودند
و از شارع نیز اگر باین ملاحظه تحذیری منعی و وعیدی صادر شده
باشد و در نباشد و آنکه محیشان گویند که نهی از شارع به ثبوت نه
پیوسته و هیچ حدیثی درین باب بصحت نرسیده بعد از تقریر آنکه
دایره صحت با اصطلاح این طائفه نیک است مراد آن خواهد بود
که نهی آن علی الاطلاق و تحریم آن لذاته ثابت نشده چنانکه از
خمر و زنا و امثال آن دانند که از بعضی اهل ظواهر گفته اند که هیچ حدیثی
دارد نشده این سخن خالی از مکابره نیست و مثال این حال قصه

مثال فح حرمت عارضی مزایر ظروف و ادائی است که آنرا ختم و
 شل حرمت ادائی خمر است | مزفت و تقیر و بانام است که در وقت
 باحت خمر استعمال آن میگردند و شراب در آن میخورند و چون شراب
 حرام شد استعمال این قسم ادائی و خوردن مشروبات دیگر در آن
 چند گاه حرام ساختند از برای محو قمع آثار آن و چون حرمت خمر
 ثابت و مقرر شد و احتیاج بقمع و قلع آثار و علامت آن نماند منع
 دهنی از آن ادائی نیز نماند و با وجود آن علما و ائمه دین دو فرقه شدند
 نیز جمعی بمنع رفتن از استعمال آن ادائی و قومی بجهت کماذکوری
 موضعه و در مانحن فیه نیز مانند این دو فرقه آمدند قومی بنظر عادت
 قدیم که این صورت نشان اهل فسق است منع در رسم احتیاط را گرفته
 ایستادند و جمعی نظر بر معنی و حقیقت حال انداختند که اگر ببالبست فسق
 و منکرات است حرام و اگر چنین نیست مباح و الله اعلم و علمه
 احکم بعد از آن تعصبی و تشددی در میان آمدیم مانعان افراط
 کردند و متکبران آنرا مطلقاً منسوب بفسق و کفر و زندقه داشتند و ہم
 بجهان بر زعم آنها آنرا طاعت صرف و عبادت محض گرفتند و تمام
 اوقات را مشغول آن و مشغول باین ساختند و مجبها و معر که با گرفتند
 و هر دو طائفه فرق میان اهل و نا اهل نکردند و سرشته الصاف که معنی

آن نصف لی و نصف لک است از دست و اوند و طریقہ ادب
 کہ حقیقت آن نگاہ داشتن ہر چیز نیست نگاہ نہ افتند و بیک نشانی
 اختلاف آنست کہ جمعی را نظر بر تاثیرات و تصرفات نغمہ در بواطن
 افتاد و از عارفان و قومی را جو از عدم جو از عدم جو از فہمی در
 نظر آمد بر جای خود ایستادند و شیخ ابن عربی گفتہ است کہ تاثیر نغمہ
 بالذات بر روح حیوانیست کہ حرکت و اضطراب کار دوست و روح
 انسانی منزہ است از آنکہ محل ورود معانیست و سکون و اضمحلال
 و تانی صفت دوست اما اینجا کہسے را میرسد کہ بگوید نغمہ تاثیر نغمہ بالذات
 بر روح حیوانی باشد اما اگر واسطہ جواری و اتصالی کہ میانی روح
 حیوانی و روح انسانیست حال این سرایت بآن کن چہ مانع است
 و نیز شیخ میگوید کہ نشان تاثیر قرآن در بواطن آنست کہ بغنا و بغیر
 غنا یکسان باشد و آنکہ بہ نغمہ تاثیر کن تاثیر قرآن نیست این تاثیر
 نغمہ است نہ قرآن این سخن خالی از تکلف نیست نغمہ علیہ و زیور
 قرآن است چنانکہ در حدیث آمده است کہ زمیوا القرآن باصواتکم
 و یکساں بودن ہر دو حال خارج از دائرہ امکان است مگر کہ
 را کہ مشہور و مشہوف مجرورات و صفت الہی باشد انتہی کلام
 الشیخ بلفظہ۔

باب ثانی در ثبوت اباحت اندری | باب ثانی در روایات کتب
 وفقہ فصل اول در ذکر روایات اباحت معتبرہ فقہیہ و اقوال ائمہ دین
 از کتب اہل سنت کہ مباح آن ہی کہ در اباحت غنا و ضرب و
 و چهار فتاویٰ میرسد و طبل و غیرہ آلات مباحہ وارد گشتہ

فصل اول در ذکر روایات کتب اہل سنت فی تہار البزور

المسی بالنووی حنفیہ ابوالقاسم محمد ابن عبد اللہ الدمشقی
 اعلیٰ السماع الذی یختلف علماءنا فی حقہ و هو ما کان علی
 سبیل اللہ و اللعب کما سمع الفساق و شاربی الخمر تترك
 الصلوة فاما من یسمع الغنا و هو ما لم یودایم الصلوة لا تارك للورد
 و قراءت القرآن فله حلال بلا خلاف بین علماءنا رحمہم اللہ
 فی تہار الکافی المسحی بالمحمدی للمحمد ابن
 علی الشافعی و اعلیٰ السماع من الکفرۃ من السماع عند علماءنا رحمہم
 اللہ ما کان علی سبیل اللہ و ارادة العصیان بان یجمع
 الفساق علی ذلک و یتروک الصلوة و قراءت القرآن اما من کان
 من اهل الصلوة و اهل القرآن من جملة الصالحین فسماعہ
 حلال بلا خلاف بین علماءنا رحمہم اللہ اذ لا یرون بذلک
 السماع الا وجہ اللہ و حفورہ ینکرون اللہ و خوف الآخرۃ

وكل ذلك محمود غير مذموم في البدائع والسماع في
 اوقات السرور تأكيد السرور وهيجانه مباح ان كان ذلك السرور
 مباحا كالغناء في ايام العيد وفي العرس وفي وقت قدوم
 الغايب ووقت الوليمة والعقيقة وعند ولدت الولد وعند
 ختانه وعند حفظ القرآن انتهى في السير الكبير لما
 محمد رحمه الله عن ابن مالك رضى الله عنه انه دخل على
 اخيه البراء بن مالك رحمه الله عليهما وهو كان يتغنى
 وفعله بظاهر حجة ويقول لا باس للانسان ان يتغنى اذا كان
 يسمع ولويس غيره ومن الناس من يقول لا باس به في الله
 والوليمة الا ترى انه لا باس بضرب الدفوف في الاعراس
 والوليمة وان كان ذلك نوعا له وانما المكين به لا باس كان
 في ذلك اظهار النكاح واعلانه وبه امر تاصاحب الشرع حيث
 قال اعلنوا النكاح ولو بالدفوف وكذلك التغنى في بدائع
 الحنفية ايضا ان المغنى اذا جمع الناس عليه يفستق بسماع
 صوته ردت شهادته وان كان فعل لدفع الوحشة عن نفسه
 وعن غيره لم يسقط عداوته لان ذلك مما يومر به ولا نزل
 حرمة تجاوزت اليه وما شئت منكرات الشرع لان فاته حرام

فان سماع صوت الحسن مباح الاصل وانما حرر لعارض اشتغاله
 على اليهود والفحش فاذا انتفى العارض بقي على اصل الاباحه
وفي البد ايع ايضا السماع جائز لانه يرق القلب وفي المحيط
 في الفصل الثامن عشر من كتاب الكراهة والاستحسان وذكر
 محمد بن في السير الكبير عن انس ابن مالك غ انرا اذا دخل على
 اخيه البراء بن مالك وهو كان يتغنى قول وهو يتغنى بنظارة
 حجة لا باس للانسان ان يتغنى اذا كان يسمع ويونس غيره
 من الناس من يقول لا باس بضرب الدفوف في الاعراس
 والوليمة وان كان ذلك نوع لهود وانما لم يكن به لا باس لان
 في ذلك اظهار النكاح واعلانه وبه امر صاحب الشرع حيث
 قال اعلنوا النكاح ولو بالدف ولكن لاك التغنى ومنهم من قال
 اذا كان ليستفيد به نظم القوافي ويصير فصيح اللسان لا باس
 به ومنهم من قال اذا كان وحده فيتغنى لدفع الوحشة عن
 نفسه فلا باس به وبه اخذ شمس الايمة المهرجسي وان
 المكسرة عند هذا القابل ما يكون على سبيل اليهود في جدول
 رقة قلب عباد المرصية وذكر في الفتاوى الغائية
 سئل ابو يوسف عن التغنى هل يجوز قال يجوز وعند محمد

هكذا وفيه ايضا قال ضرب الله في النكاح اعلانا و
 تشهيرا سنة لقوله صلى الله عليه وآله وسلم اعلنوا النكاح ولو باليد
 وعليه الفتوى وذكر في المنافع انه قال يجوز استماع التغنى
 عن الزوجة والجارية المملوكة وفي درة المختار شرح تنوير الابصار
 في فصل الشهادة من القبا ئية اما التغنى لنفسه لدفع الوحشة
 فلا بأس عند العامة وصححه الغنى وغير قال ولو فيه موعظة
 وحكمة فجاز اتفاقا ومنهم من اباحه مطلقا ومنهم من كرهه
 مطلقا انتهى في الفتاوى الزيلعي واختلفوا في التغنى
 المجرى منهم من قال لا بأس بان يتغنى ليستفيد به فهو القواني
 والفصاحة ومنهم من قال يجوز التغنى لدفع الوحشة اذا كان
 وحده ولا يكون على سبيل اللهو واليه مال السر خصوص حجة الله عليه
 في الفتاوى ابو خير الكردوى واعلم ان التغنى
 لا استماع الغير ولا بناسه حرفة حرام عند العامة ومنهم من جوزه
 في الحرس والولية وقيل اذا كان يتغنى ليستفيد به نظم القواني
 ويصير فصيح اللسان لا بأس به اما التغنى لا استماع نفسه قيل
 لا يكره وبداخذ شمس الاية لما روى عن ابي عبد الله الصادق البراء
 رضى الله عنه ذلك والمكروه على قوله ما يكون على سبيل اللهو ومن

لمشائهم من قال كل ذاك يكره وبه اخذ شيخ الاسلام وفيه
ايضا اللعب بالشطرنج والحمام وسماع الغناء والرقص و
 شعر الذي ليس يحج ولا تشيب باهرة مخنية وسماع الدفليس
 حرام لکن المواظبة عليها قد يجرم المرءة في الفتاوى البيان
 ان عثمان كانت عنده جارتان تغنيان فلها كان وقت السحر
 قال امسكاهذا وقت الاستغفار في الوسيط سماع الغناء
 مباح لان ما جاز لغير المحن جائز للمحن الا ان يتخذ عادة فيقبح
 في المروة في **الذخيرة** من المضمومات في كتاب الشهادة
 المتعنى الاستماع لغير مكروه عند بعض المشائهم ومنهم من
 جوزة في العرس والوليمة ومنهم من قال لا بأس في الاعياد
 في **التذكرة الحمدونية** ان ابا حنيفة وسفيان الثوري
 سئل من الغناء فقال ليس من الكباير ولا من الصغايرو حكي
 ابن قينة وخيره عن ابى حنيفة انه كان له جار اسمه عمرو
 وكان كل ليلة يتغنى بشعره

اضاعوني داعي فتى اضاعوا

ليوم كرهية وشدا وتغري

الى اخر الايات فلها سجن جاره الذي اسمه عمرو وفي سجن

الامیر سعی فلیس عیامہ و توجہ الی الامیر و یشفع لہ فلما
 خلصہ الامیر فخرج مع الامام قال الامام اضعناک ما فقی قال
 بل حفظتہ فلما دخل بیتہ عنہ مران لا یتغنی حیاء عن الامام قال
 احسنہ ما کنت تصنع والسنتی بغنائک فی فتح القدر الامام
 خلاصہ روایت فتح القدر کہ فتادی خبر ابن الہمام من باب من
 از کتب حنفی است ہمین کہ حرمت غنا
 ہر جا کہ آمدہ در حق معنی است کہ
 آثر ایشہ گروانہ و بجہت آن مال ہم
 رساند و در حق سامعان غنا وجہ
 حرمت نیست مگر بعارض منکر
 لا یقبل شہادتہ ولا ناحیۃ
 ولا مغنیۃ ہذا القضا القدری
 فاطلق ثم قال بعد ذلک ولا
 من تغنی للناس فودانہ تکرر
 یعلم ذلک ما ذکر من قولہ مغنی

والوجه ان اسم مغنیۃ ومعنی انما هو فی الحرف لمن کان الغنم
 حرفة التي یکتسب بہا المال الا ترى اخا قال ما حرقته او ما ضا
 یقال مغن کما یقال خیاط حداد فاللفظ للمذکور ہنا یراد بک
 غیر انہ خص المونث بہ لیوافق لفظ الحدیث وهو قولہ صلی اللہ
 علیہ وسلم لعن اللہ النایحات لعن اللہ المغنیات وعلومان
 ذلک توصف بالتغنی لا توصف الاوثۃ ولا للتغنی مع الاوثۃ لان
 المحکم المر تب علی المشتق انہا فیدان وصف الاشتقاق هو العلق

فقط لا مع زيادة اخرى نعم هو من المرأة الفحش لرفع صوتها
وهو حرام ونصوا على ان التغنى للنساء ولجميع المال حرام بل
خلاف ومثل هذا الفظة النايحة صار اسمها جعلت النباحة
مكتسبة دح كانه قال لا يقبل شهادة من اتخذ التغنى صناعة
لياكل به ولو لم يكن ذلك ضاعة وكذا اعلل الكتاب بانه يجمع
الناس على ارتكاب كبيرة وفي النهاية ان الغناء في حقهن
مطلقا حرام لرفع صوتهن وهو حرام ولذا اطلق في قوله مغنية
وقيد في غناء الرجال بقوله تغنى للناس ولا يخفى ان قوله من
يعنى للناس لا يخص في غناء الرجال لان من يطلق على اميئة
خاصة فضلا عن الرجال والنساء معا وكون صلبتها وقف بذكر
الضمير في قوله يغنى بالياء من محب لا يوجب خصوصية بالرجال
لما عرفت انه يجوز في ضميرها مراعاة المعنى وحرارة اللفظ
مرارة اللفظ اولى وان كان المعنى على التانيث تخفيف اذا كان المعنى
اعم من الموث والمذكر فان قلت تعليل المص يجمع الناس
على كبيرة يقتضى ان التغنى مطلقا حرام وان كان مفاده بالذات
ان الاستماع كبيرة لانهم لما يجتمعون على الاستماع بالذات
الا يكون الاستماع محرما ليس الا بحرمته المسموع وليس كذلك

فانه اذا تغنى بجيت لا يستمع غيره بل لنفسه فيدفعه
الوحشة لا يكره وقيل لا يكره اذا فعله ليستفيد به نظر القوافي
ويصير فصيح اللسان ولا سماع الناس اذا كان في الحرم
والولية وان كان فيه نوع اللهو بالنص في الحرم في الجواب
ان في التغنى لا سماع نفسه ولدفع الوحشة خلافا بين المشايخ
منهم من قال لا يكره انها يكره ما كان على سبيل اللهو احتجاجا
لما روى عن انس بن مالك رضى الله عنه انه دخل على اخته
البراء بن مالك وكان من زهاد الصحابة كان يتغنى وبه اخذ
شمس الائمة السرخسي ومن المشايخ من كره ذلك وبه اخذ
شيخ الاسلام ويحمل حديث البراء بن مالك انه كان ينشد
الشعار المباحة التي فيها ذكر الحكم والمواعظ فان لفظ الغنا
كما يطلق المعروف يطلق على غيره قال صلى الله عليه وسلم
من لم يتغن بالقرآن فليس منا وانشاد المباح من الاشعار المباح
به ومن المباح ان يكون فيه صفة امرأة من سبط نخل فان ما اذا
كانت لغيتها حسنة اذا كان كذلك فجاز ان يكون المصنوع قايلا
بتعظيم المنع كشبه الاسلام الا انا عرفنا من هذا ان التغنى
الحرم هو ما كان في اللفظ ما لا يحل كصفة المرأة المغنية الحسنة

ووصف الخمر المبحر اليها والد بريات والمخانات والهجم لمسلم و
 دعي اذا اراد المتكلم هجاء لا اذا اراد انشاد الشعر لا استشهدا ولا يعلم
 فصاحته وبلاغته في كتاب البيان سوى اصحابنا بين
 سماع الغنا من الرجال والمرأة وان صوت الحرة ليست بعورة
 فتوى امام عيسى الدين بابا حات كوجهها في الفتاوى القواعد
 عن اسمع آلات والمزامير استفتى الامام عيسى الدين عن
 سماع صنع في زماننا مع الآلات فاجاب عنه فقال انه مباح
 ومن كان عنده هو مباح كعشق زوجته وامته فسماعه لا بأس
 به نقله محمد جمال الصديقي الحنفى في رسالته وفيه ايضا
 ذكر الخطيب البغدادي انه سئل رجال عن اسمع فقال ادركت
 اهل العلم ببلدنا لا ينكرون الغناء ولا يعتقدون ولا ينكرون
 الا جاهل بالسنية او عاى غليظ الطبع وفيه ايضا كذا نقل
 الامام حجة الاسلام والاستاذ ابو المنصور والقفال مروى عنه
 واما الامام الشافعي فقال حجة الاسلام ليس تحريم الغناء من
 مذهبه بل مذهبه اباحة السماع بالدف ولو كان فيه جلاجل
 وفيه ايضا واما الامام احمد ابن حنبل فقال ابو الوفاء بن عقيل
 في كتاب المسمى بالفصول انه سمع الفنا عن ابنه صالح وكذا

ذكر المحافظ محمد بن هلي من مقلدي مذهبه كذا في التذكرة
 الحمد ونية والاحياء وفي بوارق الامام في تكفير من
 تحسب السماع وفي انكار سماع الغناء وسماع ضرب الدف
 والاصوات الحسينية مخالفة للسنة ومخالفة السنة ومحرمة
 كفر والاعراض عنه والانتفاء عنه فسق في الوجيز
 وفي الانوار فقه الشافعي الغناء والمرقص وسماع الدف ان
 كان فيه جلاجل ليس بمجرم واما الامام الشافعي فقتال
 حجة الاسلام ليس بالتحريم من مذهبه بل مذهبه اباحه
 السماع بالدف لو كان فيه جلاجل في شرح الكبير
 المسمى به تبين العقايق وان انشد شعر افيه وعظو
 حكمة فهو جائز بالاتفاق ومن الناس من اباح السماع مطلقا
 في فتاوى ابى الليث ان ضرب الدف في غير العرس
 مختلف فيه قال بعضهم بكراهة وقال بعضهم لا بكراهة وذهب
 جماعة الى اباحه ضرب الدف في العرس وقد ورد الغايب
 وكل سرور حادث في خزانة الروايات في النهاية
 شرح الهداية التغني للهو معصيته وفي شرح المتفق زدن
 هن اميرودف وطبل براي بازي بهوار نفس بغیر غرض شرعی حرام است

فی حاشیۃ البزوری والقید فی الروایۃ لنفی ما عداہ فی الکافی
فی باب صفۃ التخصیص فی الروایات یدل علی نفی ما عداہ الی
نفی الحکم فیما عداہ انتمی ما فیہ فعلی هذا حرمة التغنی وغیرہ
یکون مقیدۃ بالہو مما یمکن لغير اللہ بل لغرض الدین کما
فی العرس واؤلیمۃ واستعداد القراءة والقافیہ وحصول رقة
لم یوب عباد المرید عند اللہ لا یمکن حراماً علی مذهب الحنفیۃ
فی الامتاع ان السماء یحصل بہ رقة القلب والخشوع و
تار الشوق الی لقاء اللہ تعالیٰ والخوف من سخطہ وعذابہ والمفضی
لی ذلک فربہ فاذا کان حال السماء هكذا فیکون فیہ شائبۃ
للہو والهواء فی العوارف والسماع یتجلبب الرحمة من اللہ لکبر
روی ابن اسلم قال قراء ابی ابن کعب عند رسول اللہ صلعم فرقا
فقال رسول اللہ صلعم اختلفوا الدعا عند الرقة فانه رحمة من اللہ
انتمی ما فیہ ما یرید فی الحرمة من المطلق محمول علی المقید
علی فضۃ حمل المطلق علی المقید هكذا اسمع من العلماء المحققین
سوال اگر کسی گوید کہ در کتب فقہ چنانکہ روایات اباحت غنامہ ریح
اندہ چنان روایات حرمتہ آن نیز مندرج پس دلایل حمل حرمت
قتساوی شہد موافق اصول و تساوی دلایل حمل حرمت حرمت

مرجح است جواب تساوی دلائل در ما نحن فیہ غیر مسلم است
 چه دلائل حل احادیث صحاح قوی و راجح اند و دلائل حرمت اقبال
 قیاسی فقہا بلا نص کتاب و سنت ضعیف و مروج است و درین
 چنین صورت اباحت را بر حرمت ترجیح می باشد قد ذکر العالم
 الفقیر المتبحر من فقہاء الحنفیہ ابن الہمام فی رسالتہ سماط
 التمسک بالقوی الدلائل عند اختلاف المسایل ان یرجح روایت
 الحرمة علی روایت الاباحة اذا کان دلیل الحرمة والا باحة
 متساویین اما اذا ثبت الاباحة بالاحادیث الصحیحة والحرمة
 بالدلائل الضعیفة فیحجب اعتقاد الاباحة یرجح الاباحة علی
 الحرمة الخ فافهم نقله جمال محمد صدیقی المحدث تمبیه
 عیان حرمت توهم نکنند کہ از روایت فتح القایر وغیرہ کہ در صدر
 مرقوم گردید بہ ثبوت رسید کہ تغنی برای لہو یا جمع مال حرام است
 بلا خلاف پس استماع غنا از قولان وغیرہ کہ صرف برای جمع
 کردن مال میسر این نیز حرام خواہد بود زیرا کہ مرجع اختلاف علت
 و حرمت تغنی حال مغنی است یعنی تغنی را پیشہ و وجه معاش
 خود گردانیدن کہ منہ ایبتا کہ چیزی بیشتر نگیرد یا مقرر نکند
 در حق مغنی حرام است و باز تکاب آن مسقط العدالہ و مردود الشہادۃ

میگرده و نقطه صوت او فی نفسه حرام است و نه استماع صوت او
 انعام و اجرت که معنی را بلا شرط و دیگری را و آنچه ویرا بلا شرط اجرت
 میبدهن حرام نیست و معنی شرط بطور انعام و صلہ حاصل گرد و نیز
 ہمیں کہ نسرا یا بیشتر مقرر حرام نیست و نظیر آن در شرع
 نکند یا پیشگی نگیرد و بسیار است مثلاً حجامت یعنی
 شاخ کشیدن فعلی است مسنون و حکمت شحون اما پیشه و معاش
 گردانیدن آنرا و اجرت خوردن حجام را حرام است بالاتفاق
 کہ اروی صاحب المشکوٰۃ عن حفصہ انه استاذن رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم فی اجرت الحجام فنهاہ فلم یزل یستأذنه حتی قال اعلفہ
 ما ضحاک و اطعمہ و فیکشروا ہ مالک و الترمذی و ابوداؤد و
 ابن ماجہ لیکن در حق مجتہم نہ کشانیدن شاخ حرام است و نہ دادن
 اجرت بحجام و بچپین حال مقری و موزن بمعلم قرآن است پس
 در جنبان غنا از قوال و غیرہ و دادن چیزی باہنہا بطور انعام و
 صلہ محذوری نیست در شریعت بموجب روایات مفصلہ ذیل فی
 منیۃ المفتی ان المطرب اذا اخذ المال من غیر شرط
 فهو حلال فی الذ خیرۃ ان الذی یاخذہ المغنی و القوال
 کزوہ و الفتوی علی ما قد مناہ من التفرقة بین الشرط و عدمہ

فی الفتاوی قاضیخان الرجل اذا كان مطرباً مغنیاً ان
 اعطی بغير شرط قالوا یباح له ذلك فی السراجیه المطرب
 یاخذ المال بغير شرط كان حلالاً له هذا فی باب الکسب من
 الکراحة وفيه **ایضاً المغنیة** اذا قضت وینها من کسبها
 اجر الطالب علی الاخذ **فصل ثانی** در روایات اباحت غنا
 فصل ثانی در روایات | از کتب امامیه هر چند از احادیث و اخبار
 اباحت غنا از کتب امامیه | و آثار و روایات فقهیه مذکوره اباحت
 سماع غنا آچنان ثابت گردیده که احادیثی را از علمای سنت یسج
 جای عذر و انکار باقی نیست اما علی ما هو المشهور منظره این معنی
 باقیست که در مذہب شیعی حرمت غنای مطلق متفق علیہ بوده باشد
 لیکن عند التحقیق از کلام محققین امامیه چنان مستفاد میگردد که تحقیقت
 حال خلاف ما هو المشهور است اعنی در مذہب ایشان نیز در
 عیدین و اعراس و غیره اوقات سرور و مباح غنای مجرور از مزامیر
 ملاهی جایز است حتی که در قرآن و اذکار و مرانی اکثر با سخنان و
 بعضی با سنجاب آس قابل شده اند و از جمله مزامیر نیز باباح بودن
 و طبل غزاة بعضی ایشان رفته اند و غالباً ادای خطب و اذکار بر
 منابر و اینک موسیقی و غنای عسات و صرر و مرانی و نواختن

نوبت و دف و دہل و تاس وغیرہ در مجالس عزای امیہ معصومین علی
 نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام بنا بر همان اباست تحقیقی بوده باشد الا
 تزویج و تجویر امر حرام در این چنین محافل حسنہ خلاف عقل و نقل است
 اندرین حال مسئلہ غنا نزد امامیہ نیز مختلف فیہا است چنانکہ نزد اہل
 سنت پس نظر باصول فریقین ترکیب آن فاسق و مستحل آن کافر
 نخواہد بود لهذا برای تصدیق کلام مذکور عبارت تبصو کتاب تنویر المستبصرین
 نقل عبارت کتاب تنویر المستبصرین کہ تالیف مرزا امان بیگ مجتہد قمی
 تالیف مرزا امان بیگ کہ است نقل احادیث و روایات

درین خصوص بقیہ نام کتاب معتبرہ امامیہ و ران مندرج است
 بخندہ درین مقام منقول میگردد والعہدۃ علی رواہم تبصرۃ
 ہر گاہ داشتی کہ گریستن بر جناب سید الشہداء علیہ السلام ثواب عظیم دارد
 و ہم معلوم است حرمت غنائی الجملہ بطریق اخبار مستفیضہ بلکہ
 متواترہ و اجماع فرقہ حقہ چنانچہ شیخ ابو جعفر طوسی و محمد ابن ادریس
 و جمال الملتہ والدین حسن ابن مطہر علی و غیر ایشان تصریح بان فرمودہ
 اند بلکہ حرمت غنائی الجملہ از ضروریات مذہب شیعیہ است پس
 شیعیان حضرت امیر را بایہ کہ ازالا اجتناب و دوری نمایند چہ غنا
 مورد اتفاق است و شیعیان آنحضرت بری اندازن بواسطہ آنکہ

آن صفت مخالفان است تخریبی بآلویہ در کتاب نضال از
 حضرت امام جعفر صادق علیہ السلام روایت کردہ است کہ فرمودہ
 غنا مورث نفاق است و لیکن بدانکہ گفتہ اند کہ حرمت آن
 در ہر جا بہ ثبوت نرسیدہ است مگر ہما نجا کہ جناب شایع مخصوص
 در آنجا منع فرمودہ باشند قتال و آزار نجا است کہ غنا در حین جنگ
 مستثنیٰ است چنانچہ انشاء اللہ تعالیٰ آن مواضع مجملہ مذکور خواہ
 شد و لیکن چون عرض اہم دین رسالہ ذکر مرانی حضرات است
 انہیں جہت اولاً بذکر آن می پردازم پس بدانکہ چون اخبار
 بحضور صہارہ حرمت مرانی حضرت امیہ در غنا در کتب متداولہ
 یافتہ نمی شود انہیں جہت قابل مجواز مرثیہ کذابہ میگوید کہ ہر گاہ
 مقصود از مرانی گریہ باشد نہ تلمذ ذکہ بعضی حیلہ سازی نمایند
 باید کہ مرانی حضرات در غنا ہم مستثنیٰ باشند بچند وجہ اما اولاً
 پس بجہت آنکہ اجماع بر حرمت غنا مطلقاً بہ ثبوت نہیں رسد
 حرمت آن در غیر ما نحن فیہ مقتضی حرمت غنا نمی باشد بلکہ
 کلام مقدس ارباب ربیعہ اللہ در مجمع الفوائد ولالت کے کنہ
 براینکہ جواز غنا در مرانی در زمان او بلکہ در زمان مشایخ و اولیاد
 او گویا از جملہ مہال خلاف فیہ بودہ باشد قتال و قریب بان

است کلام مولانا یوسف بن علی البحرانی در پنج النہار و شرح ہار شاہ
 و ایضاً مویہ مطلوب است کلام موسیٰ علی خان در مجالس الاخبار
 و ایضاً معاصر مرام است کلام صاحب رسالہ صراط النجات
 کہ آنرا منسوب بجناب مولانا محمد باقر مجلسی پینہا پنچہ انشا اللہ
 تعالیٰ عبا یراین بزرگواران مذکور خواہ شد و ثانیاً بواسطہ عدم
 صحت اخبار در حرمت مطلق غنا با آنکہ صریح نیستند در حرام بودن
 غنا مطلقاً بلکہ در اکثر اخبار تجویز قرآن و اذکار در غنا شدہ بلکہ
 دلالت میکند بر استحباب آن در قرآن بجمہت در روایات بر
 جواز حسن صوت و تحوین و ترجیح بلکہ استحباب آن و ظاہر آن است
 کہ چیزی از انہا بدون غنا یافتہ نمی شود چنانچہ از کلام اہل لغت
 مستفاد میشود و ہکذا فی الکفایۃ لا خلاف عند فانی و غیرہ القنا
 فی الجملة و الاخبار الدالۃ علیہ متظافرة و صرح المحقق و
 جماعۃ من تاخیر بقرید الغناء ولو کان فی القرآن لکن
 غیر واحد من الاخبار یدل علی جوازہ بل استحبابہ فی القرآن
 بناء علی دلالة الروایات علی جواز حسن الصوت و التحنن
 و الترجیح فی القرآن بل استحبابہ و الظاہر ان ثبوتہا لا یجوز
 بدون الغنا علی ما استفید من کلام اہل اللغة و فضلنا فی بعض

رسایلنا بالجملة ظاہر است کہ مطلق بر مقتضای میباشد و همچنین عام بر خاص
 پس ہر جا کہ حرمت غنا وارد شدہ است محمول باشد بر صورتیکہ در
 غیر قرآن واذکار باشد و در اینہا فلا قائل واما آنچه در جملہ از اخبار
 آنچه از اخبار مذمت غنا در قرآن مذمت غنا در قرآن وارد شدہ پس
 وارد شدہ مراد از ان خواندن مراد از ان خواندن قرآن است
 قرآن بر سبیل لہو و لعب است بر سبیل لہو و لعب بخو کہ فساق
 میکردند و در غنای خود موبد این معنی است حدیث عبد اللہ بن
 سنان و ایضاً مذکور در اخبار الغنا است و ظاہر است کہ مفرد معروف
 باللام دلالت بر عموم نمی کند بنا بر تصریح اہل لغت و عموم آن
 مستنبط نمی شود مگر جایی کہ قرینہ بر ارادہ خاص نباشد و ارادہ
 بعضی از افراد بدون تعیین منافی عرض افتادہ است و ہم منافی
 سیاق بیان و حکمت و تزییح بلا مرجح پس لابد و ضرور باشد کہ
 محمول بر استخراق و عموم باشد و ہمنا لیس کذا لک زیرا کہ شایع
 و ذایع در ان زمان غنا بر سبیل لہو و لعب بودہ باینکہ کنیزکان غیر ان
 غنا ینمودند و در مجالس اہل فحور و عمل بملاہی و تکلم بباطل و تنوین
 مردان پس حمل مفرد بر افراد کہ شایع در ان زمان بود بعبء نخواہد بود
 و نا صریح این معنی است حدیث عبد اللہ بن جعفر حمیری و در قرب الاسناد

از علی ابن جعفر و بعضی از اعلام فرموده اند کہ دور نیست کہ ملحق با عادت
 صحاح باشد قال سئل عن الغنا فی القطر والارضی قال لا بأس
 بالمعصی بہ حاصل مضمون اینکہ از جناب امام موسی کاظم علیہ السلام
 قول امام موسی کاظم علیہ السلام در جواب سوال نمودن از غنا در عی فطر
 از غنا بشرطیکہ عسایاں نباشد واضحی و فرح و سرور آنحضرت
 فرمودند کہ با کسی نیست بآن ما دامیکہ عسایاں بآن ننگد مولف
 گوید ممکن است کہ مراد از عدم فجور و فسق و عمل بملاہی و امثال
 آنها آن باشد کہ غنا در اذکار و غیرہ باشد کہ موجب یاد الہی است
 چنانچہ مفاوہ بعضی احادیث دیگر است فتاویٰ والا حرام نخواہد بود
 قول امام جعفر صادق علیہ السلام و ہم مویہا است حدیث ابی نعیر
 اجر المغنیہ التي تزف العرائس لیس بہ از جناب امام جعفر صادق علیہ السلام
 باس لیس بالتی یخل علیہا الرجال قال علیہ السلام اجر المغنیہ التي
 تزف العرائس لیس بہ باس لیس بالتی یدخل علیہا الرجال
 چہ این حدیث نیز دلالت میکند بر اینکہ منشاء منع از غنا و دخول رجال است
 بر مناسبت و ہم اشعاری دارد باینکہ منشاء منع در غنا بعضی از امور محرمہ
 است کہ مقتضی بآن می باشد با اشیا محرمہ مثل آلات و غیرہ و این
 اخبار و الا بر غنا جملہ از اخبار اشعاری باین دارد کہ بہر حال است

و صدق لہو در قرآن و دعوات و اذکار و اشعار با و از پاکیزہ غیر ظاہر
 است پس منع آن من حیث الالات باشد قتال پس مرثیہ و غنا
 حرام نباشد بواسطہ اینکہ از جملہ اذکار است بلکہ افضل است از
 آنہا و باین نحو جمع بین الاخبار می شود و الا طرح اخبار لازم می آید
 و حمل بر بقیہ دلیل ندارد و بواسطہ اینکہ اخبار نہ مستغنا علی الظاہ
 کما فہمہ بعض الاعلام بنحو متعارف و در زمان نبی امیہ وارد
 شدہ و الا اخبار در مدح او نیز وارد می شدہ نہ و ہذا لیس کذاک
 ثبت المطلوب فتامل و ایضاً مویہ مطلوب است حدیث ذاب
 الاعمال چنانچہ گذشت چہ اشعار باین وارد کہ بدون غنائم خواندہ
 بواسطہ اینکہ حضرت فرمودند بطوریکہ میخوانی بخوان والا فرمودن چہ
 فادہ داشت قتال و اگر ازیں تنزل نمایم و بگویم کہ حدیث مفید
 مدعایست پس احادیث دیگر کہ در آنہا تجویز قرآن و اذکار و غنا
 شدہ مویہ مطلوب باشد چنانچہ از کلام رئیس الحائنین محمد بن بابویہ
 قول محمد بن بابویہ در کتاب فقہیہ | در کتب فقہیہ ہم ظاہر می شود کہ
 است کہ غنا در قرآن و اذکار مضائقہ | غنا در قرآن و اذکار مضائقہ ندارد
 ندارد غنا محرم ہمانست کہ در امور باطل | و غنا محرم ہمانست کہ در امور باطل
 باشد پس است در بعضی متقین | باشد چنانچہ فہمہ است آنرا

مولانا محمد تقی رحمۃ اللہ علیہ در روضۃ المتقین و دانستی کہ ذکر نمودن
مصائب حضرات از حبلہ از کار مطلوبہ است بلکہ بہتر از انہا پس
غنا و راں ہم جایز باشد قتال قال محمد ابن بابویہ فی العقد سال
در کتاب مذکور حدیث از امام زین العابدین | رجل عن علی بن الحسین
نقل مے کن خریدار کنیز مغنیہ درست است | عن شراء جاریہ لیما یت
فقال ما حلیک لو اشتريتہا فذکرتک الجنة قال مولانا المجلسی
فی الشرح ای تذکرک ان فی الجنة صواتا حسنة او تقرع القرآن
والذکر و امثالہا مہاید کر اللہ و الجنة و یتلہ من المصنف ان
امثال ہذا لا یسی غناء و انہا الغناء المحرم و ما کان فی باطل و بید
الحرف انتھی کلامہ رفع فی الاخرۃ مقامہ و جناب مولانا خراسانی
علیہ الرحمۃ در کفایہ بعد از نقل عبارت مولانا طبرسی در مجمع البیان فرمود
کہ ایں عبارت دلالت میکند کہ تحسین صوت و آواز در قرآن و تغنی
در ان سنت باشد و خلاف این میان قیام معروف نباشد کلام
سید مرتضی و غرر در خالی از اشعار و اصحی باین ندارد انتھی لفتح
مخفی و مستر نمائند کہ از تفہیم جناب مولانا محمد تقی عبارت جناب
صدوق را چنان ظاہر میشود کہ اگر غنا و قرآن و اذکار باشد پس
مضائقہ ندارد و غنا محرم ہمانست کہ در باطل باشد و موید ایں معنی

است عرف یعنی در عرفان گویند کسے را کہ قرآن در غنا بخواند
 کہ غنا میکنی بلکه میگویند کہ قرآن میخواند ہر چند در قرآن غنائیت
 و بچینیں است حال مرانی چنانچہ صاحب پنج انداد تصریح
 بآن نموده و عنقریب کلام اور انشاء اللہ تعالیٰ مذکور خواہد شد
 گویند مخفی مانا کہ بہترین چیز ہای کہ موجب یاد آخر است و باعث
 گریہ بر امام مظلوم است روحی لہ الفداء پس اس حایت ولالت
 حایت حرمت غنایہ مرتبہ کتب واضحہ وار و برائیکہ مرتبہ آنحضرت
 اربعہ مثل کافی و من لا یحضرہ الفقیہ در غنا جایز است و ضرر ندارد
 و تہذیب و استبصار و غیرہ حاشی کہ ولالت صریح بر حرمت
 کتب اخبار یافتہ نمی شود مرتبہ در غنا کن در کتب اربعہ مثل
 کافی و من لا یحضرہ الفقیہ و تہذیب و استبصار و غیرہ اینہا از کتب
 اخبار متداولہ مثل کافی و ثواب الاعمال و عقاب الاحمال خصال
 یافتہ نمی شود بلکہ حایت ثواب الاعمال فی الجملہ اشعاری بجواز مرتبہ
 در غنا دارد و بچینیں در جملہ از اخبار وار و شدہ است کہ قرآن را بحسن
 عرب بخوانند و ترک کنند لحن اہل فسق و اہل کتابین را از انجملہ
 است در کافی و رد قوی از عبد اللہ بن سنان از حضرت امام جعفر صادق
 از حضرت رسول خدا و روایت عذیفہ میانی از آنحضرت چنانچہ نسخ

طبری در مجمع البیان نقل نموده است و مخفی نیست کہ بحسن عرب و
اصوات ایشان عین غناست چنانچہ البیہ لغت بآں تصریح نموده
اند و ازین قبیل اخبار دیگر ہم وارد شدہ اند چنانچہ بعضی از انہا
ذکور شدہ و بعضی از انہا خواہد آمد و علاوہ بران مولانا احمد ربی
علیہ الرحمہ در شرح ارشاد میفرماید کہ اگر اجماع در حرمت غنائی
شود پس جزم آن نئے تراں کرد چہ اخبار در حرام بودن آن ضعیف
از اخبار عموم حرمت غنا مفہوم نمیشود | اند مولف گوید ظاہر ادین شکے
بلکہ در عروسے و حدیث تجویز وارد نیست کہ از اخبار عموم حرمت
غنا مفہوم نئے شود بلکہ در عروسی
از احب سماع ہم حرمت مطلق شدہ و حدیث تجویز وارد شدہ و همچنین
غنا معلوم نمی شود در قرآن و ذکر و همچنین از اجماع
ہم حرمت مطلق غنا معلوم نمی شود چنانچہ مخفی نیست بر کسی کہ
کتب علماء را وایہ است آری قیقن الحرمت غنائیست کہ بطرز
ہن کبایر باشد و اما ہر گاہ بطرز ایشان نباشد بلکہ در قرآن و ذکر
باشد و همچنین در چیز ہا تیکہ موجب یاد آخرت باشد پس حرمت
آن مقطوع نیست چہ درین باب نیز احادیث معتبرہ و ترویہ وارد
شدہ اند صدق ہو و باطل و در قرآن نیست بآنکہ اخبار در حسن و

و تحریریں بسیار وارد شدہ اند و ظاہر آنست کہ آہنہا بدون غنا یا فتنہ
نہ شہود چنانچہ از کلام اہل لغت مستفاد میشود پس جمیع بہتر است
از اطراح فتائل و ہر گاہ کسی را در اینچہ گفتہ ام شکے بودہ باشد
رجوع بشرح ارشاد متورع اردبیلی رحمہ اللہ بر وضع المتقین و
مقدس محمد تقی و کفایہ مولانا سبزواری و نہج السداد علی ابن یوسف
بحرانی و مفاتیح بلا محسن کاشانی و جمل الصالحین حسن ابن عبدالرزاق
کہ در آہنہا بر وجہ اتم بیان شدہ است نماید انشاء اللہ تعالیٰ
پارہ از عبارات ایشان مذکور خواہد شد و در قبضہ بودن تعصب و
نفسانیت کلامی نیست و قباحات آن اجماعی است در جمیع
ادیان پس باید کہ خود را ازان مبرا سازند یا اینکه از روی حدود
عداوت ہر چہ بخاطر رسد بہ زبان آرند انتہی کلامہ بعبارتہ و نیز شیخ
مقتول در کتاب الدرر و س میگوید یہ يجوز الغناء بشرط طہ فی العرس
و عجیب اینست کہ از شروط سماع نزد امامیہ چیز نیست کہ نزد اہل
سنت از محرمات غناست یعنی سماع از زن حلال است و
از مرد حرام چنانچہ در شرح القواعد کہ از کتب معتبرہ امامیہ است
فی آرد و من شروط السماع ان يكون المسمع امرأة ولا يكون
رجلاً ولا يكون الشعر في المجلد انتہی

مثل ثالث در تحقیق مزامیر | فصل ثالث در تحقیق مزامیر معارف
 معارف و ملاہی و ملاعب | و ملاہی و ملاعب ایکہ در کتب فقہ و حدیث
 با بجا تصریح یافتہ کہ غنا اگر بسبیل لہو و ملاہی یا شرعاً حرام است الا
 سلال و نیز میگویند کہ در حدیث از لہو و لعب و معارف و مزامیر
 بنی آمدہ است و ہم در کتب فقہی می نویسند کہ اگر بجای ہمانی لہو و
 غنا باشد در آنجا شکستن روا نیست و ما فہمان از این جنس الفاظ
 عموماً حکم میکند آن ملاہی کاہا حرام و ملاعب کاہا حرام و مزامیر
 کاہا حرام و الجلووس علیہا فسق و التلذذ بہا کفر معہذا و در
 قرآن و حدیث اطلاق لہو و لعب، معرف و مزمر بر بعضی چیز با آمدہ کہ
 فقہا با بحث آن اعتراف دارند و در بعضی چیز با اختلاف میکنند
 کہ سلال است یا حرام و در میان این جنس اقوال تناقض و تباین
 کلی است پس بدون تحقیق اینہم الفاظ لغت و عرفاً و شرعاً تطبیق اقاد
 و توفیق اقادیل تناقضہ امکانی ندارد لہذا خوش و درین خصوص
 ہم ترا از خوش و غنا و سماع است زیرا کہ در سماع مجروح اختلاف
 نکرده اند مگر سفہار متعصبین از علمای محققین راق میا و حہ شاگرد
 ملاہی و معارف و مزامیر بنا علی بذابنی کرده شد تحقیقات آن توہین
 ثلاثہ پس جان لوازی را کہ این بے زبان را بنغمہ این تحقیقات

منترخم ساخت و سپاس مردم را کہ ساز خامہ را باین نوا نواخت

قنوی ظہوری

درین بستان را افکنده غلغل سخن کرد پیدہ گلبن لغمہ بلبل

زبان را مطرب بزم دین کرد نفس را دلکش ساز سخن کرد

بضبط نغمہ اسرارہ پرداخت ز صدوق تن خلق از غواں ساخت

رباب از مغز را از آمد بگفتن شیش خشک از غم او دست بر تن

گل داغش کسی را رستہ از شاخ کہ چون نے اتخوانش گشتہ سوانخ

چو از دردش شود نشت دوتا چنگ دودل تارہای نالہ در چنگ

پر و خالی پرانہ از نغمہ دوست بہیں دف را کہ چون بر سید پو

قانون اول در معنی | قانون اول در معنی لہو و لعب و معرف و مز

لہو و لعب و معرف و مز | لہو و لعب و معرف و مز لہو و لعب و معرف و مز

مختلف است اللہو فی القلموس لہو اللہو لعب بازی کرد

کالیہی والہاء ذلک بازی کنایتہ اورا بآں بازی والہاء والہاء

آلات بازی کہ بآں بازی ولہو مینایتہ ولہت المرأة الی حدیث

لہو انست بدو اعجتہا نس گرفت و لغت کرد بسوی حدیث و

و شکفت آورد مرد آن زن را فی کثر اللغات لہو بازی کردن

برگشتن از خیر و بازی و زن و فرزند و چیزی کہ از عمل خیر باز داند

اَللهُ تَعَالٰی لَوَارِدُنَا اَنْ نَتَّخِذَ لَهُوَا يَعْنٰی وَلَدًا اَوْ اَمْرًا اَللَّحِب
 الْقَامُوسُ لَعِبَ كَسَمِعَ لَعِبًا وَلَعِبًا وَلَعِبًا وَلَعِبًا وَلَعِبًا وَلَعِبًا
 ی کروفد ج یعوبه یا لضم باز کچھ ولعب جای بازی و ملاعب
 یحمدار جہا مار ج باد فی کتزل اللغات بازی منہ قولہ تعالیٰ
 نَارًا وَاتَّجَارَةً اُولٰٓئِکَ الَّذِیْنَ کَانَ فِی الصِّرَاحِ الْمَعَارِفِ
 معجمہ یعنی ملاہی است یعنی آلات لہو جمع عرف یا معارف بکسر میم و
 دن عین و عرف و عزیز در اصل بمعنی آواز حسن است و جرسی
 نیبہ میشود در باد یہ شب و بمعنی آواز باد نیز آمدہ کذا فی القاموس
 نہ مار مشتق است از زمرفی القاموس زمر زمر زمر زمر
 نیز انواخت نے را از زمرة زن نے نو از زمار کشداد نے نو از
 دریں معنی کم آمد کار ہر روز مارة ک کتابہ یعنی نے نو از است فرامیر
 نو چیزیکہ از زبور با آواز خوش می خوانند و الزاع دعا جمع زمار
 زمر و زمزمور و زمارہ تہ یایمیم یچنیس است یعنی مانند زمار
 نے مایزہر بہ این بود معنی الفاظ مذکورہ لغۃ اعرافا پس ہو و لعب
 بود در معنی بازی مشہور اند و لیکن محققین از ہر دو فرق دقیق نہادہ اند
 ن آنست کہ چیز سے کہ باز نکاب آن غایتی مقصود باشد یا نہ
 ش خاطر و فرج طبع و تشیط دل بدان غالباً اطلاق ہو بہل میکنند

چنانچہ طیور و گنجیفہ و نرد و غیرہ کہ اکثر در ایام جوانی بہ بازی این چیز
 میل و رغبت پیدا شد و در حاشیت انا تو مرخص لتانی اللہو بمعنی غم
 آلودہ است چہ غایت آن نیز تنشیط خاطر پیدا شد و چیزی کہ در وی غایب
 محفوظ نہ باشد و بغير تصور مقصود بدان شغل نہایت آنرا لعب میگویند
 چنانچہ لعبت و تصویر و نقل و اوضاع و اشکال مختلفہ کہ بچکان نابالغانہ
 در ایام صبا لے اختیار یابند چیز بار رغبت ینمایند و در شرع شریف
 برای لہو و لعب عہد و معنی مفصلہ صمد حکم و احاطت بل حکم ہر یک
 بحیثیت و اعتبار و لحاظ غایت دینی و دنیوی مختلف است ہمہ ملا
 و ملاعب را عموماً حرام گفتن ناہمی و نادانی است تفصیل حکم ہر یک
 در قانون دوم بایہ شنبہ علی ہذا القیاس مزامیر و معازف در عرف
 در معنی ساز و آلات غنا شہرت دارد لیکن اہل تحقیق تخصیص کردہ
 مزامیر را بچیزیکہ از گلو نواختہ شود و بچونے و شبابہ و صرنائی و قرنائی
 فرق در میان مزامیر و معازف | معازف مخصوص گروانیہ و انامہ بچیزیکہ
 حسب اصطلاح اہل شرع | از دست نوازند مانند دف و طبل و عود
 ستار و طنبورہ و اوتار و غیرہ بر آسے ہمہ مزامیر و معازف نیز در شرع
 و احاطت علی الاطلاق ہمہ مزامیر و معازف را حرام گفتن ہم جہاں
 و مقابست است بل علمای محققین بعضے را از ان مستحب و مسنون

گفتہ اند و بعضی را مباح و بعضی را حرام و در بعضی سکوت کرده اند
تفصیل حکم ہر یک در قانون سوم بایضی محقق نما ند کہ تفصیل کہ در معنی
عرفی لہو و لعب ذکر کردہ شد بعضی مفسرین بسوی آن در تفسیر آیات
قرآنی اشارت فرمودہ اند چنانچہ در معنی لہو کہ از کار خیر باز دارد قولہ تعالیٰ
است و اذاروا تجارۃ اولہوا انفضوا الیہا الیہ منہ رجال لا
تلہیہم تجارۃ ولا بیع عن ذکر اللہ ومنہ اللہاکم التکاثر حتی
زرتہر المقابر و در معنی لعب کہ غایت معتد بہا ازان مقصود نباشد
قولہ سبحانہ است انہا الحیوۃ الدنیا لہو و لعب و کذا ما ہذہ
الحیوۃ الدنیا لہو و لعب ومنہ الذین اتخذوا دینہم
لہو و لعبا و اذ ان جا کہ اعراض بحسب زعم ہر یک مختلف فعلی
نسبت یکے مقصود اہم و نسبت دیگر می لہو و لعب میباشد مثلاً
سیر و فکار بموجب امر سیرو فی الارض و اذا حلالتہ فاصطاد و
فعل مباح است و ہمین افعال نسبت بہمات دینی و دنیوی لہو
و لعب ینمایند باجمہ ہر جا کہ در قرآن و حدیث مذمت لہو و لعب
وارد شدہ بمقابلہ امور آخرت است بنا برتر غیب اثبات آخرت
بر دنیا چنانچہ آیہ کریمہ قل ما عند اللہ خیر من اللہو و من التجارۃ
بر آن دلالت صریح دارد پس اگر غنا و مزامیر را نیز بشمول حیات

دنیا یا بخصوص آن لہو و لعب گفته آید از اباحت اہل ہیرود
 فاحفظہ فانہ یحدیک تفہمًا قانون دوم در اقسام ملاہی و ملاہی
 قانون دوم در اقسام ملاہی | بدانکہ اقسام ملاہی و ملاہی بسیار
 است و در شروع برای ہمہ انواع آن حکم واحد نیست مثلاً یکے
 ازان قمار است کہ انواع آن بسیار است و نہ میر ہر نوع اصناف
 بیشمار یکن ممنوع شرعی یک قسم است کہ در ان بازی با شرط از
 طرفین باشد و اگر شرط اخذ از جانب واحد باشد بلا تبہ جایز است
 تفصیل انواع قمار شرعاً | چنانچہ فقہاء در باب سباق مشر و عاؤشتہ
 اند صاحب فتاویٰ سراجیہ فضائل کہ در سباق مینویس نقل کردہ می آید
 يجوز السباق فی اربعة اشياء فی الخف یعنی البعير و فی المحافر
 یعنی الفرس و فی النصل یعنی السرحی و فی المشی یعنی العدو و
 انہا يجوز اذا كان البدل معلوماً من جانب واحد بان يقول
 احد هما للاخر ان سبقتك فلي كذا وان سبقتنی فلا شيء لك
 وان كان البدل من الجانبين فلا يجوز الا ان يكون بينهما
 ثالث والشرط ان لا يوسبقهما اعطاه وان سبقاه لم يعطيهما شيئاً
 والمراد من الجواز هو الحل والطيب لا الاستحقاق ثم المذکور
 فی شرح الطحاوی وان هذا انہا يجوز فی هذه الاشياء لا غیر

قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْحَلَوَاتِي رَوَقَعِ الْاِخْتِلَافَ فِي مَسْأَلَةِ بَيْنِ اثْنَيْنِ
 وَشَرَطَ أَحَدُهُمَا لِمَا حَبَهُ أَنْ كَانَ جَوَابُ الْمَسْأَلَةِ كَمَا قُلْتَ عَقِيدَتَكَ
 كَذَا وَأَنْ كَانَ كَمَا قُلْتَ لَا أَخَذَ مِنْكَ شَيْئًا فَهَذَا جَائِزٌ أَنْ تَقِي نَوَاحِ دَوْمِ
 أَنْتَ كَمَا أَنَّ شَرْطَ أَصْلَانِ بَاشَ خَوَافِ مُتَعَلِّقٍ لِشَخْصٍ وَاحِدٍ بَاشَ يَأْتِيهِ
 مُتَعَدِّدٌ بِكُلِّ بَازِي كُنْ بِمُجَرِّدِ بَازِي وَتَفْكَكِ انْدَازِي وَنِزَوِ بَازِي
 وَمَكَالِبَتٍ لَعْنِي دَوَانِ بِرَن سَاكِ مَعْلَمِ بَايَكِ بِكِرِ دَرِ شَكَارِ وَمَعَادَاتٍ لَعْنِي
 دَوِيدِنِ هَمْدِكِ بِبَايِ خُودِ وَمَصَارِعَتٍ لَعْنِي كَشْتِي كِرُونِ بَايَكِ بِكِرِ
 مَطَايِبَتٍ لَعْنِي هَمْدِكِ بِمَزَاحِ وَخُوشِ طَبْعِي كِرُونِ قَوْلِي بَاشَ يَأْتِيهِ
 دَرِ قَوْلِي شَرْعًا شَرْطُ أَنْتَ كَمَا كَذِبِ لَفْسِ الْأَمْرِ بَاشَ رَجِ بِرِ
 زَعْمِ مُخَاطَبِ صَوْرَتِ كَذِبِ وَاشْتِ بَاشَ رَوْدِ نَعْلِي شَرْطُ أَنْتَ كَمَا أَنْ
 أَفْعَالِ مَمْنُوعَةٍ شَرْعِيَّةٍ بَاشَ وَتَحْنِيسِ بَسِيرِ مَلَاعِبِ أَنْ كَمَا دَرَانِ نَهِي
 اَزْ شَارِعِ وَارِدِ نَكْشَتِ بَلَكَا كَثَرِي اَزْ اَنْ ذَاتِ قَدَرِي صِفَاتِ اَنْ
 بَيَانِ مَلَاعِبِ كَمَا اَزْ اَنْخَفَرَتِ | سِرُورِ صَلِي اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِوَجْدِ آدَمِ چِنَاچَن
 عَلَيْهِ السَّلَامِ بِوَجْدِ آدَمِ | حِكَايَاتِ مَلَاعِبَتِ وَمَعَادَاتِ اَنْخَفَرَتِ
 بِأَعْيَاشِ صَدِيقَةِ عَلَيْهِمَا السَّلَامِ وَمَصَارِعَتِ دِي صَلَاحِ بَارِكَا نَهِي اَنْ
 وَبَا اِلَاسِ بِبِلَوَانِ عَجْمِي مَشْهُورِ وَمَطَايِبَتِ دِي صَلَاحِ بِسَايِلِ شَتْرَبَانِي
 تَرَايِچِه شَتْرِ خَوَاهِمِ دَاوَدِ اَنْكَارِ كِرُونِشِ بَدَقَاتِنِ اَزْ بَچِه شَتْرِ دَبَا زَهْمَانِ

اور کہ بیچ شتر سے نیست کہ بچ شتر نباشد و بچیاں ذرا ح دی صلعم
 باز نے کہ بیچ پیر زن بہ بہشت نہ در آید و باز تسلیہ او صلعم آن زن
 را بخواند زن قوله تعالیٰ انا انشاءناھن انشاء فجلناھن ابکارا عتبا
 اقرا با و علیٰ ہذا القیاس تو ریت دی صلعم در کلام با صحابہ در عادیث
 صحاح مروی و منقول اند ہر کہ خواہد در صحیحین و متراک عالم و صحیح
 ترمذی و ابوداؤد و ابن ماجہ مطالعہ نمایند نوع سوم سیر و تسبیح
 بسایتن و بخار و انہار و ریاحین و سماع غنا و اشعار نیز ہمیں قسم است
 در حق کسی کہ اورا ذوق از باطن نباشد یا روح دی بسبب کدورت
 و ظلمت طرب انگیز از سماع نباشد پس مشغولی بچہیں افعال مباحہ
 اگر مانع صوم و صلوٰۃ و غیر ضروریات دین نباشد از ان قسم لعب است
 دفع شہات کہ در مقام لعب کہ شارع از ان منع نفرمودہ و نصی
 از بعضی عادیث متوسمیشد | صحیح در حرمت آن وارد نگشتہ
 سوال اگر کسی گوید کہ عدم ورود نص در حرمت لعب ممنوع است
 زیرا کہ در حدیث آہ است قال علیہ السلام لا الد و منی ولا انا
 من الد و والد واللعب جواب گویم کہ این حدیث مخصوص است
 بلعب محرم بچہ قمار و غیرہ چنانکہ در نوع اول گذشت و کلام ماور
 مطلق لعب بود ممکن نیست کہ لعب مطلق مراد گیرند زیرا کہ از لعب

جہنمیان کمتر نیست کہ در سجاد بود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عائشہ صلیقہ
رضی اللہ عنہا را ملا خطہ کنایہ نہ پس ہر کہ بگوید کہ لعب مطلقاً حرام
است گویا او نسبت میکنہ فعل حرام را بجناب تقدیس بآب رسالت
پناہ صلی اللہ علیہ وسلم و مظانہ این معنی کفر است بالاتفاق سوال
اگر کسی گوید کہ در حدیث وارد شدہ است لا لعب الا فی ثلاث الریح
والفرس و ملا عبتہ الرجل مع احدی تدبر جواب گویم حصر اینجا برای
اہتمام ثواب است نہ برای تحریم ماسوائی نہ کورہ چنانچہ قولہ تعالیٰ
انہا انت منذر حصر صفت انذار بلفظ انما کہ مخصوص برائے حصر است
مفہوم میشود و حالانکہ حصر حقیقی مراد نیست بل حصر اضافی نسبت بعیال
بشارۃ مراد است زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منذر و بشیر و مبلغ
و ہادی در مہم نیز بود ثانیاً انیکہ سماع و غنا و اشعار را کہ در ملا ہی و
ملاعب مباحہ شمار کردیم برای مردم غلیظ الطبع گفتیم اما کسی کہ
از سماع غنا از حرص و ہوا و جور و جفائی نفسانی بایسہ مانہ بخوف
و خشیت خدا بصدق و صفا مشغول میگردد و سوز و گریز و عز و نیاز
و دباطن او پدید می آید و در حق این چنین کس غنا اگر متقرن ببنکرات
شرعیہ نباشد ہرگز لہو و لعب نیست بل اہم مقاصد است چہ
مقدمہ واجب واجب باشد و با استحباب و وجوب ہمیں قسم سماع

امام محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ دراجبار العلوم وکیمیای سعادت مقتدا
 العصر والزمان شیخ ابوطالب بنی ورقوۃ القلوب تصریح نموده اند
 و بعضی فقہاء و محدثین نیز بدان تلقی بالقبول کرده اند لہذا واجب
 افتاد کہ در اینجا قول حجت الاسلام از کیمیای سعادت نقل کرده ایم
 تا کیفیت و حکم ہر سہ قسم سماع واضح گردد گفت رحمۃ اللہ علیہ
 شرحی باب اول از کیمیای | باب اول در اباحت سماع و بیان
 سعادت است بحسنہ منقولی شد | آنچه از وی حلال است و حرام است

بدانکہ این دو سحانہ تعالیٰ را سرے است و در دل آدمی و آن درے
 بیان سراسر معنی کہ سماع گوہر دل | آہنجیں پوشیدہ است کہ آتش در
 آدمی را بجنبانہ و در وی چیزے آہن و چنانکہ از رجم سنگ بر آہن
 پیدا آرد کہ از اختیار آدمی نیست | آتش آشکارا شود و بصحرافت
 ہ پھنجیں سماع آواز و خوش موزون آن گوہر دل را بجنبانہ و در وی
 چیزے پیدا آرد بی آنکہ آدمی را در آن اختیاری باشد و سبب
 آن مناسبتی است کہ گوہر آدمی را با عالم را با عالم علوی است
 کہ آنرا عالم ارواح گویند و عالم علوی حسن و جمال است و اصل حسن و
 جمال مناسبت است و ہر چہ مناسبت است نمود کارے از جمال
 آن عالم چہ ہر چہ جمال و حسن کہ در عالم محسوس است ہمہ ثمرہ حسن و جمال

آن عالم است پس اواز مناسبت ہم شہتی دارد از عجائب آن عالم
 بدان سبب آگاہی در دل پیدا آرد و حرکتی و شوقی پیدا آرد کہ
 آدمی خود نداند کہ آن چسبیت و آئین در دلمے بود کہ آن سادہ بود
 و از عشق و شوقی کہ راہ بدان برد خالی نبود اما چون خالی بود و بجز
 مشغول آن در حرکت آید و چوں آتشی کہ دم دردی و منہ آفرینختہ
 شود و ہر کرا غالب تر بر دل آتش دوستی خدای بود سماع دی
 ہم بود کہ آن آتش تیز تر شود و ہر کرا در دل دوستی باطلے باشد
 سماع ویرانہ ہر قائل بود و بروی حرام پاشد و علماء را خلاف است
 و سماع کہ حرام است یا حلال و ہر کہ حرام گفتہ از اہل ظاہر بلورہ
 است کہ ویرانہ صورت بنستہ است کہ دوستی حق تعالی بحقیقت
 دل آدمی فرود آید چہ دی چہیں گوید کہ آدمی جنس خود را دوست
 تواند داشت اما آنرا کہ از جنس دی نہ بود نہ پیچ مانند دی ویرا
 دوست چوں توان داشت پس نزدیک دی ہر عشق مخلوقی در
 دل صورت نہ بتدو اگر عشق خالق صورت بند و بنا بر خیال
 شہتی باطل بود پس بدین سبب گوید سماع یا از بازی بود یا از
 عشق مخلوقی بود و این ہر دو درین ناموم بود و چوں ویرا پسند کہ معنی
 دوستی حق تعالی کہ بر خلق واجبست چسبیت گوید فرمان بنداری و طاعت

داشتن و این خطای عظیم است که این قوم را افتاد است و مادر
 کتاب از این منجیاب این پیدا کنیم اما اینجا میگویم که حکم سماع
 از دل باید گرفت که سماع آنچه چیز در دل نیارود نباشد بلکه آنچه
 در دل باشد بجنباند هر که در دل چیزی نیست که در شرع محبوبست
 و قوت آن مطلوب است چون سماع آنرا زیادت کند و به ثواب
 باشد و هر که در دل باطلی است که در شرع مذموم است و پیرایه
 سماع عقاب بود و هر که اول از هر دو خالی بود لیکن بسبیل بازی شود
 بحکم طبع بدان لذت یا به سماع و پیرایه سماع است پس سماع بر سه
 از اقسام سماع قسم اول آنکه بغفلت بازی | قسم است قسم اول آنکه بغفلت
 شنود و این قسم اهل حرام نیست | شنود و به طریق بازی این کار
 اهل غفلت بود و دنیا همه اهل بازیست و این نیز از آن بود و در دنیا
 که حرام بود بدین سبب که خوش است چه خوشیها حرام نیست بلکه
 از آن حرام است که در وی ضرری باشد و فساد می چه آواز
 خوش و به حق گوش چون سبزه و آب روان است در حق چشم و
 چون بوی مشق در حق بینی و چون طعم خوش در حق ذوق چون حکمتهای
 نیکو در حق عقل و هر یک را از این حواس نوعی لذتست چرا باید
 که حرام بود و دلیل برین که طبیعت و بازی و نظاره حرام نیست که

حدیث قص و بازی زنگیان وہ عایشہ رضی اللہ عنہا روایت میکنند
 ہمایلی و معاینہ کنایتین آنحضرت کہ روز عید ی زنگیان وہ ہمایلی
 علیہ السلام مرعایشہ صدیقہ را مسجد بازی میکردند رسول اللہ

صلی اللہ علیہ وسلم گفت خواہی بہ بینی گفتم خواہم برو نہ بایستاد
 دست پیش فرداشت تا نہ نخواست بر دست دی نہاد و چندان
 نظارہ کردم کہ گفت پس نباشد چندان کہ گفتم نہ و این در صحیح است
 و ازین خبر پنج رخصت معلوم شود یکے آنکہ نظارہ بازی چون
 گاہ گاہ حرام نیست و در زبان زنگیان قص و سرود بود و گیر آنکہ
 در مسجد میکردند سوم آنکہ در خبر است کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 در آن وقت کہ عایشہ را آنجا برد گفت دو نکم یا نبی ارقۃ یعنی
 بازی مشغول شو یہ و این فرمان بود پس آنچه حرام بود چون فرمایہ
 چہارم اینکہ ابتدا کرد و عایشہ را گفت خواہی کہ بہ بینی و این تقاضا
 باشد و نہ چنان باشد کہ از وی نظارہ طلب کردی وی خاموش
 بودی کہ روا بودی کہ کسے گفتی کہ بخواست کہ او را بر بخاند کہ آل از
 بدخوی باشد پنجم آنکہ خود با عائشہ بایستاد ساعتی دراز با آنکہ نظارہ
 و بازی کاوی نباشد بایں معلوم شود کہ برای موافقت کوکان
 و زنان تامل ایشان شاد شود پس کار با کردن از خلق نیکو بود

این فاضله بود از خوشترین فراهم گرفتن و پارسائی و فراہی کردن
 حیات لعبت بازی عاتشه صدیقیه ادبم در صحیح است که عاتشه روایت
 بحضرت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکند کہ من کودک بودم لعبت
 بسیارستی چنانکہ عادت دختران بوده است چنانکہ کودک دیگر نیز
 بیامدندی چون رسول صلی اللہ علیہ وسلم در آمدی آن کودک کان باز پس
 گرفتند ای رسول صلی اللہ علیہ وسلم ایشانرا بہ نزد باب من فرستاد
 می تا بکبر و زدنتر سے را گفت این لعبتہا چیست گفت دختران من
 گفت این چیست کہ بمیان ایشان بستہ است گفت اسپ ایشان
 گفت این چیست کہ بدو بستہ گفت پروبال است رسول گفت
 صلی اللہ علیہ وسلم اسپ را پروبال باشد گفت تو نشنودہ کہ سلیمان
 اسی بود کہ پروبال داشتی رسول صلی اللہ علیہ وسلم بخندیدہ تاوندہ انہای
 دی پیادہ و این برای آن روایت میکنم تا معلوم باشد کہ فراہی
 کردن وی و وی ترش داشتن و خوشستن را از جنس کار ہا فراہم گرفتن
 از دین نیست خاصہ با کودکان و با کسی کہ کاری کند کہ اہل آن باشد
 و از وی زشت نہود و این خبر دلیل آنست کہ صورت کردن روا بود
 کہ لعبت کودکان از چوب و خرقة باشد و صورت تمام ندارد کہ در خبر
 است کہ بال اسپ از خرقة بود عاتشه رضی اللہ عنہا روایت میکند

حدیث عائشہ صدیقہ مشعر سماع | دو کتیرک نزد من دف میزنند و
 آل حضرت غنا با دف منع دی | سرودی گفتند روز عید بود رسول
 ابوبکر را از زحمت کنیزگان | صلی اللہ علیہ وسلم در آمار و بخانه بخت
 و روی از جانب دیگر کرد ابوبکر در آمار و پیر از جبر کرد و گفت در خانه
 رسول و من از شیطان رسول گفت یا ابوبکر دست از ایشان بدار که
 روز عید است دف زدن و سرود گفتن ازین حدیث معلوم شد
 کہ مباح است و شک نیست کہ بگوش رسول صلی اللہ علیہ وسلم
 می رسیده باشد و منع وی ابوبکر را از انکار دلیل صریح است بد آنکہ
 قسم دوم سماع کہ حرام است | مباح است قسم دوم آنکہ در دل مغنی
 مذموم بود چنانکہ کسے را دوستی زنی یا کودکی در دل بود سماع کند
 در حضور وی تالذت زیاد شود یا در غیبت بر امید وصال تا شوق
 زیادت شود یا سرودی شنود کہ در وی حدیث زلف و خال و جمال
 باشد و آن اندیشہ خود بوی فردا آرد این حرام است بیشتر جوانان
 ازین جمال باشند برای آنکہ این آتش عشق باطل را گرم کند و این
 آتش واجبست فرو گشتن و فروختن این کسے را روا نبود اما اگر
 این عشق و پیرا ازین خویش یا با کتیرک باشد حرام نبود و از جمله تمتع
 دینا بود و مباح بود تا انگاہ کہ طلاق دهد یا بفروشد انگاہ حرام شود

قسم سوم که در دل صفت محمود قسم سوم آنکه در دل صفت محمود بود
بودن آن بر سه نوع است سماع آنرا قوت دہد و این از چهار نوع

بود اول سرود و اشعار حاجیان در صفت کعبہ و باد یہ کہ آتش شوق
نوع اول سماع حاجیان خدائے تعالیٰ در دل بجنباند و این سماع
و غازیان و غیر ہم مژد بود کہے را و بود کہ حج رود اما کہے

را کہ مادر و پدر و ستوری ندہد یا بیسے دگر ویراجج نشا یہ کرد و نہ بود
کہ این سماع کنہ و این آرزو در دل خویش قوی گرداند مگر کہ ماند کہ
اگر چہ شوق فزول خواہ شد روی قادر بود بر آنکہ نزد و بایستد و باین
نزدیک بود سرود غازیان و سماع ایشان کہ خلق را بغیر از جنگ کون
با دشمنان خدای تعالیٰ دجان فدا کون در دوستی حق تعالیٰ خوانند

و این نیز مژد بود بچہن اشعار می کہ عادتست در مصارف بگویند تا مرد ویر
شود و جنگ و دلیرے زیادت کند و روی نیز مژد بود چون جنگ با
کافران بود اما اگر با اہل حق باشد حرام بود نوع دوم سرود نوحہ باشد
نوع دوم سماع گناہگار ان بمعصیت کہ بگریستن آرد اندوہ را در دل
چنانکہ نوحہ داود علیہ السلام زیادت کند دین نیز مژد بود چون

نوحہ گرے بر تقصیر خود کند و مسلمان و بر گناہاں کہ بروی رفته بود
و بر آنچہ ویرا قوت شدہ بود از در جات بزرگ و از خوشنودی حق تعالیٰ

چنانکہ نوحہ داؤد علیہ السلام بود کہ چندان نوحہ کردی کہ خنازہ ہا از پیش
وی برگرفتند و ویران الحان بودی و آواز خوش آما اگر اندوہ حرام
بود و در دل نوحہ حرام بود چنانکہ کسے دیرامروہ بود کہ حق تعالیٰ میگوید
لَا تَسْوَاعِلُ مَا فَاغَلَكَ بِهِ بَرَّكَزِ شَيْءٍ اَنْدَوہ مخوہ پاپچول کسے قضا خدا بہر
کارہ بود و بدان اندوہ گہن باشد نوحہ کند تا آن اندوہ زیادت شود
حرام بود و سبب اینست کہ مرد نوحہ کہ حرامست و وی عاصی بود بہر کہ
نوع سوم کہ در دل شادی و ہمود | ہر کہ آواز گوش دارد نوع سوم آنکہ
مباح بود و اسماع زیادہ کند | و در دل شادی بود خواب کہ آواز زیاد
کند اسماع این نیز مباح بود چون شادی بگری بود کہ روا باشد چون
عروسی و ولیمہ و عقیقہ و وقت نختہ کردن و رسیدن از سفر چونکہ رسول
صلی اللہ علیہ وسلم بہرینہ رسید پس باز آمد و دف مینہ زندہ و شعرے گفتند

شعر

طالع البدن علینا من ثننات الوداع واجب الشکر علیہ ما دعا اللہ داع
و پچنیں ایام عید شادی کردن روا بود بدان سبب و پچنیں جلسے کہ
دوستان بہم نشستند و بموافقتی طعام خود دنا و خواہن کہ وقت بایا گیر
خوش کنند اسماع و شادی کردن بموافقت یک دگیر و ابود۔
نوع چہارم آنکہ دوستی خواہد دل بود و آن واجب است | نوع چہارم واصل

نیست آنکه کسی را دوستی حق تعالی بر دل غالب شده باشد و بخدمت
 رسیده سماع و یہ ہم باشد کہ اثر آن از بسیار خیرات دہی بیش بود ہر چند
 دوستی حق تعالی بدان زیادت شود و مژدان پیش بود و سماع
 صوفیان در اصل کہ بودہ است ازین بودہ است اگرچہ اکتول بر ہم
 آمیختہ شدہ است بسبب گروہی کہ در صورت ایشان نظام ہر مغلس
 انداز معانی ایشان در باطن و سماع در فروختن این آتش اثری
 عظیم دارد و کس باشد کہ در میان سماع و برامکا شغلات پدید آید
 و با وی لطیفارود کہ بیرون سماع نبود و آن انواع لطف کہ از عالم
 غیب بایشان پیوستن گیر و بسبب سماع آنرا و جہر گویند و دل ایشان
 چنان پاک و صافی شود کہ نقرہ را در آتش ہنی و آن سماع آتش و
 دل افکند و ہمہ کہ در تہا از وی برو و باشد کہ بہ بسیاری ریاضت
 آن حاصل نیاید کہ سماع حاصل آید و سماع آن سر را کہ روح
 راست با عالم ادواح فراخ بماند تا باشد کہ ویرا بکلے از ان عالم بتان
 تا از ہر چہ درین عالم رود بے خیر بود و باشد کہ قوت اعضا وی نیز
 ساقط شود و ہیئتہ و از ہوش بشود و آنچه ازین حال درست بود ویرا
 اصل بود و در جہ آن بزرگ تر بود و کس را کہ بدان ایمان دارد و حافظ
 بود از برکات آن محروم نبود لکن غلط بسیار بود و پیدا شہا خطا بسیار

و نشان حق و باطل آن پیران نخته و راه رفتہ بدانند و مرید را مسلم
 نباشد کہ از سر خویش سماع کند تا کہ تقاضای وی و روی پدید آید
 بلی علاج یکے از مریدان شیخ ابوالقاسم کہ کافی بود و زراشت ضرر کجی از وی
 بتواری خواست و در سماع گفت سہ روز بیچ خورد پس ازان طعام
 و شش بساز اگر سماع اختیار کنی بر طعام انگاہ آں تقاضا بحق باشد و
 پیر مسلم بود اما مریدی کہ در ہنوز احوال دل پیان نیامدہ بود و راہ فرا
 عالمہ ندانند یا پیدا آمدہ باشد لیکن ہنوز شہوت تمام از وی گسستہ
 شدہ باشد واجب بود ویرا از سماع منع کنند کہ زیان آن از سود بیش
 رود بدانکہ ہر کہ سماع و وجہ و احوال صوفیانہ انکار کند از مختصری خود
 مند و معذورہ باشد بران انکار کہ چیزیکہ ویرا نباشد بایان ایمان و ثواب
 و ان آورد و این بچندین بود کہ مخنث باور ندارد کہ در صحبت لذت بہست
 م آن لذت بقوت شہوت در توال یافت چون ویرا شہوت نیا
 ریدہ اند چگونہ داند و اگر نابینا لذت نظارہ و سبہ و آب روان انکار
 کند چہ عجب کہ او را چشم ندادہ اند تا آن لذت دریا باہر اگر کودک لذت
 یاست و سلطنت فرماندہی را انکار کند چہ عجب کہ ویرا راہ بازی دہ
 ند و ملکیت و خشن چہ راہ دادند و بدانکہ خلق در انکار احوال صوفیان
 انکہ و دشمنند است و آنکہ عاقلست چون کودکانند کہ چیزی را کہ ہنوز

بدان ترسیہ اند منکر نہ و آنکس کہ اندک مایہ نہ پیکر کی دارد اقرار و ہدیہ
گوید مرا این حال نیست لکن می دانم کہ ایشانرا هست بازی بدان
ایمان دارد و در وادار و اما آنکہ ہر چہ ویران بود محال دارد کہ دیگر میرا بود
در غایت حماقت بود و ذال قوم باشد کہ حق تعالی میگوید و اذ لم
یہتدوا بفسیقولون هذا افک قدیم انتھی قانون سوم
قانون سوم فصل ثالث | در اقسام و احکام معارف و مزامیر پانک
در اقسام احکام مزامیر | قانون اول دانستہ شد کہ معارف و مزامیر
در عرف عام یعنی سازد آنکہ غنا شہرت یافتہ اما در عرف اہل شہر
و در حد و معارف و مزامیر و اوتار اختلاف بسیار است لا جرم حکم آن
نیز مختلف خواهد بود اگر چہ تعداد اقسام مزامیر و تشریح بسایط و مرکب
آن و تبیین این معنی کہ کدام ساز از کس ایجاد شدہ و قایم و اش
چست و موجودش کشت بزومہ اہل موسیقی است اما در اینجا ایراد
اجناس اربعہ مزامیر کہ اہل شہر و در عل و حرمت آن گفتگو کردہ اند
ضرور افتاد واضح باد کہ اجناس ساز از چہار قسم ہر ون نیست یک
حصر اجناس مزامیر در آنکہ تار داشتہ باشد و اہل ہند آنرا تری
چہار انواع مفصلہ ذیل | گویند بتائین قوانین خفیفین و ہاول
مفتوح و محذوف آخرین قوت نیز گویند مثل بین و ظہور و رباب

وقالون وامثال آن دوم آنکہ تار نہ اشته باشد و مجلد بود و از چرم
 و آنرا آندہ گویند بہرہ مکسورہ و وزن ساکن و وال مہملہ مشدودہ و تبت
 بکسر بار موحہ و تائین خفیفین باول مفتوح نیز خوانند مثل طبل
 و نقارہ و طبلہ و مردنگ و دایرہ و دف و امثال آن سوم آنکہ تار و چرم
 ہر دو نہ اشته باشد و دو ساز را بہر نہند و بنوازند یا آنرا محوف دانستہ
 اند آنرا محوف دانستہ اند و نش چیز سے ہند از ند کہ حرکت آن آواز
 دہ و آواز گن گویند بفتح کاف عجمی و وزن ساکن مثل طنج یعنی جھانجھ
 و منجیرہ و گھونگھرو و گھٹا و مانند آن و این ہر سہ اجناس مذکورہ
 بدست نواختہ میشوند یا بقوتیکہ اہل صناعت در میان اجزاء آلات
 درونی آن دارند همچون ارغنون چہارم آنکہ از کشش دم بہر ہان
 نوازند و آنرا اہل ہنر سکر خوانند بکسر سین مہملہ و فتح کاف تازی
 و برای مہملہ مثل نے و شبابہ و سرنای و قرناے و لغیرے و امثال
 اگر مزامیر علی الاطلاق حرام و گناہ آن حال از مدعی حرمت باید رسید
 کبیرہ گویند منع دارد و میشود لبسہ و چہ کہ ہر چہ ہا اجناس مزامیر علی الاطلاق
 حرام و گناہ کبیرہ میگویند یا بعض عیس آنرا بجموع الزاعہ یا بخصوص
 افرادہ و بہرہ و شق منع دارد و میشود لبسہ و چہ اولاً تعریف کبیرہ بدان
 صادق یعنی آید نہ یہ کہ کبیرہ آنست کہ ثابت شود حرمت آن دلیل

قطعی که در آن شبهه نباشد و در این چنین نفس در حرمت مطلق مزایم
 یا جنس مخصوص آن غیر مسلم است آری در بعضی احادیث صحاح
 نیست غنا و معارف بشمول حرمت خمر و غیره شعار جاهلیت آمده است
 مثل ختم و زلفت و نقیر و با ظروف شراب خواری لیکن حرمت مذکور
 عارضی بود هرگاه حرمت خمر ثابت و متحقق شد و احتیاج بفتح و قلع
 آثار و علامت آن مانند حکم نبی از مذکرات شراب هم باقی نماند چنانکه
 اباحت ادائی شراب نزد فقها و محدثین مشهور و معروف است و مزایم
 مثل آنست در حکم رفع حرمت عارضی و حرمت عارضی در هر حر
 مباح الاصل بل در طاعت و قربت میشود مثلاً نماز در حالت جنب
 و قصد یا حرام میگرد و سجد در اوقات مکروهه حرام می باشد و
 خوردن اغذیه و ادویه مباح به نیت تحصیل قوت زنا کاری حرام میشود
 معیناً حرمت کذابی بطرف مطلق نماز و سجد و غذا و دوا سرایت
 نمی کند ثانیاً در حکم کبیره و حکم غنا و مزایم تفاوت بسیار است زیرا که
 حکم کبیره استحقاق عذاب و عقاب فاعل آنست بحسب وعید یکدور
 از تکاب آن وارد شده باشد و در حق مرتکب مزایم و شرع بجا نیک
 لا یقبل شهادته من یلعب بالطبیر و من یغنی للناس شناعته
 وارد نشده است و سقوط عدالت شاه از بسیار امور میشود کما آن امور

در کیا بر معدود نیست مثلاً از خوردن یک لقمه بر سیری شکم و خوردن چیز
در بازار و ساشیدن در راه و از دیگر امور خبیثه عدالت شایسته قطعی
شود و هیچ وعید از عذاب و عقاب و رحق وی وارد نیست بلکه مطلق
غنا و مزامیر بسبب ثابت شدن سماع آن بحضرت البقی صلی اللہ
علیہ وسلم از امور خبیثه ہم معدود شدن نمی تواند چه جای معصیت رسا
ثالثاً اختلاف متقیین و متاخرین فقهاء و مجتہدین در عمل و حرمت
الزاع معاذف و مزامیر و بهر آن قاطع است بر آنکه نصیحت صحیح در
حرمت مطلق آن ثبوت نیافتہ زیرا کہ ہر چیز کہ حرمت آن بہ نص
قطعی از قرآن یا حدیث ثابت گشتہ حرمت جمیع الزاع و افراد آن
متفق علیہ ہر مجتہدین شدہ آمدہ است مثل زنا و سرقت و قتل و اکل
منہ و مانند آن و وقوع اختلاف در عمل و حرمت اقسام مزامیر ثابت
است باخبار و آثار یکہ در فصل ثانی باب اول گذشت و بحسب
روایات و اقوال مرقومہ الذیل لهذا معلوم شد کہ در حرمت مطلق
با جنس خاص مزامیر نص قطعی وارد نشدہ پس مزامیر نیز مثل غنا
مختلف و مجتہد فیہ برآمدہ نیست انکار در ارتکاب مجتہد فیہ درین صورت
ترکب آن نہ فاسق خواہد بود و مستحل آن کا فرط مباح فی الباب الاول
و بنا بر تصدیق این مقال تفصیل این اجمال منقسم کردہ شد قانون ہذا

نغمہ اول در اقوال محدثین و | بر نعمات ثلثہ نغمہ اول در اقوال محدثین
 فقہاء تفسیر معارف و مزامیر | فقہاء کہ در تعبیر و تفسیر معارف و مزامیر
 آمدہ شیخ ابن حجر عسقلانی رحمۃ اللہ علیہ در زواجر فی اختلاف
 الکبایر بینویسہ قال اللہ تعالیٰ واستغفر من استطعت منهم
 بصوتک فسبح مجاہد بالفضا والمزامیر قال الامام رحمہ اللہ قال
 سمعی ابو محمد سماع الاوتار ہر واحدہ لا یوجب رد الشہادۃ وانما
 ترد بالاصرار و زاد لک مقالات لا بأس ببيانها فيقول بحرم ضرب
 و سماع کل مطرب لطنبور و عود و رباب و چنگ و کمنچہ و غیر
 ویراع و ہر الشبابہ و کویہ و غیر ذلک من الاوتار و المعازف جمع
 مغرغہ قبل و ہی اصوات القینات اذا كانت مع العود و الا فلا یقال
 لہا ذلک و قیل ہی کل ذی وتر لا انتہا الا ان الشرب قد حو الیہ
 و فیہا تشبہ لا ہلہ و هو حرام و لذلک لو رايت جماعة مجلسا و حفلا
 لہ الشراب و قد احہ و صبو افیہ السجین و صبو اساقیاید و علیہم
 و سقاہم و بحث بعضہم بکامتہم المعتادۃ بینہم حرم ذلک و قال
 بعض شراح المنہاج کون المنہاج من شعار الشرب قد یمنع
 و الغالب انہم لا یحضر و نہ فان فیہ اظہار الحافہم و فی الحدیث
 المنع من الاوتار کلہا لثلاث حلل کونیہا مدعوالی شرب الخمر فان لثلاث

الحاصلة يدعوا اليها فلهذا حرم شرب قليبها وكونها في قريب
العهد لشرب بها بذكر مجالس الشرب والذكر انبعاث الفسوق
وانبعاثه سبب الاقدام وكون الاجتماع على الاوتار صار من
عادة اهل الفسق مع التشبه بهم ومن تشبه بقوم فهو منهم انتهى
هذه اقوال اهل التحريم وقد روى سايخنا في الاتفاق المذكور منها
قول حزم لم يصح في تحريم العود حديث وقد سمعه ابن عمر وابن
جعفر رضي الله عنهم ومنها قول الماورودي من اجل اصحابنا
كان بعض اصحابنا يخص العود بالاباحة من بين الاوتار ولا يحرمه
لانه موضوع على حركات يبقی الهمة وتزيد في النشاط ومنها
قول الرويانى في البحران العود بخصوصه حلال لما يقال انه ينفع
من بعد الازهرض وقد جزم الحلبي في منهاجته بان الات الهو
اذا كانت ينفع من بعض الازهرض ايج سماعها وحكي ابن طاهر
عن صاحب التنبه انه كان يبيع سماع العود ويسمعوا انه مشهور
عنه وان احاد من علماء عصره لم يكره عليه وان حله هو ما
اجمع عليه اهل المدينة وفي الحاوي الملاهي اما حرام كعود
ولنبور ومخرف وطبل وحر ماروما الهى بصوت مطرب اذا تفرّد
مكرّرة وهو ما يريد به الغناء طرباً ولم يطرب منفرداً كالضيق والقصب

يكره مع الغناء الا او مباح وهو ما خرج عن آلة الطرب الى انذار
كالبرق وطبل الحرب او لجمعه وعلان كالداف في النكاح انتهى
والطنبور يضم اوله غير العود كما هو مشهور عند اهل الصناعة
وقال اللغويون هو العود قيل كان كل من العود والطنبور وغيرها
اسم جنس تحته انواع وقد يشتمل اسم العود ساير الاوتار وعبارة
العمري في خلايفه من الاصحاب الاصوات المكنية ثلاثة
اضرب محرم وهو ما يطرب من غير غناء كعود و طنبور وطبل و مزمار
ومعازف وريانات والكبار ورياب وما اشبهها والمنز امير يشتمل السونبا
وهي قصبة صنعة الراس متسعة الاخر زهر به في المواكب
والحرب وعلى التقاربات ويشتمل الكراحة وهي مثل السرناي الا
انه يجعل في اسفل القصبة نخاس معوجة يزهر بها في اعين
البوادي وغيرها ويشمل الناي وهي اطرب من الاولين والمقرنة
وهي قصبان يلتقيان وقيل اول من اتخذ المنز امير بني اسرائيل
والتحق صاحب الكافي ما يضرب بالقصب فيما ذكره التصفيتي باليد
في السماع وقال الحلبي يكره التصفيتي للرجال لانه مما خص
به النساء وقد منع الرجال من التشبه لهن كما منع من لبس
المنز عفر انتهى ومنها قول الراعي كما وردى والخطابي والروالي

والقرالی وصاحبه محمد ابن یحیی والحاجزی بجل البراء
هو الشبابه لانها منشط علی سیر فی السفر فاشتهبت الحدی
وقال الماوردی الشبابه یکره فی المصر لاستعمالها فی الصحف وبیاح
فی السفر والمصر علی لانها تجب السیر ویجبع البها یما اذا سرحت
انتهی هذا کله من الزواجیه صاحب زواجیه دیگر اقول
خلاصه اقوال منقولہ صاحب زواجیه مختلفہ بسیار نقل کردہ وگفت وگوئی
قوم درود قدح یکدیگر آورده بکن یا اکتفا میکنم بیکدیگر یا هوالم قوم بیک
ثبوت اختلاف علماء در حل و اباحت مزامیر و از نقل اقوال مرویه
صاحب زواجیه چند امور واضح گردید یکے آنکہ آنچه بعضی متاخرین
در کتب خود با اتفاق علماء بر حرمت معازف و مزامیر نقل کرده اند آن
نقل صحیح نیست دوم آنکہ در تفسیر معازف و مزامیر و آثار از قدیم ال
علم لغت مختلف بوده اند اتفاق آنها بر امر و احاطت ثابت نشده است
کہ آن قطعاً حرام باشد سوم آنکہ منجمله قدا بطرف حرمت قلت است
و بجانب اباحت کثرت زیرا کہ ہر کہ بنظر انصاف در اقوال مذکورہ
تامل خواہد ساخت خواہد دانست کہ مجاہد و ابو نعیم و بعضی عرافین
اصرار بر سماع اوتار حرام گفتہ اند نہ مطلق سماع آن و نہ اوتار مزامیر
و معازف را بقول مختارہ داخل کردہ اند حتی کہ دف و عود و بربط و خبابہ

را که مفرح الا باحته بالاتفاق اندریم داخل نموده اند و آنچه از قول
 ابن حزم و عبد اللہ ابن عمر و عبد اللہ ابن جعفر طیار و ماوردی و
 دروبانی و ابن طاہر و علی بن وراقعی و خطابی و محمد بن یحیی و عابدی
 علیہم الرضوان مستفاد میگردد و اتفاق اہل مدینہ بر آن نقل میکنند
 اینست کہ عود علاست و صحیح نشدہ است در تحریم آل حدیثی
 و بحسب قول اہل لغت چنانکہ گذشت عود شامل است سایر
 و تار و اوتار شامل است جملہ مزامیر را حتی کہ شبابہ و یراع را
 نیز کہ بخصوص آن حدیث نہادند وی صلعم ہر دو انکشت را در گوش
 در و دیاقتہ و ہچنان ہر کہ بیدہ تحقیق در اقوال امام عاوی و ابن
 ہمام و صاحب بحر کہ ہر یک از انہما مقتدا می نہیب حنفی و از لبری
 دین است نظر خواہ کرد و یقین خواہ دانست کہ جمیع آلات از اوتار
 و مزامیر مع الننان مباح اند و نیست حرمت مکرر صورت آلات
 بلا غنا چنانکہ در معابہ کفار و در محل شراب خواران ناہنجار و ختمہ
 میشود کما حدیث من قول الہادی من ان الملاحی اما حرام کغوی و لہجہ
 و مغر و قریطیل و ہر مار و ما الہی بصوت مطرب اذا قفرا و مکرر
 و ہر ما یزید بہ الغنا طریبا و لم یقرب منفردا کالضیم و القصب
 بکرہ مع الغنا لا و حدیثی و کذا من قول العمرانی المحرم ہو مکرر

یطرب من غیر خناء کعود و طنبور و طبل و هنر امیر ریانات و مسا
 اشتبها نغمه ثانی در بیان اینکه اوتار و هنر امیر مخصوص ملاهی نیست
 اختصاص باهل شرک و اهل شرب ندارد بلکه استعمال در مع شرک
 آن مسلمین را جائز است و با تلاف آن زمان در شرع لازم میاید
 بحسب روایات مفصله ذیل قال صاحب الهدایه
 قال ومن کسر مسلم بریطا او طبلًا او هنر مارًا او دفًا و احرق له سکرًا
 او منصفًا فهو ضامن و بیع هذه الاشياء جائز و هذا عند ابی
 حنیفه و قال لا یضمن ولا یجوز بیعها و قيل الاختلاف فی الذ
 و طبل الذی یضرب لله و فاما طبل الغزاة و دف الذی یمباح ضربہ
 فی العرس یضمن با تلاف من غیر خلاف من باب الغش و الخیار
 خلاصہ اینکه امیر اگر بتغیر غنا نوازند و ضمن بکسر مخرف و الخا غیر الطنبور
 حرام است و با غنا حرام نیست فی شرح الوقایہ و ضمن بکسر
 مخرف و ارافه مکر و منصف و صح بیعها ش المخرف آله الله
 کالطنبور و المزمار و نحوهما و عند ابی حنیفه و عند مالک و یضمن
 لا یجوز بیعها و عند ابی حنیفه و انما یضمن قیمته ففی الطنبور
 یضمن الخشب المنحوت و اما طبل الغزاة و الدف الذی یمباح ضربہ
 فی العرس فیمضون بالاتفاق فی الکافی شرح الوافی

من كسر لمسلم برطاً او هنر ما را او دفقا و شيئاً من المعازف اوراق
 مكره لهما ومنصفاً فهو ضامن وصح بيع هذه الاشياء وهذا عند ابي
 ابي حنيفة ر وقال لا يضمن قبل الخلاف في الدف وطبل الذي
 يضربان للهو فاما طبل الفزارة والدف الذي يباح ضرباً في العرس
 فيضمن بالاعتلاف بلا خلاف من باب القصب في العتايعة
 قال ضرب الدف في النكاح اعلاناً وتشهيراً سنة بقوله صلى الله
 عليه وسلم اعلنوا النكاح ولو بالدف في المحيط ومن الناس
 من يقول لا بأس بضرب الدفوف في الاعراس والوليمة وان
 كان ذلك نوعاً لهو وانما لم يكن به ولا بأس لان في ذلك اظهار
 النكاح واعلانه وبه امر هذا الشرع حيث قال اعلنوا النكاح
 ولو بالدف وكذلك التختي وفي البدائع ان ضرب القصب
 والدف لا بأس به بخلاف المزمار في القواعد استفق
 الا ما عين الدين عن سماع صنع في زماننا مع الايات قال
 انه مباح قال مجتهد العصر والزمان امام فخر الدين شيرازي
 رحمه الله عليه المزمار موجود للاصوات الموزونة فهو بالنظر
 الى نفسه مباح وذكر الامام اما الحرمة فلعله اخبر
 التذكرة عند شرب الخمر كما روى الثقات عن النبي صلى الله عليه

اذا حرم الخمير حرم المنه امير اذا الناس يضربون وقت شربه
 فحرم ضرب به لتذكيره ايضاً وهو قبيح لمعنى في غيره اذا كانت هذه
 مقصودة يفقد الحرمه ايضاً ولهذا يباح ضرب الداف في الحرب
 والعريس وضرب الضيم للاوقات الخمس بحيث ان الحكم يتغير
 بتغير العلة واذا كانت النفس مشربته بالصوت والزكاه مشافيه
 لشاهد تعالى فاصوات المتراهمير داعيه من الكسر الى الصفا وفعه
 من السفلى الى العلى اذا الصوت الحسن وهي قوت الارواح ووقتها
 في عالم ملكوت في الوصر في الزار الفقهاء الشافعي
 الغناء والرقص وسماع الدف وان كان فيه جلا حل ليس مجرم
 في الفتاوى ابراهيم شاهي في مجمع البحار من الملتقط
 قال ابوالسكاف لكل قوم من امير ومن امير الحرب والعراق
 الخراسان الدف وما يلقى به كاللخم والناخي ومن من امير اسند
 الداهل وما يلقى به ومن امير الهند الزخرف وهو يتخذ من الزخرف
 مجوف مطول الطرفين بمنه اشد صوتاً من يساره ويقال له
 في الفارسيه مندال وما يلقى به والشرع اباحه حالة التزويج الكرا
 وانه يكره لادلائل ذكره فقها حرمست مطلق فرامير | في الغياشته نعمة ثالث
 ثابت نيسيت دافع نوبهات حرمست غنا بافرامير | در اينكه غسل كنهها در حرمست

مزامیر و معارف ذکر کرده اند ازاں نیز حرمت مطلق آن ثابت نمیشود
 و در دفع توهمات حرمت که براباحت غنا با مزامیر ناشی میگردد
 بآیه و آنست که شیخ الاسلام امام محمد غزالی و غیره محققین گفته اند
 که ممانعت از اوتار و مزامیر برائے سه علت بوده است یکی آنکه
 در ابتدای اسلام اصوات مزامیر داعی بے گشت بر شرب خمر حرام
 شده بود لهذا از دواعی آن نیز ممانعت گردید چنانکه شراب قلیل
 که بیکری سکر نرسد حرام گشته بعلت آنکه مقدمه سکر است دوم آنکه در
 قریب العهد شرب خمر مزامیر مذکور مجلس شراب پیشه و ذکر شرابی
 انگیز و شوق فسق را و شوق فسق سبب براقایم آن میگردد و سوم آنکه
 اجتماع بر اوتار و مزامیر عادت اهل شرب گردیده بود پس مسلمین را
 منع کردند تا نشسته بکفار لازم نیاید بحکم آنکه من تشبه بقوم فهو منهم
 پس حال علت اولی و ثانیه بلا تفاوت حال حرمت آوانی خمر
 است یعنی تا وقتی که حرمت شراب در ذہن مسلمین را بسخ نگشته بود از
 از استعمال ظروف خمر نیز ممانعت بود و بعد از تحقق حرمت خمر
 حرمت آوانی زایل گشت و چونکہ علت ممانعت آوانی و مزامیر
 مشترک بود حرمت عارضی مزامیر هم با باحت آوانی رفع گردید
 و اصل خود مباح شد علت سوم که تشبه بکفار است در جمیع آلات غنا

یافتہ نمیشود زیرا کہ از تشبیه بکفار چیزی حرام میگردد که آن چیز از خصایص
آنها باشد و در اسلام یافتہ آری باین علت معارفی که مختص
باہل فسق و کفار است بالاتفاق حرام خواهد بود چنانچہ سنکھ کہ در
کنایتش و معابہ کفار نواخته میشود اگر کسی آنرا در مسجد نوازد و عبادت
داند البتہ حرام است بچندین دلیل نخستین کہ آنرا در ہنای دور و گویند
و مختص باہل فسق است و مانند آن ہرچہ باشد اما دیگر اقسام اوتار
و مزامیر کہ مختص باہل شرب و شعار بر جاہلیت نیست تحریم آن بعلت
تشبہ چہ معنی دارد چنانچہ اباحت و حکم شرعی ہر یک غلبہ از اجناس
اربعہ اربعہ مزامیر در نغمہ ثانی گذشت غایت مافی الباب اینکہ
مزامیر میان کفار و مسلمین مشترک الاستعمال باشند بکریچنین تشبہ سبب
حرمت نمے باشد والا باید کہ موی سر و شستن و رنگ زدن و غسل
ہر روز کردن و از کل دست شستن و طعام تنہا خوردن کہ از افعال
مخصوصہ ہنود و کفار است حرام باشد حالانکہ بحرمت این چیز ہا کسے
دلیل اباحت مزامیر کہ | قایل نشاء است سوال اگر کسے گوید کہ از
وہ زمان آنحضرت نبودند | احادیث و اخبار کہ در دلائل اباحت ذکر
کردہ شایع و ف از آنحضرت و سماع عود و بربط و طبل غزاد و حجاج
از صحابہ و تابعین باختلاف اقوال ثابت گشتہ اما دلیل و طلبہ و مردانگ

ویکھا ورج و سارنگی و ستار و طنبورہ وغیرہ آلات مخترعہ و در عہد آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم کجا بود تا حکم اباحت آن معلوم شود جواب گویم کہ
 موافق مذہب حنفی اباحت آن محتاج دلیلی نیست زیرا کہ بہ ضابطہ
 حلیفہ اصل در اشیا اباحت است حرمت ہیچ چیز ثابت نمی شود
 مگر بہ ورود نص در خصوص آن چیز چنانچہ علماء حنفیہ در حدیث ان
 کنت نذرت فاضربنی و اعلوا النکاح بالمدف تصریح نموده اند
 کہ امر برای استحباب و سنتہ و دف زنی است و الا اباحت غنا و دف
 زنی محتاج امر نبود اما بہ مذہب شافعی رحمہ اللہ کہ نزودی اصل در
 اشیا حرمت است احادیث مذکورہ فعل رسول صلی اللہ علیہ وسلم
 برای اباحت مطلق مزامیر کفایت میکند زیرا کہ ورود نص در یک فرد
 اباحت ثابت میشود اما دیگر اقسام مزامیر نص شرعی در عمل و حرمت
 آن ورود نیافتہ باشد سکوت عنہ ماندا اکثر علمای حنفیہ موافق اصول
 خود با اباحت آن قایل شدند و بعضی سالت ماندند و علمائے شافعیہ
 قیاس خود جاری کردہ چیز ہر کہ از چیزے دف و طبل و عود و شہابہ
 یافتہ با اباحت آن تصریح نمودند و در آنچه نہی یافتہ آنرا حرام
 گفتند و از باقی سکوت فرمودند پس مقدمہ مزامیر مجتہد فیہ است
 و نیست انکار در مجتہد فیہ کما مر مراراً

جواب حدیث کہ بسماع آواز مزمار سوال اگر کسے گویا کہ در حدیث
آنحضرت گوش خوردن بت ساختہ بود آندہ است کہ پیغمبر صلی اللہ
علیہ وسلم بشنیدن آواز مزمار ہر دو گوش خود از انگشت بت ساخت
پس این حدیث دلالت کرد بر حرمت مزمار خصوصاً و بر حرمت دیگر
چیز ہا کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنرا شنیدہ است عموماً جواب
کویم اولین محدثین را در صحت این حدیث کلام است و بر تقدیر صحت
آنرا دلیل اباحت در خصوص مزمار بت ساختہ اند و گفته اند کہ سبب نہادن
انگشت در گوش مشغولی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بامور باطن بود
نہ مظنہ حرمت زیرا کہ وی صلی اللہ علیہ وسلم عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ عنہما
را کہ ہمراہ بود گفت کہ ہر گاہ آواز مزمار بت شود مارا خبر دے و مجاہد است
کہ پیغمبر صلعم صحابی را با سماع حرام مامور کردہ اند و کسانیکہ غایب
کردہ اند کہ ابن عمر در آن وقت نابالغ بود نزد آہنہا نیز بجز مزمار حرمت
چیزے دیگر از ان حدیث ثابت نمیشود و اگر عاقل مدور فعل یا قول
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در خصوص اشیا مباح الاصل دلیل حرمت
باش از انواع اطعمہ لذیذہ و اقسمہ نفیسہ کہ در زمان پیغمبر صلعم نبود یا موجود
بودے صلی اللہ علیہ وسلم را اکل و شرب و استعمال آن اتفاق نیفتادہ
باش حرام گرد چنانچہ خوردن ہلا و تنجن و شیرال و باقر خانی وغیرہ

الزاع ما کولات و سوارى فیل و پالکی وغیرہ مراکب عجمی از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ثابت نشدہ و بیچ کس نہ حرمت این چیزها نہ رفتہ
سوال اگر کسی گوید کہ سوای ہر سہ علل کہ در تحریم فرامیرند گذشتہ
طرب نیز علت حرمت است چنانچہ از قول فقہا معلوم میگردود
در مجالس سماع یا فرامیر خواص صوفیہ بلکہ بہ تعلیل آہنای عوام نیز رقص
و طرب میکنند و رقص و طرب لعنتی است از محرمات شرعی جواب
جواب اینکه وجہ و طرب از محرمات شرعی گوئیم کہ وجہ و رقص و طرب
نیست تا علت حرمت فرامیر باشد۔ را از محرمات شرعی قرار دانا

افتراى است برخدا و رسول اودہ برا کہ ویلی بر حرمت آن نہ در
قرآن آمده است و نہ در حدیث و نمیرسد کہے را کہ حلال یا حرام
گردانہ چیرہ برادرین بغیر حد و رخص از شارع لقولہ تعالی ولا تقولوا
لما تصفوا السنتکم بالکذب هذا حلال وهذا احرام لتفتروا
على الله الکذب ولقولہ سبحانہ فمن اخطم من افتراى على الله
کذا او کذب با یا قدر انه لا یفیلہ المجرمون و بالقرض اگر طرب و لعب
باشد بہر لعب کہے حرام است کما تفصیلہ در قص و طرب کہ مستحبین
سماع را بخوف و خشیت خدا و عشق و محبت الہی رومیہ ہر کم از
رقص و لعب عیشیان نخواہد بود کہ وہ مسجد نبوی واقع گشتہ و جناب

نبوت مآب با اہل بیت خود تا دیر متوجہ مشاہدہ آن مانند و این سخن الزامی برای مدعی حرمت آنست والا قص و طرب و تحجیل فعلی است مشروع کہ از امیر المومنین علی ابن ابی طالب و جعفر طیار و زیار بن عمارتہ بحضور النبی علیہ و علیہم الصلوٰۃ والسلام عمل آمدہ چنانچہ حدیث بخاری و سنن احمد درین خصوص و دیگر احادیث و اقوال مذکورہ مشروعیت و جواز طرب در خاتمہ این رسالہ بمقام خودش خواہد دفع اینکہ قص کنیز و حالت سماع | انشاء اللہ تعالیٰ سوال اگر کسی کہ بسبب مزامیر یا پیشو ممنوع شرعی | گوید تحجیل کہ از صحابہ کرام ثابت شدہ نیست تا علت حرمت مزامیر باشد | حرکت دفعی بود نہ آچنان قص

کثیر و حرکات مجانبین کہ در حالت سماع از مستمعین مزامیر و توقع می آید پس با وصف جواز تحجیل این حدیثیں تکثیر از باعث مزامیر میباشد بلاشبہ حرام خواہ بود جواب گویم کہ طرب و قص مطلق ہر گاہ جائز شد و نہی در بیشتر آن دارد نگشت اقلیل و کثیر آن در جواز مساوی ہست خصوصاً امری کہ اختیاری نباشد و بغلبہ شوق و اضطراب طبع روی و ہائیں ہر گاہ و جواز طرب محمود و مرغوب شدہ مزامیر کہ طرب انگیز است بطریق اولیٰ محمود باشد نہ مذموم سوال سماع و نوا جائزہ محمود است ہر ای آن شرایط و علامات معین اند و جواز طرب

بسبب مزامیر عامیاں را بکرت می آرد و در آنها شرط مقررہ صوفیان
 ہم یافتہ نمی شود پس این چنین طرب و آنچه باعث برآں است البته
 حرام نخواهد بود و جواب مراد از شرط اگر شرط ملزومہ فقہاء است یعنی
 غالی بودن مجلس از شراب و زنان اجنبیہ و غیرہ منکرات پس چنین
 سماع بلا مزامیر ہم حرام است مخصوص مزامیر صلیت و اگر شرط ملزومہ
 صوفیہ مراد است مثل خصوصیت زمان و مکان و اجتماع اخوان
 و تخلیہ از اغیار پس آن شرط برای حل و حرمت شرعی نیست بلکہ
 برای کمال و نقصان نوای سماع است کہ بر اہل ولان وارد میشود
 بمزامیر باشد یا بلا مزامیر و تفصیل شرط ملزومہ اہل شریعت اہل طریقت
 و در خاتمہ خواہد آمد انشاء اللہ تعالیٰ سوال از شرط ملزومہ فقہاء است
 دفع آیمعنی کہ مضامین عشق انگیز باشد کہ در غناء ذکر ہزنیات فتق آیمیزد
 و ذکر شراب و غیرہ کہ قریب الانطباق تذکرہ خال و خط محبوبان مضامین
 بر محال مباحہ باشد خلاف شریعت نیست عشق انگیز نباشد و سماع کہ
 در مجلس صوفیہ فی زمان نامی باشد و در آن غزل و نختہ و خیال و
 پشہ و ٹھمری و ہولی و غیرہ اقسام سرود ہر آیدہ بیشتر ہمہ در اوصاف
 خال و خط معشوقان مجازی و کم کیف شراب و جام و مینا و ساقی
 دی و نیانہ میباشند بلکہ در لہجہای ہندی ذکر رام و بھمن و کرشن و کنہیا

بیان می آید و این را در شعر هرگز ابا حست در خصیت نیست جواب
 رموز شناسی شرایع و شعر فہمی منکر از عالم بالا معلوم شد محققین فقہار
 نصریح نموده اند باینکہ اگر در شعر وصف زن جمیلہ مرسلہ یعنی غیر معینہ
 و ذکر شراب غیر مہج الیہ باشد جایز است و بچندین ذکر و حکایت
 و ہرات و میخانہ ہا و حکایت بنحو مسلم و دمی نیز اگر بارادہ ہجو نباشد بلکہ
 انشا و شعر برائے استشہاد و تعلیم و تعلیم فصاحت و بلاغت بود و در آن
 ذکر خال و خط یا ہجر و وصل یا گل و گلزار و بہار و چمن و انہار و خزان
 بہار و غیرہ مضامین طرب انگیز و عشق آمیز کہ قریب الانطباق بر محال
 بساحہ باشد این چنین کلام موزوں خواہ بود زن عروسی باشد یا بوزن
 موسیقی یعنی بیان جایز است چنانچہ صاحب فتح القیام در مثال
 ہر یک مضمون اشعار ابو ہریرہ و ابن عباس و غیرہ صحابی و فصیحی عرب
 آورده است و حیف است کہ معترض قصاید حسان ابن ثابت و
 لعب ابن زہیر کہ بحضور جناب رسالت مآب بر سر منابر خواندہ شد
 اندر وی علی السلام بشیون آن در مارح حسان فرمودہ ان الحسن
 یؤید بروح القدس نشینہ است و کلام قصیدہ است کہ در آن وصف
 معشوقہ بازو کہ شمشہ و قہر قامت و خال و خط و خا و رخسار و روش
 و رفتار و غمزہ و تبسم و تکل و تریل نیست و علی ہذا القیاس ذکر شراب ساقی

و جام و دنیا و میخانه و رقصای باغ و عرفا شہ آئندہ است زیادہ از جناب
محبوب سبحانی قطب ربانی غوث صمدانی حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی
علی نبینا و علیہ السلام کرام کس عالم با عمل و جامع شریعت و طریقت
خواہد بود کہ آغاز قصیدہ سے رضی اللہ عنہ اینست شعر

سقای الحب کاسات وصال فقلت لخمہ فی نخوی تعال
سعت و مشیت لنخوی فی کوئس فہمت بسکرتی بین الموال
فقلت لسایر الا قطاب الموال بحالی وادخلوا انتم و رجال
وہم و اشر لو انتم جنودی فساقي القوم بالو فی ملال
و بچین کعب ابن زہیر و قصیدہ بانت سعاد کہ مقبول و پسندیدہ بحضور
نبی صلی اللہ علیہ وسلم است میفرماید مطلع

بانت سعاد فقلبی الیوم متبول میتما اثرہا لم تقدر مقبول
وما سعاد غذاة البین اذا رحلت الا عن خصیص الطرف مکول
هتفاء مقبلتہ عجزاء مدبرة لا یشکی قصر منها ولا طول
دفع این معنی کہ از تعارض دلائل سوال اگر کسے گوید اینچہ دلائل اباحت
حرمت دلائل اباحت کہ قوی و در باب اول و ثانی ذکر کردہ شد
ہستند ساقط نخواہد شد بنای آن ہمہ برین معنی بودہ است
کہ دلیل بر تحریم غنای مطلق و در دنیا فتنہ حال آنکہ بعضی آیات در کلام

الث۔ اکثر احادیث در کتب حدیث در تحریم غنای مطلق موجوده اند پس
نصوص تحریم اگر از دلایل اباحت قوی هستند ناسخ آن شدن میتواند
و اگر مساوی آن معارض دلایل اباحت خوانند شد و حکم اذاعتراض
تساقط حاصل و حرمت هر دو ثابت نخواهد شد۔ جواب کرات و مراتب
کرده شده است که مطلب مانع از عدم ورود نص عدم ورود آن در تحریم
غنای مطلق است نه آنکه در تحریم یا مذمت محکم قسم غنای یا مزامیری
وارد نشده است و اثبات این مطلب بوجهیکه مزیدی بدان متصور
نیست در فصل دوم باب اول گذشت و بنا بر مزید ایضاح باز با واز
بن میگویم بلکه بر مزید گفتن میتوانم که نصی از کتاب سنت در تحریم غنا
مطلق ورود نیافته است و آنچه وارد شده است در تحریم یا مذمت
غنای خاص است بعضی علما بحزیت مزید تقوی و بعضی از راه تعصب
مقتضای نافی از مورد خاص مورد عام برده اند لهذا واجب افتاد
که هر قدر آیات و احادیث و اقوال مجتبهین که از ان اهل تحریم حرمت
غنای علی الاطلاق استنباط میکنند به ترتیب بیارم و جواب آنهمه از کتب
تفسیر حدیث و فتاوی معتبره بگذارم لیکن تفهیم آن جوابها در رفع احتمال
نسخ و تعارض موقوف است بر تمهید قواعدی چند از اصول تفسیر حدیث
دفعه بنا بر آن باب سوم بدان مرتب کرده میشود اگر داعی حرمت

با دماغی خواب کرده و آنهمه را بچشم انصاف و غور بلا حظه خواب نموده انشا الله تعالی
برده غفلت از دیدۀ تحقیق طلب خواب کشوده.

فصل چهارم در ابطال دعوی فصل چهارم در ابطال دعوی
چهارم دعوی متضمن انکار تصوف دعوی مذکور که در باب عدم اعتماد بر قول

علمای صوفیه بود و دفع توهم این معنی که فیهب صوفیه مخالف شریعت
و برخلاف طریقه ائمه دین و علمای مجتهدین است ظاهر انشای
دعوی مذکور آنست که در رد عم علمائے قشرین که دیدۀ تحقیق ندارند
اصل در تصوف کتاب و سنت یافته نمی شود و می پندارند که صحابه و
تابعین از اصحاب ظاهر بوده اند و طریق فقر و فتا و حال و قال و پس
صوف و مرقوعه از مخترعات صوفیه است قرآن و حدیث بران
ناطق نیست و بقول مشهور الصوفی لا مذهب له متصوف تابع ندی
نیستند لهذا قول آنها استناد و انشای مخفی مباد که زعم باطل و سوی
ظن و جبارت و گستاخی و بے ادبی منکرین به نسبت صوفیه صافی
ازاں جهت است که بر اسم و رسم و حقیقت تصوف و اخبار و آثار
صحابه و تابعین و اطوار و احوال ائمه مجتهدین آگاهی ندارند و ما لهم
من علم ولا بآء هم کبریت کلمه تخرج من افواه من یقولون
الکذب باقنوی

گر خدا خواهد که پرده کس درو میلش اندر طعنه پاکان برد
 در خدا خواهد که پیش عیب کس کم زنده در عیب معیوبان نفس
 از خدا خواهد که توفیق ادب بے ادب محروم گشت از فضل رب
 هر که گستاخی کند اندر طریق گردد اندر وادی حسرت غریق
 پس بنا بر تنبیه غافلین و تنبیہائی منکرین بیان معنی و رسم تصوف و
 لوازمی قرآن و حدیث بر آن و ذکر برخی از طریقت و اخلاص نسبت و پس
 فرقه و صوف صحابه و ائمه مجتهدین ضرور افتاد اگر چه کتب قوم از آن مشحون
 است اما در بیشتر کتب بطور اہل سلوک نوشته اند لیکن ما در اینجا از کلام
 علمای حنفیین و فقہای معتبرین و محدثین نقل میکنیم انشاء اللہ تعالیٰ
 و فی هذا الفصل اذال القول الاول فی المتصوف رسمہ
 علی ابن عثمان کہ از محققین علماء حنفیہ است و کشف المحجوب در معنی
 صوفی و تصوف آورده است ابوالحسن نوری گوید المتصوف ترک
 کل حظ تصوف دست بازداشتن از جمله حظوظ نفسانی بود و الصوفیۃ
 هم الذین صفت ارواحہم فصاروا لقی الصف الاول بین یدی الحق
 و ہم وی مکیوید الصوفی هو الذی لا یمدک ولا یمدک یعنی صوفی آن بود
 کہ هیچ چیز اند نہ وی نباشد و او ہم در نہ هیچ چیز نباشد و این عبارت
 از عین فنا بود ابو عمرو مستقی گوید المتصوف روئیدہ الاوئین بعین التقصیل

غض الطرف عن الكونين محمد بن علي ابي طالب كرم الله وجهه
 التصوف خلق فمن زاد عليك في الفلق زاد عليك في التصوف
 شلي كرم الله وجهه التصوف لا يرى في الدارين مع الله غير الله
 جنب كرم الله وجهه التصوف مبنى على ثمان خصال السخا والرضا والصبر
 والآشارة والخربة ولبس الصوف والسياحت والفقر اما السخا
 فلا براهيم واما الرضا فلا سمعيل واما الصبر فلا يوب واما الآشارة
 فلن كرم الله وجهه واما الخربة فليحيى اما لبس الصوف فلموسى اما الله
 فلعيسى واما الفقر فلمحمد صلى الله عليه وسلم يعنى بنامى تصوف
 بهشت خصلت است اقترا بهشت پغمبر سخاوت ابراهيم وآنچه
 بود که پس را فدا کرد و برضا اسمعيل که بفرمان خدا تعالى رضا داد و ترک
 جان و عزیز خود بگفت و بصر الیوب که اندر بلای کرمان دعوت
 رحمان صبر کرد و بادشاه ذکر یا که خداى تعالى گفت لا تکلم
 الناس ثلاثة ايام الا من ارادهم لنسب صورته گفت اذا نادى ربى
 نداء خفيا و بغربت يحى که اندر وطن خود غریب بود و اندر میان خود
 بیگانه و بیاحت عیسی که اندر سیاحت خود چنان مجرب بود که بگوید
 و شانه داشت چون ویا که یکے پاره بهشت خود آب میخورد و کانه
 بانداخت و چون ویا که بانگستان خلال میکند شانه بانداخت

و بلیس صوف موسی کہ جامہ وی شمشین بود و بقدر محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم
کہ خدایے تعالیٰ کلید ہمہ کنجہای روی زمین بدو فرستاد و گفت کہ منت
بر خود منہ و ازین کنجہای خود تحمل ساز گفت نخواہم بار خدایا یکروز
مرا گر سنہ دار و یک روز سیرا نہی بدانکہ در وجہ تسمیہ سالک طریقت
باسم صوفی گروہی گفتہ اند کہ صوفی را از برای آن صوفی خوانند کہ
جامہ صوف پوشد و بعضی گفتہ اند از برای آن صوفی خوانند کہ در
صف اول باشد بحضور حق و پیروی گفتہ اند بدان صوفی گویند کہ توی
باصحاب صفہ کردہ اند و بعضی گفتہ اند کہ این اسم از صفا مشتق است
ایات والہ بر مدح اہل تصوف | القول الثانی فی الایات
والاحادیث الدالۃ علی مدح اہل التصوف
واما الایات فمنہا للفقراء الذین احصوا فی سبیل اللہ
لا یتطیعون ضرباً فی الارض بحسبہم الجاہل اغنیاء من التقیف
ومنہا وعباد الرحمن الذین یمشون علی الارض ہوناً و اذا
فما طہم الجاہلون قالوا سلاماً و منہا تتجانی جنوبہم عن المضاجع
یدعون ربہم خوفاً و طبعاً و منہا و اصبر نفساً مع الذین یدعون
بہم بالغداۃ و العشی یریون وجہہ و منہا و لا تطرد الذین
یدعون ربہم بالغداۃ و العشی یریون وجہہ و منہا و لا تعد

عيناك عنهم تريد زينة الحياة الدنيا ومنها غن نقص عليك
بناءهم بالحق انهم قنيتهم من ربهم وزادناهم هدى وربطناهم
على قلوبهم اذ قاموا فقالوا ربنا رب السموات والارض ان يدعنا
من دونك لالها نقدر قلنا اذا شططا الى قوله واذا اعتزلتموهم وما يعبدون
الا الله فآو الى الكهف ينشر لكم ربكم من رحمة ويحيى لكم من
احسكم من قفا وتري الشمس اذا طلعت تزاور عن كهفهم ذات اليمين
واذا غربت تقرضهم ذات الشمال وهم في فجوة منه ذلك من
الله من يهدي الله فهو المهتد ومن يضلل الله فليس له وليا هو شديد
الحديث والبرح اهل تصوف او مثل ذلك كثير واما الاحاديث فمن
قوله صلى الله عليه وسلم من سمع صوت اهل المتصوف فلا يؤمن على
دعاهم كتب عند الله من الغافلين وقال رسول الله صلى الله
عليه وسلم الشريعة اقوال والطريقة افعال والحقيقة احوال وقال
الانبي صلى الله عليه وسلم لعلي ابن ابى طالب كرم الله وجهه اذا تقرب
الناس الى خالقهم بافواع البر فتقرب الى ربك بافواع العقل
والسر تسبقهم بالدرجات والزلفى عند الناس فى الدنيا وعند الله
فى الآخرة وعن عبد الله بن مسعود قال خطبنا رسول الله
صلعم خطبا ثم قال هذا سبيل الله ثم خط خطا عن يمينه

وشماله وقال هذا سبيل على كل سبيل منه شيطان يدعو اليه
 ثم قرآن هذا صراطي مستقيماً فاتبعوه وقال عليه السلام
 لزيد بن حارثة كيف أصبحت يا ابن حارثة قال أصبحت انا
 هو منا حقا قال لكل حق حقيقة فما حقيقة ايمانك يا ابن حارثة
 فاجاب وقال صرفت نفسي عن الدنيا فاستوى عندى حجرها
 ومدرها ذهبها وفضتها واظلمات نهارى واسلمت ليلي وكانى
 نظرا الى عرشى بنى بارزاً وانظر الى اهل الجنة يزادون فيها واهل النار
 يتغايرون قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اصبحت فالزمر متمسكة
 بدين الله وقيامه باهترى ريعته والاخذ بالحوط والدخول بيه بسير
 وظماعة وعزوف نفسه عن المشتبهات وعلى هذا القياس وبكبريات
 واحاديث لا تعد ولا تحصى در شرح فقر و تصوف وارد اند غرض موقوف
 از نقل اقوال مذکور است كه تصوف كمبيع معانى خودش محمودانه
 صفات انبيا است عليهم السلام وذات قابض البركات خلقات
 وشارين وائمة معصومين ومجتبهين شرع متين منتصف بهمين صفات
 بوده است مگر اعم صوفيه در صدر اول و دوم راجع بنود بعد و در سال
 از هجرت شايع شده است لهذا اليمه مجتبهين باين لقب مشتهر نموده
 اما بجايه تصوف آراسته و بجايه طريقت پيراسته بودند و اخذ نبيذ باطن

از صحابہ و تابعین کہ معاشرہ بنا بودند کرده اند و لباس صوف کہ مخصوص صوفیان است پوشیده اند۔

در بیان لبس صوف و القول الثالث فی لبس الصوف
مرقع برای اہل تصوف و المرقع صاحب کشف المحجوب بانی

در لبس المرقعات نوشته در آن میگوید یا آنکہ شعاع منصورہ لبس مرقعہ است و لبس مرقعات سنت است از آنجا کہ رسول علم فرمود علیکم بلبس الصوف تجدون حاتمۃ الایمان فی قلوبکم و نیز یکی از صحابہ گوید کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم بلبس الصوف و یرکب الحمار و نیز رسول گفت عایشہ را رضی اللہ عنہا لا تقضی التوب حتی ترقعہ گفت بر شما باد جامہ پشمین تا علاوۃ ایمان یا بنابر روایت کردہ اند کہ پیغمبر جامہ پشمین پوشید و بر خر سوار شد و نیز گفت مرعایشہ را کہ یا عایشہ کہ جامہ را دور کن تا پیوند بران نزنے و از عمر خطاب می آرد رضی اللہ عنہ کہ وی مرقعہ پوشید سی رقعہ بر آن گذاشتہ بود کہ مونت آن مسک تر بود و از امیر المؤمنین علی می آید کہ پیراہنے داشت کہ آستین آن با انگشتان برابر بود و اگر وقتی پیراہنے دراز تر پوشید می سر آستین آن فرود بریدی و نیز رسول را علم فرمان آمد از خدای عز و جل بتقصیر جامہ چنانکہ گفت و ثیابک فطہر اسی فخر حسن بصری گوید کہ ہفتاد و پانچ بار دیدم کہ تم را

جامہ نشین بود و صدیق اکبر اندر حال تجریش جامہ صوف پوشید و بم
حسن بصری گوید کہ سلمان را دیدم گامی بارقہا پوشید و امیر المؤمنین
عمر و علی و ہرم بن جہان روایت آرد کہ ایشان مراویں قرنی فرما
با جامہ نشین دیدند و رقعہا بران گذاشتہ حسن بصری و مالک بن
دینار و سفیان ثوری و جملہ صاحب مرقعہ صوف بودند و از امام اعظم
ذکر تصوف امام اعظم ابی حنیفہ ابو حنیفہ کہ فی روایت آرد و این روایت
اندر کتاب مشایخ کہ محمد بن علی حکیم ترمذی تالیف کردہ است
مکتوبست کہ درابتدای وی صوف پوشیدہ قصید عزلت کرد تا پیغمبر
صلی اللہ علیہ وسلم را در خواب دیدہ گفت ترا اندر میان خلق میباید بود
از آنچه سبب احیای مذمت من توی آن گاہ دست از عزلت داشت
و ہرگز جامہ پوشیدہ کہ آنرا قیمتی بود و او در طاعت و لباس صوف فرمود
و ادیکے از متصوفہ بود ابراہیم بن ادہم نزد یک امام ابو حنیفہ اندر آمد
بامرقعہ صوف اصحاب و برابچشم تغیر نہ رسانید ابو حنیفہ گفت سیدنا
ابراہیم بن ادہم اصحاب گفتند بزبان امام ہرل تر و دوی این سیادت
بچہ یافت لغت بخیرست بر و ام کہ دوی بخیرست نہادند عالی مشغول
شد و ما بخیرست تنہائی خود تادی سی گشت انتہی و شیخ ذبیہ الدین عطار
قدس سرہ و تذکرۃ الادبیاء ذکر امام معتز و پیشوای صوفیان کرام نیویب

آن چراغ شمع و ملت آن شمع دین و دولت و آن نعمان بن ثابت
 غلاق و آن عمار بن جابر معانی و دقایق آن عارف و عالم و صوفی
 امام جهان امام اعظم ابو حنیفہ کوفی و صفت کسیکہ ہمہ زبانها ستوده
 باشد و ہمہ ملتها مقبول نتواند گفت ریاضات و مجاہدات و خلوت
 و مشاہدہ او نہایت نداشت و در اصول طریقت و فروع شریعت
 و جہد رفیع و نظری نافذ داشت اذہوکان فی الدرجۃ القصوی
 والدین العلیا و چہارین از صحابہ را در یافتہ بود چو آل عبد اللہ بن جبیر و
 انس ابن مالک و جابر بن عبد اللہ و عبد اللہ ابن ادنی و واثلہ
 بن الاشعث و عائشہ بنت جبرئیل اللہ عنہم و بسیار مشایخ را دیدہ بود و
 با امام جعفر صادق صحبت داشتہ و او متاز علم فضیل عیاض و ابراہیم
 اوسم و بشر حافی و داؤد طائی بود و ہمہ السلام را در بزرگی او در شاگردان
 پدید است و آنکاد کہ بہر روضہ باب المسلمین صلوات اللہ و سلامہ علیہ
 میرفت و میگفت السلام علیک یا ابی المسلمین جواب می آید علیک السلام
 یا امام المسلمین و در او آن کا عزیمت عزالت کرد کہ توجہ قبیلہ حقیقی داشت
 و روی از خلق برگردانید و صوفی و ریاضیدہ باشی بخواب دید کہ استخوانها
 پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم از ہی کہ میگرد و بعضی را از بعضی اختیار میکرد
 از ہیبت آن بیدار شد یکے از صحابہ لا تعبیر آن خواب پر سید عالم

گفت تو در علم پیغامبر علیہ السلام بدرجہ بزرگ رسی چنانکہ در آن متصرف
 شوی صحیح از سقم جدا کنی و یکبار دیگر پیغامبر علیہ السلام را بخواب دید
 کہ میگوید یا ابا حنیفہ ترا بسبب آن زندہ کردہ اند تا سنت من زندہ
 کردہ انی قصہ عزلت مکن انتہی کلامہ بخلاف اکثرہ و علی ہذا القیاس
 احوال مالک و شافعی و احمد بن حنبل رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم بزمہ
 قیام صوفیہ کہ در کتب معتبرین مرقوم و مسطور است و معنی الصوفی لانہ
 بہ از کلام قدوۃ المحققین شیخ عبدالحق دہلوی کہ از تشریح سفر السعادت
 نقل کردہ می آید بہ منکرین روشن خواہد شد شیخ رحمۃ اللہ علیہ بعبارۃ احوال
 نقل عبارت تشریح سفر السعادت در ایام مجتہدین مینویس۔

مناقب مجتہدین بمعنی صوفی لانہ سبب وصل این چہارتن از امامان
 دین و معتقدان ملت اند کہ ضبط و ضبط عادت و اقوال صحابہ و سلف
 و نظیرین و توفیق میان آنہا نموده تفسیر و تاویل و بیان ناسخ و منسوخ
 کردہ و غایت بذل مجہود و بنیاب فرمودہ اند استنباط احکام قیاس
 و اجتہاد از نصوص کتاب و سنت نمودہ اند و غیر مجتہدان از اجز تالیع برین
 ایشان چارہ و سبلی نیست و مشایخ طریقت و بزرگان ایشان ہمہ برین
 مذہب بودہ اند یا رب مگر آنہا کہ از ایشان بیایہ اجتہاد و رسیدہ
 موافق نا مخالف ایشان برای خود اجتہاد می نمودہ باشند و اللہ اعلم

و آنکه گویند الصوفی لازم است که نه بآن معنی است که او را در دین نافرمانی
نیست و تابع الیه نافرمانی است نه و هر چه خاطرش خوش دارد و دلش باین
حکم کند هم باین عمل کند عاقلان بلکه توجیهش چنانچه گفته اند آنست که
وی در بعضی مواضع از نافرمانی آنچه در آن و در ع و اجتهاد بیشتر یا
اختیار کند هر نافرمانی که باشد و یا آنکه بفرمان اهل حدیث رود
که هر چه حدیث صحیح یا بد بدان عمل کند محققان گویند که این نیز
علی الاطلاق صحیح نبود تحقیق آنست که هم از روایات نافرمانی خود که
آنرا اختیار کرده و وجه اقتدار ساخته است روایتی اختیار کند که احوط
بود یا موافق ظاهر حدیث صحیح باشد اگر چه ظاهر روایت و مشهور از آن
نافرمانی نبود و الا تفرق و تعدد وجه موجب تفرق اعمال ظاهر کرده
و از آنجا سرایت تفرق و عدم ضبط احوال باطن کند و فرموده اند
که قبله توجه یکسایه یا چه امام شریعت و چه شیخ طریقت با نبای
توحید محکم و قدیم تحقیق را راسخ گردد چه تشعب و تفرق اصل موجب
تشعب و تشعب فرع بود پس ضبط نفس باصل مرجع الیه فقیر
اصولاً بقصداً لازم بود کذا اذکر بعضی المحققین من الصوفیه
و آن نیز که در حدیث آمده که استغفرت قلبک یعنی فتوی از دل خود طلب
و هر چه فرماید و یا آنچه حکم کند بدان رود در صورت ترویج و تائید

یعنی آنجا که دلائل از قرآن و احادیث و اقوال این علما مختلف
آید و متعارض نماید و در دایره تحیر و تردید و افکنده عالم درین صورت
تحری قلب و ترجیح اوست تا ازان اقوال آنچه دلنشین او گردد اختیار
کند و عمل نماید و آن نیز در ماده قلب مطهره کی منور نبور المیان تقوی
است که نبور فرامست که در جوهر المیان ابداع نموده اند آنچه حق
است دریا بدو آن فتنه اختیار کند که خیر و صواب در آن بودند آنکه
هر چه در دلش رفت بهمبران عمل کند بے رجوع بادل ثمر عیبه این
سخن روی بجانب الحاد و اباحت دارد و یا نغیر جابلان است نفعی
کلام جعل الله فی الجنة مقامه سوال اگر کسی گوید آنچه حال
انصاف ائمہ و مجتہدین بصفت تصوف بیان کردی از روی کتب
سیر و سلوک بود اما این چنین ثبوت نزد فقہاء و علمورانشای یہ جوابش
نقل عبارت در المختار در اثبات تصوف آنکه صاحب در المختار که از
امام ابی حنیفہ و ثبوت نسبت فقری معتبرین فقہای حنفیہ است
رضی اللہ عنہ یا اہل المؤمنین علیہ السلام در کتاب خود احوال امام ہمام
نعمان ابن ثابت ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ مینویسد ازان نیز تجلی امام
اعظم رحمہ اللہ بحکمت تصوف و بودن اکابر صوفیہ در علم ظاہر و باطن مقلدین
و پیروان آن مقتدای شریعت عظمین و ادراک والد یا جد امام ہمام بحجت

امیر المؤمنین علی مرتضیٰ را علی نبینا وعلیہم السلام ثابت است اگر چه در
اثبات این حالات طوالت است لیکن بحکم آنکه
احد ذکر همان لنا ان ذکره هو الممسك ما کررتیضوع
نقل کردن عبارت در المختار ورا نیجا واجب افتاد وحقی هذه قال
المع رحمه الله ولقد اصف الشافعی حیث قال من اراد الفقه
فلیلتزم اصحاب ابی حنیفة فان المعالی قد تبسرت لهم واندس ماسر
فقیها الا بکتب محمد ابن الحسن وقال سمعیل ابن ابی رجاره
محمد انی المنام فقات له ما فعل الله بک قال غفر لی ثم قال لو ان
ان عذابک ما جعلت هذا العلم فیک قلت به فابن ابی یوسف قال
فوقنا بد رجعة قلت فابن ابی حنیفة قال سهات ذاک فی علایین
کیف وقد صلی الفجر لوضوء العشاء اربعین سنة وجم خمسه
خمسین حجة وراى ربه فی المنام ما ترهت و بها قصة مشورة و فی
حجة الاخيرة استاذن حجة الکعبة بالدخول یلا فقام بین العمودین
على رجلاه الیمنی ووضع الیسری علی ظهرها حتی ختم نصف القرآن
ثم رکع وسجد ثم قام علی رجلاه الیسری ووضع الیمنی علی ظهرها حتی
ختم القرآن ان فلها سلمی وناجی ربه وقال الهی ما عبدک هذا
العبید الضعیف حق عبادتک لکن عرفک حق معرفک فهب

نقصان خدمته لكهال مهر قدر فتهف هاتف من جانب البيت
يا ابا حنيفة قد عرفنا حق المحرقة وقد خدمتنا فاحسنت
الخدمة وقد غفرنا لك وللمن ابتغاك ممن كان على مذهبك
الى يوم القيمة وقيل لا بحنيفة بمبلغت ما بلغت قال ما حدثت
بالافادة وما استذكفت عن الاستغادة وقال مسافر بن كاد من
جعل ابا حنيفة بينه وبين الله رجوت ان لا يخاف وقال فيه
حسبي من الله ما اعذبه يوم القيمة في رضى الرحمن
دين النبى محمد خير الورى تد اعتقادى مذهب النعمان
وعنه عليه الصلوة والسلام ان ادم افتخر بى وانا افتخر برجل من
امتى اسمعه نعمان وكذا له ابو حنيفة هو سراج امتى **وعنه**
عليه الصلوة والسلام ان خير الانبياء ائمة فخرى بنى وانا ائمة فخرى بنى
من احببته فقد احببني ومن ابغضه فقد ابغضني كذا في التقدمة
شرح مقدمة ابى الليث وروى الجرجاني في مناقبه بسند سهل
بن عبد الله التستري انه قال لو كان في امة موسى وعيسى مثل
ابى حنيفة لها تهودوا ولما تنصروا ومناقبه الثمينة ان يحصى
وصنف فيها سبط ابن الجوزى مجلد بن كبيرين وسماه الانتصار
لامامية الامصار وصنف غيره اكثر من ذلك والحاصل ان

ابا حنیفة النعمان من اعظم معجزات المصطفیٰ بعد القرآن بحسب
 من مناقبه اشتها من مذهب ما قال ولا الاخذ به امام من الیوم
 الاعلام وقد جعل الله الحكم لا صحابہ واتباعه من زمانه الى
 هذه الايام الى ان يحكم بهذا مذهب عیسیٰ علیه السلام وهو كالقندیل
 رضی الله عنه له اخبرة واجرم من دون الفقه والفاء وفرع احكام
 علی اصوله العظام الى يوم الحشر والقیام وهذا ابدال علی امر عظیم
ذکر اولیائے عظام کتابع نہ سب حنفی بود اختص به من بین سایر
 العظام کیف لا وقد اتبعه علی مذهبہ كثير من الاولیاء الکرام من
 اقصى ثبات المجاهدة وركض فی الميدان المشاهدة كابراهيم
 بن ادھم وشقيق البلخي ومحمود الكرخي وابی یزید البسطامي
 وفخيل بن عیاض وداؤد الطائي وابی حامد اللقائي وخلف بن
 عبد الله بن المبارک ووكيع بن الجراح وابی بكر الوراق وغير
 من لا يحصى لهم عدة ان يستقصي فلو وجد وافیه شبهة ما ابق
 ولا اقتدوا به ولا وافقوه وقد قال ابوالقاسم القشيري فی رسالہ
 مع صلابته فی مذہبہ وقد مر فی هذه الطريقة سمعت الاستدلال
 ابا علی الدقاق يقول انا اخذت هذه الطريقة من ابی القاسم
 النصر ابادی وقال ابوالقاسم انا اخذتها من الشبلي وهو اخذها

من الجيد البغدادى وهو اخذها من السرى السقطى وهو من المعرف
 الكرخى وهو من داود الطائى وهو اخذ العلم والطريقة من ابى حنيفة
 وكل منهم اثنى عليه واقرب قفله فجب لك يا اخى ان لم يكن
 لك اسوة حسنته فى هؤلاء السادة الكبار اكانوا متهمين فى هذا
 الاقرار والافتخار وهم ائمة هذه الطريقة وارباب الشريعة
 والحقيقة ومن بعدهم فى هذا امر فلم تتبع وكل ما خالف
 ما اعتمدوه هرود ومبتدع وبالجمله فليس ابو حنيفة فى
 زهد ورع وعبادة وعلم وفهم بشارك ومما قال فيه ابن المبارك

نظم

لقد زان البلاد ومن عليها امام المسلمين ابو حنيفة
 باحكام واثار وفقه كايات الزور على حنيفة
 فما فى المشرقين له نظير ولا بالمغربين ولا بكوفه
 يبيت شهر اسهر الليالى وصام نهاره لله خيفه
 فمن كتابى حنيفة فى عاله امام الخليفة والخليقه
 رايت الغايين له سفاهاً خلاف الحق مع حج حنيفة
 وكيف نحل ان يوذى فقيه له فى الارض اثار شريفه
 وقد قال ابن ادرليس مقالاً صحيح النقل فى حكم بطيفه

بان الناس في فقه عيال على فقه الامام ابي حنيفة
 فلفه رينا اعدا درمل على من رد قول ابي حنيفة
 امام ابي حنيفة از هفت | وقد ثبت ان ثابثا والدا الامام ادرك الامام
 صحابي سماع حديث كره | على ابن ابي طالب فدا ولد اذ رتبته
 بالبركة و صح ان ابا حنيفة سمع الحديث من سبعة من الصحابة
 كما بسطه في آخر مزية المفتي وادرك بالسن نحو عشر من صحابه
 كما بسط في اوائل الضياع وقد ذكر العلامة شمس الدين محمد ابو
 النصر بن عرب شاه الانصاري الحنفى في منظومه الالفية المسمى
 بجواهر العقايد ودر القلايد ثمانية من الصحابة ممن روى
 عنهم الامام الاعظم ابو حنيفة رحمة الله عليه وعليهم جميعين
 حيث قال معتقدا مذهب عظيم الشأن ابي حنيفة الفتى النعمان
 التابى سابق الامة بالدين والعلم سراج الامة جمعا من اصحاب
 النبى ادراكا اثرهم قد اقننى وسلكا طريقة وافضة منها ج سالمة
 من الضلال الداجى وقد روى عن انس وجابر وابن ابي داودى كذا
 تاريخ وفات امام ابي حنيفة رضى الله عنه | عن عامر رضى ابا الطفيل اذا
 ابن واثله وابن انيس الفتى واثله عن ابن جرير قد روى الامام
 ونبى وعجز وهى القامور رضى الله الكريم دايما عنهم وعن كل

لصحاب العظماء وتوفي ببغداد قیل فی السجن لیقبل القضاء ولما سبوت
 سنه قباریح خمسين ومائۃ قیل ویمرتوفی ولد الامام الشافعی
 نقد تدر منا من فیہ انتحی تبیہ واکر کسے راز عم ابن معنی باشد
 له انچه بزرگبہای امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ منقول شد بعد کثرت
 عبادتہا باصحاب ظواہر ہم میسر میگردد پس اوصاف مذکورہ بر عرفان
 علی و فیضان علی دلیل نمے تواند شد گویم زعم مذکور فاسد است
 بلکہ امام ہمام از ایام صبا عارف و موحی بود برای اثبات این معانی
 حکایت خطیب خوارزمی کہ صاحب اشیاء و النظائر نقل میکند کافیت
 حکایت عجیبہ از اشیاء و النظائر | فی الاشباہ والنظائر
 در کرامت امام ابی حنیفہ | حکای الخطیب الخوارزمی ان کلب
 الروم ارسل الی الخلیفۃ مالاً جزیراً علی رسولہ وامرین بسال
 العلماء عن ثلاث مسائل فان ہما جاوبا بذل لہما مال وان
 یحییوہ فاطلب من المسلمین الخراج قال العلماء فلم یأت احد
 بہا قنع فیہ مقنع وکان الامام اذا ذاک صبیحاً حاضر امع ابیہ
 فاستاذنہ فی جواب الروحی فلم یاذن لہ فقال واستاذن من
 الخلیفۃ فاذن لہ وکان الروحی علی المنبر فقال لہ اسایل انت
 قال نعم قال انزل مکانک الارض ومکانی المنبر فنزل الروحی

وصعد ابو حنیفہ فقال سل فقال ای شیء کان قبل الله تعالى
 قال هل تعرف العدد قال نعم قال ما قبل الواحد قال هو الاول
 ليس قبله شیء قال اذا لم یکن للواحد المجازی اللفظی شیء فكيف
 یكون قبل الواحد الحقیقی فقال الروحی فی ای جهة وجهه الله تعالى
 قال اذا و قد ات السراج فی ای جهة نوره قال ذلك نور یتوی
 فیہ الجهات الاربع فقال اذا كان النور المجازی المستفاد الزایل
 لا وجه له الى جهة فذیر خالق السموات والارض الباقی الذی
 المفیض کیف یكون له جهة قال الروحی بماذا یشتغل الله تعالى
 قال اذا كان للمنابر شبه مثلك انزله واذا كان الارض موحدة
 مثلی رفعه کل یوم هو فی شان فترك المال وعاد الى الروم انتهى
 سوال اگر انیمه دین و علمای مجتهدین همه بر طریقہ تصوف بیوندی روزگار
 علمای بطرف سونیہ موحدین و کتب ایشان متوجه نشدی و امکان
 اہل شریعت بر اصحاب طریقت مشہور است چنانچہ بعضی علما
 بسوی شیخ محی الدین بن علی العربی قیس سرہ کہ راس رئیس صوفیا
 است نسبت کفر و الحاد کرده اند و نوشته اند کہ قصص الحکیم وی
 خارج از شریعت است و برای اضلال خلق اللہ تصنیف کرد
 است ہر کہ مطالعہ آن کند مبتدع و مہد است۔

جواب رد انکار علمای خواہر کہ فیصوص الحکم | جواب اگر رد و انکار
 وغیرہ کلام شیخ محی الدین عربی کردہ اندر | بر صوفیہ آیتے یا حریثے
 باقول مجتہد سی وار و شہرہ است نشان پایہ واد و الار و انکار نا
 ابلان و نا فہمان و متعصبان دلیل بطلان حقیقت کمیت و انارشہ رد و
 انکار علمای یہود و نصاریٰ در ساحت قدس جناب رسالت مآب
 و سوراظر نظر خواہرج در حق ایہ اطہار و طعن و تشنیع علمای شیعہ نسبت
 باصحاب کبار و جہرج و قدر ح علمابحال متکلمین ناہار از قدیم شدہ
 آہہ است پس اگر فقیہی متعصب و عالمی متقشر بمعنی تصوف ناہر سیدہ
 در حال صوفیہ قدس است اسرار ہم حریفی زنا یا برای پناہی شیخی از مشایخ
 بعضی کلمات خلاف شرع را بار و نسوب ساز و مضر تے ناہر و محققین
 فقہا بحر تنبیح و تقدیس این کردہ حق پیرودہ لب نکشودہ اندر شاہدین
 ہا کلام مولانا مجیدین فیروز آبادی صاحب قاموس است کہ مصنف
 در المختار آنرا آوردہ است بنا بر انتباہ عبارت در المختار درین خصوص
 عبارت در المختار در مدح | بحسبہ نقل کردہ می آید فی در المختار
 شیخ محی الدین عربی | و فی المعرفۃ و صفات المنزہ بورۃ ما معناه ان
 من قال عن فصوص المحکم کل شیخ محی الدین ابن عربی رفا نہ
 خارج عن الشریعۃ وقد حنفہ لا ضلال لخلق اللہ تعالیٰ بکل

من طاعة محمد ما ذايلازمه اجاب نعم فيه بعض كلمات تبين
 الشريعة وتكلف بعض المتصلقين الارجاعها الى الشريعة لكنها
 يتقنا غالبها قد افتراه ان بعض اليهود افتراه على الشيعي قدس الله
 سره فيجب الاحتياط بترك مطالعة تلك الكلمات وقد صدوا من
 سلطاني بالنهي فيجب الاجتناب من كل وجه انتهى فليحفظ وقد
 اثني صاحب القاموس عليه فكتب الله انطقنا بها فيه رضاك
 الذي اعتقده ولدين الله به انه كان رضى الله عنه شينم الطريقة
 حالا وعلمها وامام الحقيقة اسما ورسمًا ورسمي رسوم المعارف فعلم
 واسما اذا تقلقل فكر المرء في طرف من علمه غرقت فيه خواطر
 عباب اى بحر لا تكدره الدلاء وسحاب متقاصا عنه الافار
 كانت دعوته تحرق السبع الطباق وتتفرق بركاته فبالا فاق
 وفى اصفر وهو هنيافوق ما وصفه وناطق بها فى كتبه غالب ظنى انى بانصف
 وما على اذا ما قلت معتقدى دم الجبول بطن الجهل عدوانى
 والله والله العظيم ومن اقامه حجة لله برهاننا
 ان الذى قلت بعضا من مناقبه ما زدت الا على زدت نقصاننا
 الى ان قال ومن خاص كذبه انه من واظبت على مطالعتها انتشر
 صدره فاك المعصاة وحل المشكرات وقد اثني عليه العارف

بالله عبد الوهاب الشعرانی سیمانی کتابہ فیہ الانجباء علی قلمہ
 من بحر علوم الاولیاء فعلیک بہ وبالله التوفیق أنتهی یتلوہ البنا لثالث
 باب ثالث در آیات و احادیث روایات | باب ثالث در آیات و
 کہ ہایان حرمت ہا ان استلال میکند | احادیث و روایات فقہی کہ
 ہایان حرمت ہا ان استلال میکند و جواب آن و این باب مشتمل
 است بر ہدایات و ضوابط چند **ہدایہ اولی** در آیات قرآنی
 و آن چہار آیت اند **الایۃ الاولی** ومن الناس من یشتري
 نفیسا آیه کریمہ من الناس من یشتري الایۃ | لہو الحدیث لیضل عن
 سبیل اللہ غیر علم و یتخذ ہا ہنر و اولئک لہم عذاب مہین
 معنی آنکہ از مردمان کسے است کہ مخیر و سخن بازی تا گمراہ سازد و مردمان را
 از راہ خالصہ و الشی و برہانی و سیکر و قرأت قرآن را بازی آن گروہ
 را نشان راست عذاب خوار کنند یہ فقط اہل تحریم میگویند کہ این
 آیه کریمہ در تحریم غنای مطلق نازل شدہ است بامر امیر باشد یا با
 مزامیر و در وجہ استلال می آرند کہ بعضی مفسران از عبد اللہ ابن مسعود
 و عبد اللہ ابن عباس روایت کردہ اند کہ مراد از لہو حدیث غنا است
 جوابش اینکہ آیه مذکورہ کہ در ادل سیدہ لقمان واقع است نشان
 دلش ہمہ مفسران مثل بیضاوی و حسینی و احمدی و غیر ہم ہمین نوشتہ اند کہ

نظر این عاقل مشرک به تجارت جانب فارس رفته و قصه رستم و
 اسفندیار خریداریه در جامع قریش نبوی بمسامح ایشان میرسانید که
 همه شایسته و فریفته میشدند و لاف میزدند که اگر محمد صلعم از قصه عاقل
 عظمت ملک سلیمان و داود و خبر میانه من از سعت مملکت و قصص
 ملوک عجم سخن میگوید پس هر که در معنی و مورد آیه کریمه تا مل نخواهد کرد و خواهد
 دانست که آنرا بر علت و حرمت غنا اصلا دلالت نیست و ازان
 تعلقی ندارد و آنچه نسبت باین عباس میکند آنست که در تفسیر
 بیضاوی و بغوی واقع شده است باین عبارت و قیل کان هتیک
 المغذیات و عیالهن علی معاشر من اراد الاسلام و منعه عنه
 یعنی بعضی گفته اند که مشرک مذکور کنیزکان مغنیه خریداری و هر که اراده
 اسلام میکرد برای معاشرت او میفرستادی و گفتی که اسلام که مانع
 زنا است بهتر است یا معاشرت با چنین زن باید دانست که
 که اولاً روایت مذکور ضعیف است چنانچه لفظ قبل دلالت بران
 میکند و بر تقدیر صحت موید قول ما است زیرا که در صدر مذکور شده
 که غنای متقرن با منکرات بالاتفاق حرام است و آنچه مشرک
 مذکور میکرد در آن تجویز زنا و شرب خمر و بازداشتن مردم از اسلام و گمراهی
 از راه حق را منظور داشت اگر بر حرمت همچو غنا آیه را دلالت باشد

عین مدعای ماست پس کجا است آیه مذکوره را دلالت بر حرمت
غنائی جاریه برای مالک و برای غیر وی در حالیکه یاد دهنده آخرت
و دهنده فی راه خدا باشد چنانچه سماع آن از پیغمبر و صحابه در احادیث روایت
و بعضی از علمای متعصبین که روایت و حدیث از کتاب و سنت
ندارند و معنی ناسخ و منسوخ نمی دانند و از اصول حدیث و فقه آگاه نیستند
این آیت را بر حرمت غنائی مطلق نص قاطع پیدا شده بمبالغه بانیم ترجمه
نموده اند که آیه مذکوره ناسخ جمله احادیث اباحت غنائیست و صرف
حدت او بر آیه مذکوره در حرمت غنائی رساله تصنیف کرده در آن نوشته
اند قد ذکر فی الکتب المعتمده من الاحادیث ان ابن عباس و
ابن مسعود رضی الله عنهما قد حلفنا و قال ان هذه الاثبات
الا فی حرمة الفنا و عکرمه و سعید ابن جبیر ایضا قال بمثل ذلك
انتهی پس برای روز عم بنحو متعصب و مقلدان و مریدان او واجب افتاد
که آنچه مفسرین و محققین احادیث در تفسیر آیه مذکوره نوشته اند بعبارتها
نقل کرده آید قال فی تفسیر بصر الحقایق ما یبشغل عن الله ذکره
و معاصیه فهو لهو و الحدیث و فی تفسیر الحرایس الاشارة فهو لهو
المحدث الى طلب علوم الفسفة من علم الطبعی و الریاضی و علم
الاکسیر و النیرنجات و اباطیل الزنادقة و ترها تهم لان هذه کلها

مضله للمخلق بقولها الناس توعد وقال في تفسير المعالم قال الكلبي
ومقاتل نزلت في نصر بن الحارث كان يجر قناني فارس ويشتري
فيها اخبار العجم ويحدث بها قريشاً ويقول ان محمداً يحد ثكم
بحد يث عاد وثمود وانا احد ثكم بحد يث رستم واسفند يار
واخبار الاكاسرة فيحملون حديثه ويتركون استماع القران
فانزل الله تعالى هذه الآية وقال ابن جريح هو الطبل وعن
الضحاك وهو الشريك وقال قتادة وهو كل لهو واللهو كل باطل
يلهي عن الخير وعما يغني انتهى وفي البيضاوي ما يلهي عما يعنى
كالا حاديث التي لا اصل لها والا ساطير التي لا اعتبار فيها
والمضاجيب وفضول الكلام وقيل في نصر ابن الحارث الى اخوه
وايضاً لم يحن في تفسير هذه الآية في كتب الاحاديث الصالح رواته
الا في الترمذي قال حدثنا قتيبة قال اخبرنا بكر بن مضر عن
عبد الله بن زحر بن علي بن زيد عن القاسم بن عبد الرحمن
عن ابي امامة رحمهم الله تعالى عن رسول الله صلى عليه وسلم
لا تبيعوا القينات ولا يشتروهن ولا تعلموهن ولا خير في تجارة
فيهن وشمهن حرام وفي مثل هذا نزلت هذه الآية من الناس
من يشتري لهو الحديث ليضل عن سبيل الله الى اخره وقد قالوا

هذا حديث غريب وانما يروى من حديث القاسم عن ابى
 امامة والقاسم ثقة وعلى بن زيد ضعيف فى الحديث قال محمد
 بن معيل البخارى والنهى ليس الاجل الغناء بل يحتمل ان يكون
 الاجل عدم انضباط هذا الوصف اولاً نربيع الاضياء التى لا تقابل
 بالعروض شرعاً مثل ماء الفجل فانه لا يصح بيعه ولا اجارته مع
 ان الحديث ضعيف قال محمد جبال المحدث وانما تمسكهم
 بان ابن عباس وابن مسعود رضى الله عنهما خلفا ان لهو الحديث
 هو الغناء هذا افتراء محض لان ثبت عنهما هذا القول لخرجه
 اهل الحديث فى كتبهم لان قول الصحابى وفعله وتقريره ايضا
 حديثا كما هو مقرر عند اهل الحديث وبطلان زعم ابن معنى
 كه آية من يشتري لهو الحديث ناسخ ابا حنيفة است موقوف است
 برواستن ضابط علم القرآن وقايد اصول الحديث ضابط
 من الانقان فى علم القرآن للجلال الدين السيوطى قال ابو القاسم
 الحسن ابن محمد ابن حيد النيشاپورى فى كتابه التنبية على
 فضل علوم القرآن علم نزوله وجهات ترتب ما نزل بمكة و
 والمدينة وما نزل بمكة وحكمه مدنى وما نزل بالمدينة وحكمه مدنى
 وما نزل بمكة فى اهل المدينة وما نزل بمكة فى اهل مكة وما نزل

نزول المكي بالمدني وما يشبه نزول المدني بالمكي وما نزل بالمحضر
وما نزل ببیت المقدس وما نزل بالطائف وما نزل بالحدیبة وما
نزل لیلاً وما نزل نهاراً وما نزل مشبعاً وما نزل مفرداً والآیات
المدینات فی السور المکیة والآیات المکیات فی السور المدینة
وما حمل من مکة الى المدینة وما حمل من المدینة الى ارض
الخبشة وما نزل مجملاً وما نزل مفسراً وما اختلفوا فيه فقال
بعضهم مدني وبعضهم مكي فهذه خمسة وعشرون وجهة
من لم یعرفها ولم یميز بينها لم یحیل له ان یتکلم فی کتاب الله
تعالی انتهى قاعده در اصول حدیث از جامع اصول لابن اثیر حد
النسخ انه الخطاب الدال على ارتفاع الحكم الثابت بالخطاب المتفق
على وجه لولاه لكان ثابتاً مع تراخيه يجوز نسخ خبر الواحد بخبر الواحد
والتواتر ولا يجوز نسخ المتواتر بخبر الواحد يجوز ورود النسخ على الامور
بفعل واحد في وقت واحد قال الشافعي لا يجوز نسخ السنة
بالقرآن كما لا يجوز نسخ القرآن بالسنة خلافاً لغيره ولا ينسخ الحكم
بقول الصحابي نسخ حكم كذا اما لم يقل سمعت رسول الله صلى الله
عليه وسلم فاذا قال ذلك نظر في الحكم ان كان ثابتاً بخبر الواحد
صار منسوخاً بقوله وان كان قاطعاً ولا يجوز نسخ النص القاطع المتواتر

بالقیاس المعلوم بالظن والاجتهاد انتهى ملخص کلامه و آخرت
 هذا فتقول وبالله التوفیق ولا يخاف من الطناب الکلام فی هذا
 المقام لانه من حنرلة الاقدار بانکه ہر کہ در غنا بطر و قاعیہ مذکورہ
 غور خواہد کرد حکم خواہد نمود کہ دعوی نسخ احادیث اباحت بآیہ من
 الناس یشترى لہو الحدیث باطل است بچند وجوہ اول انکیہ بحسب
 مذہب شافعی رحمہ اللہ قرآن ناسخ حدیث اصداغنی شہود و بہ
 مذہب حنفی نیز قرآن کہ غیر نص است ناسخ حدیث صحیح کہ از قسم
 باشد نمیتواند شد دوم اینکہ از حد نسخ کہ در صدر مرقوم گشتہ
 واضح است کہ ناسخ غیر از نص نیست و نص در اصطلاح عبارت
 است از کلام ظاہر المعنی کہ سوق کردہ شدہ باشد در امر خاص
 مثل اعلنوا النکاح و اضر بواعلیہ بالدفوف و سوق آیتہ مذکورہ
 ہرگز در حرمت غنا نیست تا ارتفاع حکم اباحت نماید بلکہ
 سوق آیتہ مرقومہ اندرین معنی کہ ہر کہ سخنان باطل مردم را از راه
 خدا گمراہ سازد و از قرأت قرآن باز دارد مستحق عذاب است سوم
 آنکہ از لام غایہ کہ در لیصل عن سبیل اللہ واقع است صاف
 ظاہر است کہ شراء لہو الحدیث یا راہہ اضلال را از راہ خدا ممنوع
 است نہ مطلقا پس کجاست آیت مذکورہ را دلالت بر حرمت غنا

کہ نہ بارادہ اضلال باشد و ہر گاہ دال بر حرمت غنائی مطلق نشد
 ناسخ نسخ اباحت غنائی مطلق چگونه میتواند شد چہ ارم اینکہ از روے
 کتب تفامیر بالاتفاق ثابت است کہ سوزہ لقمان بیکہ نازل شدہ
 است پیش از ہجرت و اکثر احادیث کہ در اباحتہ غنا مذکور شدہ
 از عایشہ صدیقہ مروی اند رضی اللہ عنہا در مدینہ بعد از ہجرت پس
 آیت مکیتہ منزلہ قبل از ہجرت ناسخ احادیث مدینہ مرویہ بعد از ہجرت
 چگونه میتواند شد پس کسانیکہ آیت مذکورہ را نص حرمت پذیراقتہ
 آنرا ناسخ احادیث گفتہ اند قول آنها بوجہات مذکورہ مروود و
 تفسیر آیت ثانیہ کہ بر حرمت غنا دلیل نامعقول است آیت ثانیہ کہ
 می فہمنا فمن ہذا الحیث تعجبون المی آخرہ بدان احتجاج بر حرمت میکنند
 آنست کہ در آخر و النجم واقع شدہ افمن ہذا الحدیث تعجبون
 و تعجبون ولا تبکون و انتم سامعون معنی اینکہ ای مشرکان
 از نیکہ قرآن ست شگفت می آریہ و می خندیدہ باستہزا و نمیکہ سید
 از خوف و عیب یکہ در دست و شما بازی کنند گانید یا غافل و در وجہ
 استلال ذکر میکنند کہ سامعون مشتق از سمود است و آن بمعنی
 غنا آمدہ است نزد بعضی و میگویند کہ در شان نزول این آیت مراد
 است کہ بوقت خواندہ شدن قرآن کفار سرود و شور میکردند تا موی

واز استماع قرآن باز دارند پس آیت را بر تحریم مطلق غنا و دلالت است
 جوابش اینکه صاحب بیضاوی ساءون را بمعنی لاهون و متکبرین
 گفته و نوشته است که آن مشتق از ساء است من ساء البعیر
 فی مسیره و اذا رفع راسه انتهى و این را از غنا مناسبتی نیست و بر
 تقدیر محتمل اشتقاق آن از سمود بمعنی غنا و آیه اشاره بر این معنی
 خواہر کرد کہ سمود بہ نیت بازداشتن از استماع قرآن ممنوع یا مکروه
 باشد و این مخالف مانیست زیرا کہ این ہم سبب است از اسباب
 منکرہ کہ ہر ان غنا بالاتفاق حرام میگردد پس کجا است این آیت را
 دلالت بر حرمت غنا مطلق خصوص بر غنا یکہ ذکر آخرت و مشوق
 یا دہی باشد و اگر آیت کریمہ نہ دال بر حرمت سمود باشد بہر معنی کہ
 مراد گیرند باید کہ ضحاک و عادم یکا نیز مطلقاً حرام گردود و از ضحاک
 کہ بالاتفاق ضحاک مخصوص مراد است کہ بالکار و استہزای قرآن باشد
 پس از غنا نیز غنا می مخصوص حرام باشد نہ مطلق آن طرفہ اینکه اگر
 و آیت مذکورہ ساءون را بمعنی مغمولین گیرند بہر مشر و عتہ غنا و بہر حرمت
 ترک بکار و قوت لغنی دلالت میکند زیرا کہ و انتم ساءون حال است
 از لا تبکون بمعنی آنکہ نمیکردید شما و حالیکہ غنا کنندگان پس دلالت
 کردہ بر آنکہ ترک بکار و حال غنا مذموم است و بہر محتمل این ترکیب

گواه است تفسیر احمدی و عبارتہ ہذا قولہ تعالیٰ افسن هذا الحدیث
تعبون و تضحکون ولا تبکون وانتم سامدون معناه افسن هذا
الحدیث ای القرآن تعبون و تضحکون بالاستہزاء ولا تبکون
خوفا من الوعد الذی فیہ وانتم سامدون ای غافلون ولا
عبون بالتغنی فالمراد من سامدون مغنون علی ما ذکر فی البیضاوی
وکانوا اذا سمعوا القرآن اعرضوا بالتغنی لیشبه الناس عن
استماعہ فمنعہم اللہ تعالیٰ عن ذلک والمغنی لا یجوز لکم ان
تسمدوا ای تغنوا وقد قبل ان قولہ وانتم سامدون تدل علی
شرعیۃ الغناء لان اولہ ولا تبکون فیجوز ان یکون حالا منه
ای لا تبکون حال کونکم مغنین فتدوم علی ترک البکاء حین
التغنی وهو تدل علی مشروعیۃ انتہی کلام بلفظہ آیۃ ثانیۃ کہ
بان احتجاج بر حرمت غنا میسکت آنست کہ در سورہ بنی اسرائیل
تفسیر آیہ واستفرز من استعت منهم آلتیہ واقع شدہ واستفرز من استطعت
منہم بصوتک واجلب علیہم بخیک ورجلک وشارککم الاسوال
والاولاد وعدہم وما یعدہم الشیطان الا غرورا معنی آنکہ
بجبنان ہر کرا توانی از ایشان با داندہ خود و بدینگزینان براہلک ایشان
سواران خود را و پیادگان خود را و شریک شوبایشان و اموال و فرزندان

و وعده ده ایشانرا و وعده کنی و ہر آہنرا شیطان مگر فریب در وجہ
استدلال میگویند کہ مرویست در تفاسیر کہ مراد از صوت غنا و فرامیر
است جوابش اینکه در تمام کتب تفاسیر معنی صوت آواز و ثمول
آن بوسہ و فساد گرفتہ شدہ است و اگر کسی از صوت غنا را وادہ کردہ
باشد مراد از آن قطعاً غنائی محرم خواہد بود بمقتضای مقام کہ بیان
طریق مگر ای شیطانست پس فحوائی این آیہ با آیہ لیضلع عن سبیل اللہ
موافق خواہد بود یعنی اگر از آیہ مذکورہ حرمت غنا مخصوص مفہوم
گردد بر حرمت غنائی مطلق نمیتواند شد کہ الا یخفی علی المتدرب
تفسیر آیہ و ما کان صلواتہم **الا تیرا رابعہ و ما کان صلواتہم**
عن البیت الامکار و تصدیق **عند البیت الامکار و تصدیق** معنی آنکہ
نیست نماز مشرکان نزد خانہ کعبہ مگر صغیر و تشاک زنی در وجہ
استدلال میگویند کہ ہر گاہ صغیر و تشاک زنی ممنوع شد پس غنا
کہ خالی از آن نمی باشد بطریق اولی جوابش اینکه از منع تشاک
و تشاک زنی و صغیر بمقام مخصوص ضرورت نیست کہ ہمہ زمان و مکان
ممنوع باشد چنانکہ تشاک زنی زن خارج نماز درست نیست
و در عین نماز اگر او را ضرورت افتد جایز است کہ تشاک زنی بدین
طور کہ بزنا کف دست بر پشت دست دیگر این جواب مطابق آنست

کہ شیخ احمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ در جواب این آیت در رسالہ خود نوشتہ اند
 هكذا والاستدلال ان التقصيد يترتب منوع والغنا لا يخلو عن
 التقصيد يترتب فاسد فان من منع شي في حالة مخصوصة لا يلزم منه
 في ما يرا الاوقات ومقامات تبين ذلك ولهذا يجوز للمراعاة في الصلوة
 ضرب الراحة على ظهر كفها اذا تابها شي ولا يجوز في غيرها ولما
 كان البيت معظما والطواف عنده صلوة منعهم عن ذلك وايضا
 قال وما كان صلوتهم ولم يقل وما كان معاهم فاذا لا يجوز
 من منع التقصيد يترتب حول البيت منعه في ما يرا الاوقات والمواضع مخفي
 مباديها على واجب است که بر اثبات حرمت آیت از قسم نفس
 بیارد کہ سوق کلام در حرمت غنای مطلق باشد و اگر باین چنین
 آیات ماولہ بمعنی غیر ظاہر و مخفی استدلال جایز باشد پس آنچه در مقدمہ
 کتاب ذکر کردہ ام کہ علما تصریح نموده اند کہ از قولہ تعالی الذین یستمعون
 القرآن فی تتبعون احسنه و اذا سمعوا ما انزل الی الرسول تری
 اعینهم تفتیش من الذم مع ما عرفوا من الحق و از دیگر آیات
 سابق الذکر سماع غنام را است آن آیات بطریق اولی برای ابطال
 حرمت برهان قاطع شرین میتواند برایہ ثانیہ در ذکر عادیث کلام
 برایہ ثانیہ در ذکر عادیث کہ دلائل اہل تحریم اند تحریم بدان احتجاج میکند

آیہ دانست کہ این بابے است پس عظیم الشان واجب الخصوص
 الامعان زیرا کہ اصل اصول جمیع احکام شرعی حدیث است و
 قسام آن بسیار مختلف و مراتب رواة حدیث بے شمار و متفاوت
 ہر کدام فقیہ را علم حدیث و اصول آن نئے باشد و ہمہیں سبب
 مخالف و تناقض احکام در کتب فقہ یافتہ می شود چنانچہ اہل تہذیب
 تحریم ہر دو با حدیث استدلال میکنند اما صحیح احادیث طرفین ترجیح
 یکے بر دیگرے و اینکه از کدام احتجاج جایز است و از کدام
 بایز نیست موقوف است بر معرفت قوای اصول و معرفت
 قسام حدیث اگرچہ این مختصر گنجایش تشریح آن ندارد لیکن
 پنج موقوف علیہ جواب احادیث حرمت است بالا جمال ذکر مسکود
 نمائے اصول حدیث ضابطہ باید دانست کہ حدیث باعتبار رواة
 بر سه قسم است صحیح و حسن و ضعیف صحیح آنست کہ نقل عدل تام
 لفظ متصل التثابوت شدہ باشد و آنرا صحیح لذاتہ گویند و حسن
 آنست کہ در ان صفات مذکورہ ہر وجہ کمال نباشد بلکہ نوعی از
 قصور و نقصان در ان راہ دارد آنرا حسن لذاتہ خوانند و اگر کثرت
 طرق جبران نقصان کردہ باشد آنرا صحیح بغیرہ خوانند و ضعیف
 آنست کہ یکے ازین شروط معتبرہ در محبت حسن یا زیادہ مطلقاً متفق

گردید یا راوی بعین عبارت یا عدم ضبط و اسناد او با انقطاع منهم
 بشت و ذر نکارت و علت مرسوم گردید و باین اعتبار اقسام ضعیف متواری
 و متکثر میگردد و افراد او نیز کیباً در حدیث ضعیف تعدی طرق جبر نقصان
 وی کرده باشد یا امر احسن لغیر گویند مکن اذکر الشیخ عبدالحق فی ترجمه
 المشکوۃ و علامه اهل حدیث ابن اثیر رضی اللہ عنہ کہ جامع صحاح ستہ
 است و در جامع الاصول فصل رابع در بیان اقسام حدیث و فروع
 آن بکمال شرح و بسط نوشته است از آن جمله ایراد سطر می چند
 درین مقام ضروری است قال رحمہ اللہ علیہ فی الفرع الاول
نقل عنہ احوال حدیث ز جامع الاصول | اعلم انه ليس كل خبر
 بمقبول ولا كل خبر بهر دو دولسنا الغنی بالقبول التصديق ولا
 بالرد التکذیب بل يجب علينا قبول قول العدل و رد بها كان
 كاذباً او غلطاً ولا يجوز قبول قول الفاسق و رد بها يكون صادقاً
 و انما تعنى بالمقبول ما يجب العمل به و المراد مما لا تكليف علينا
 في العمل و الاحاديث المخرجة في كتب الايتم منها ما هو صحيح
 و منها ما هو مستقيم و الفايده في تحريم ما لا يثبت اسناد و لا تصح
 رواه اثنان المخرج و التعديل مختلف فيها في العمل و من الايتم
 من راي الا يحتاج بالاحاديث المتكلم فيها و منهم من ابطالها

والاصل فيه الاقتداء بالائمة الماضين فانهم كانوا يجدون
عن الثقات وغيرهم فاذا سئلوا عنهم دينوا ثم قال في الفرع الثاني
والخير ينقسم الى ما يجب تصديقه والى ما يجب تكذيبه والى ما
يجب التوقف فيه فالاول يتنوع انواعاً اولها ما اخبر عنه عدل موثوق
فيجب تصديقه ضرورة وان لم يدل عليه دليل اخر وثانيها
ما اخبر الله عنه فهو صدق بدليل استحالة الكذب عليه وثالثها
خبر الرسول صلوات الله عليه بدليل المعجزة على صدقه ورابعها
ما اخبرت عنه الامة اذ ثبت عصمتها بقول الرسول وخامسها
كل خبر يوافق ما اخبر الله عنه او رسوله او الامة وما دسها كل
خبر حتم انه ذكره المخبرين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم
وسمع منه ولم يكن غافلاً عنه فسكت عليه وما بعها كل خير
ذكر بين يدي جماعة امسكوا عن تكذيبه والعادة تقتضي
في مثل ذلك بالتكذيب والامتناع من المسكوت القسم الثاني
ما يجب تكذيبه ويتنوع انواعاً اولها ما يعلم خلافه بضرورة العقل
او نظره او الحس او اخبار التواتر من اخبر عن الجمع بين الضدين
ونحو ذلك وثانيها ما يخاف النص القاطع من الكتاب والسنة
والاجماع وثالثها ما صرح بتكذيبه جهم يستحيل في العادة ان

یتوالجوا علی الکذب ورابعها ما سکت الجمع الكثير عن فعله والقدر
 به مع جریان الواقعة بمشهد منهم ومع احالة العادة السکوت
 عن ذکره لتوفیر الدواعی علی عقله کما اخبر بخبر ان امیر البلدة
 قتل فی السوق علی ملاء الناس ولم یحدث اهل السوق بدقیقہ
 بکذبہ وانتهی کلامه یحذف اکثره چون اقسام حدیث و ضابطہ احکام
 آن دانستی بدانکہ جمله احادیث اباحت غنا کہ در باب اول ترقیم
 یافتہ از قسم صحاح اند یا از قسم حسان کما مر تحقیقہ و احتیاج بہر دو قسم
 تقسیم جمله احادیث بر چهار اقسام | نزد جمهور محققین و فقہای صحیح است
 پس معارض یا ناسخ احادیث مذکورہ نخواہد شد بکریه شیے کہ اقوی
 یا مساوی آن بحدیث صحت و مقبولیت باشد موافق ضوابط عدل و
 فصل ثانی و ثالث بنبوت رسیده است کہ نزد جمهور محققین
 حدیث صحیح در تحریم غنا و رد دنیا یافتہ است ہر گاہ این مقدمہ تمہید
 یافت پس باید دانست کہ احادیثی کہ اہل تحریم بہم رسانیدہ اند
 از چهار قسم بیرون نیست قسمی آنست کہ در کتب اہل حدیث بضعف
 یا عدم صحت یا بوضوئیت آن تصریح آمده است و قسمی آنست کہ
 در کتب معتبرہ صحاح آن حدیث یافتہ نمی شود بلکہ در کتابہای مری
 اند کہ آن کتب نزد محققین معتبر نیست یا در رواۃ آن حفاظ حدیث

طعن کرده اند و قسمی آنست که نشان آن در کتب احادیث علامہ یافتہ
 نمی شود منکرین تعصباً اختراع و افترا کرده شهرت داده اند و قسمی
 آنست کہ در کتب صحاح یافتہ می شود مگر مورد آن خاص است
 یعنی در مذمت یا حرمت غنای متفقرین بملکرات یا غنائی کہ
 بہ نیت فاسد یا شرور و دیافتہ است و نا فہمان آنرا در مورد
 عام پرورد حرمت علی الاطلاق فہمیدہ اند لهذا احادیث ہر چہ ہر قسم
 را در بابایات جدا گانہ ذکر کردہ جواب آن می نگاریم واللہ الہادی
 للرشاد و علیہ التوکل والاعتماد ہدایہ تالیثہ در احادیثی کہ نقادان
 ہدایہ تالیثہ در احادیثی کہ بسبب | حدیث بصعف یا بعدم صحت
 منع یا مشروعیت قابل اعتماد نیستند | و یا بموضوعیت آن تصریح نمودہ
 نیست کہ از آن آنست کہ ابن ابی الدنیا از ابن مسعود رضی اللہ عنہما
 روایت کردہ الغنا ینبت النفاق فی القلب کما ینبت الماء
 العشب والذی نفسی بیدارہ ان القرآن والذکر ینبتان الایمان
 فی القلب کما ینبت الماء العشب وروی الدایمی فی مسند الفردوس
 لغنا واللہ ینبتان النفاق فی القلب کما ینبت الماء العشب
 صاحب مشکوٰۃ از بیہقی فی شعب الایمان از جابر و روو الغناء
 بت النفاق فی القلب کما ینبت الماء الزرع این حدیث بہ اختلاف

الفاظ چنانجا مروی گشته و نقادان حدیث بعد از صحت آن تصریح
 نموده اند چنانچه مولانا محمد ابن طاهر بیضاوی در تائید مکرر موضوعات بعد
 ذکر حدیث مذکور مینویسد لایصح کما قاله النووی و امام سخاوی
 در مقاصد حسنه این حدیث را لایصح گفته و شیخ عبدالحق دهلوی در
 شرح سفر السعادت با وجود شمرودن وی رضی اللہ عنہ این حدیث
 را در اسناد تحریم مینویسد که ضعیف است و بر تقدیر فرض صحت
 جوابش اولاً اینکه علما تصریح نموده اند که این حدیث در حق معنی است
 چنانچه مضمونش نیز دلالت بر آن میکند زیرا که غرض معنی بیشتر آن
 میباشد که خود را بر سایر معین بصورت مجانبه و المناہد و در حقیقت حب
 احادی در دلش نمی باشد پس معنی نفاق در معنی یافته میشود نه در
 غیر او و اگر بر معنی حمل نکنند معنی حدیث راست نمی آید زیرا که در
 تشبیه ن غنا و اصوات حسنه رقت و رفعت قلب پیامی شود نه نفاق
 کما لا یخفی علی العاقل المنصف و ثانیاً اینکه اگر بالفرض غنا نسبت
 نفاق بهم باشد در حدیث مذکور لفظ نیست که دلالت بر تحریم کند
 و ضرورت نیست که هر چه موجب نفاق باشد از محرمات بود زیرا که کمالش
 بهاس جمیله در کوب مراکب نفیسه و سایر انواع زینت و تفاخر و
 کثرت مال نسبت نفاق در قلب است چنانچه در حدیث وارد شده

و چیزے ازان حرام و معصیت نیست بل بر تحریم آن در قرآن و عید
آئدہ بقولہ تعالیٰ قل من حرم زینۃ اللہ الّتی اخرج لعبادہ
والطّیبات الخ کہا صرح حوا پس معلوم شد کہ بعضے مباعیات نیز نسبت
نفاق میباشد ثالثاً اینکہ اگر موجب نفاق و بیزہ ہم باشد پس محمول
نوابہ بود بر غنای منکر کہ مقررین محرمات باشد و قرینہ حمل آن بر منکر
آنست کہ ابن سیرین از عبد اللہ بن مسعود در امالی آوردہ ایا کم
والمعازف والغناء فانہما یبنتان النفاق فی القلب کما یبنت الماء
الیقل پس معلوم شد کہ نہ مست غنا با معازف کہ آئمہ ملا ہی است
پس تجاویزہ نخواستہ کرد نہ مست بصرف غنای مطلق کما ہوا المطالب
حدیث دوم آنست کہ علیم ترمذی در نوادر الاصول آوردہ من
استمع الی صوت غناء لم یؤذن لہ ان یسمع صوت الروحانیین
فی الجنۃ قبل وما الروحانیون قال قراء اهل الجنۃ حدیث سوم
آنست کہ حاکم در تاریخ ویمی از علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ آوردہ من
مات ولا قینۃ فلا تفلوا علیہ فیخ عبد الحق و در شرح سفر السعادت
بعد ذکر ابن ہرود حدیث ینویسند کہ ضعیف است جداً بلکہ خود روایت
کنندہ آن ضعیف گفتہ است حدیث چہارم آنکہ لعن اللہ المغنی
والمغنی لہ مولانا محمد ابن طاہر و در تذکرۃ الموضوعات بعد ذکر ابن حدیث

یسویہ قال النووی انه لا یصح حدیث پنجم آنست کہ روی جری
 من الصحابة عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه قال متاع صوت
 الملائی بحصیة والجلوس علیہا فسق والتلذذ بہا من الکفر
 حدیث ششم آنکہ ما من رجل سمع الملائی الا بعث علی منکبہ
 شیطانان من الشیاطین یضربانہ بارجلہما واعتقادہما علی صدقہ
 حتی یسکت ویسکن عن الرقص قال النووی لا یصح فی باب حرمة
 الغنائی منها و بر تقدیر فرض صحت مورد غنائست کہ بسبب اجتماع
 اسباب منکرات محرک ہوا و ہوس و شہوت و عشق مخلوق بفسق باشد
 اما پنچہ محرک شوق الی الدن و خوف الاخرۃ یا بسرور و نشاط طبع
 بتقریبات مباح باشد آن غنا و خارج از مورد حدیث مذکور و
 داخل در منزل احادیث صحاح کہ سابقا مذکور شد خواہد بود و نظایر
 آن در شریع بسیار اند کہ فعل واحد مباح باشد بعارض ہمان فعل
 حرام و مذموم کرد کہ ماہر تفصیلہ حدیث ہفتم آنکہ عقبہ بن عامر
 اذا تخفرت صلعم روایت کردہ است کل شی یلہو بہ الرجل فهو
 باطل الاتادیب فرسہ و رمیہ بقوسہ و ملاجبتہ باہرۃ ظاہر او و
 احتجاج محرمن بحدیث مذکور آنست کہ بر غنا اطلاق ہوا آمدہ است
 و جملہ ملاہی باطل و ہر باطل بزعم باطل آنہا حرام می شود جوابش

بچند وجہ است اولاً اینکه ہر جا کہ بر غنا اطلاق غنا ہو آید باشد
 مراد از ان غنا نیست کہ بقصد تعیش حرام یا بقصد بازداشتن ذکر
 خدا و رسول و استماع قرآن باشد چنانچہ در حال مغیرہ بن حارث
 وغیرہ کفار و تفسیر من یشتری لہو الحدیث گذشتہ و ثانیاً اینکه لفظ
 باطل را بر تحریم دلالت نیست بلکہ بر غیر مفید دلالت میتوان کرد و ثانیاً
 اینکه تماشا بینی خراب و بلی با نظر بسوے جشیان چنانکہ فعل آنحضرت
 صلعم باتفاق عایشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا در کتب صحاح ثابت
 گشتہ از ہر قسم لعب کہ در حدیث مذکور مشتق شدہ خارج است
 پس کجا ماند حکم کلی باینکہ ہر لہو باطل است و ہر باطل حرام و رباعاً
 اینکه تفرج لسانین و استماع اصوات طیور و دیگر بلاعبات کہ داخل
 ملاہی اندر بالاتفاق حلال اند خامساً اینکه اطلاق لہو و لعب در
 باطل و در کلام اللہ بر افعال و اشیای مباحہ آید و اندر بالاتفاق
 حرام نمیکویند مثلاً قوله تعالیٰ انہا الحیوۃ الدنیا لہو و لعب ربنا
 ما خلقت هذا باطلاً و قوله صلعم اصدق کلمۃ قالہا الشاعر
 کلمۃ لبید الا کل شیء ما خلا اللہ باطل حدیث مستقیم عن النبی
 صلی اللہ علیہ وسلم الغناء رقیۃ الزنا نسبت کند این قول سبک
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفتری است باز گشت اول موجب حدیث

صحیح آتش دوزخ است و در جمیع کتب معتبره مثل شرح سفر السعادت
و تفسیر احمدی منقول است که این قول فضیل ابن عباس است
رضی اللہ عنہ حدیث نیست قال ملا علی قاری فی رسالۃ الموضوعات
الغناء رقیۃ الزنا لیس بحدیث انما هو من کلام فضیل ابن عباس
اما قول مذکور نیز برای اثبات حرمت شرعی نیست بلکه در حالت
احرام گفته پس معنیش آنست که در حق محرم یعنی کسی که به نیت
حج کعبه احرام بسته غنا و ممنوع است چنانکه زنا و ازین قول حرمت
شرعی عموماً نمیتواند نشانه پیرا که در حق محرم استعمال جوش بود تراشیدن
مو و ناخن و لبس جامه و دخت و پوشیدن سر و یا هم حرام است و
در حق غیر محرم چیزی ازان حرام نیست حدیث نهم ایا کم والغناء
خانه یزید الشهوة و یهد المرءة و اندر نیوب عن الخمرة و یفعل
السكر حدیثی باین الفاظ در کتب صحاح اصلاً موجود نیست نسبت
آن بحضرت النبی صلی اللہ علیہ وسلم دروغ است نیست آن مگر
قول بعض زهاد خشاک چه همه اجزاء دلیل در بعضی مباهات نیافته
میشود و بحکس حرمت آن چیزها نرفته ازان منع نکرده مثلاً اگر شخصی
از مشک و عنبر و زعفران و جوز و قرقل و لوز و مویزد و مروارید و غیره
او دیر مباهات معجون مقوی و مہی و مہی تیار کند بران صادق است

انہ یزید الشهوة ویقوی الہمة ویدہد المرءة ونبوب عن الجنہ
فی القوة والمنافع والسکر ولو قلیلاً حدیث دوم عن النبی صلعم
الغناء مفسد مسخط للرب نسبت این قول بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
تہمتے است مفسد للقلب و مسخط للرب نعوذ باللہ منها قول مذکور از
ضحاک مرویست محضین و علمائے معتبرین آنرا مسلم نہ استند اند
چنانچہ صاحب تفسیر احمد میگوید و ما روی عن الضحاک ان الغناء
مفسد للقلب مسخط للرب مہنوع لان اهل کرامات ظاہرہ و
خوارق عادات باہرہ یستکثرون السماع للغناء ویساقون بہا
الی تجلیات الحق سبحانہ و تعالی وکانوا یجسبون ذلك عبادة
اعظم وجہاداً اکبر فکیف یصح ان یفسد قلوبہم بہ و مسخط علیہم
ربہما انتہی حدیث یا زوہم سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
رجلاً یتغنی من اللیل فقال لا صلوة لہ حتی مثاہا ثلث مرات
ذکر فی تذکرۃ الموضوعات مولانا محمد ابن طاہر پٹنی بعد
ذکر حدیث المذکور فی اللالی انہ لا یصح ہر ایتہ رابعہ و ذکر
مداۃ رابعہ و ذکر احادیث کہ | احادیثی کہ در کتب معتبرہ صحاح ان
از کتب غیرہ معتبرہ منقول اند | حدیث یافتہ نمیشود بلکہ در کتب بہای
مروی اند کہ ان کتب نزد محضین معتبر نیست یا در رواۃ این حفاظ

حدیث طعن کردہ حدیث اول عن رجل من الصحابة رضى الله
 تعالى عنهم اجمعين عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال اذا
 رقص الرقص جاء الشيطان ينقم في اسنة رواه الشيخ المجتهد في
 زبدة الصالحين لا اصل له في الصباح حدیث دوم اذا رقص
 الصوفى جاء الشيطان يتغذى اصبعه في دبره حتى وثب يمينه
 شمالا لا اصل له في الصباح حدیث سوم عن رجل من الصحابة
 عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال ان الله يضر لكل ذنب الا عرقاغة
 او كوية وغنائلا اصل له حدیث چهارم عن النبي صلى الله عليه
 وسلم انه قال ياتي اخر الزمان قوم فقيرون قرة الشعر يغنون تهرق
 ضرب اليد ويتخذون المغنيات والدفوف اولئك لهم لعنة الله
 والملائكة والناس اجمعين حدیث پنجم باین الفاظ در کتب صحاح
 مروی نیست حدیث پنجم عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال
 الغدا والتصفیق واستماعهما كل ذلك حرام مستحلهما كافرا اصل
 له في الصحاح حدیث ششم عن النبي صلى الله عليه وسلم
 انه قال من اعطى للمغنى درهما خلق الله تعالى حية النيران
 خمسون ذراعا ولها الف فم في كل فم السيف والسنان ياكل
 لحبه وعظامه الى يوم القيامة لا اصل له في الصحاح حدیث هفتم

عن النبی صلعم انه قال الرقص اثم کبیر لا یقاس به اثم لا
اصل له فی الصحاح حدیث ششم عن جابر رضی اللہ عنہ عن النبی
صلی اللہ علیہ وسلم انه قال الشیطان اول من تغنی وکل من تغنی
فهو الشیطان لا اصل له فی الصحاح حدیث نہم عن ابن عیاض
رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الکویۃ حرام والد
حرام والمعارف حرام والمنہ امیر حرام رواہ البیہقی فی السنن
راوی این حدیث برہیقی ہم افترا المنورہ بہیقی رضی اللہ عنہ حدیث
مرفوع باین الفاظ ہرگز نقل نکرده ومن یدعی فعلیہ الاثبات
حدیث و ہم عن علی ابن ابی طالب رضی اللہ تعالیٰ عنہ ان النبی
صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن ضرب الدفوف ولعب الضبم وضرب
الزمارۃ رواۃ خطاب فی الاصل له حدیث مذکور بالفاظ مذکورہ و کتب صحاح
ہائیتہ خامسہ ذکر احادیثی ایافتہ نمی شود ہر ایتہ خامسہ در ذکر احادیث
کہ رواۃ آن مطعون اند کہ رواۃ آن نزد محققین حدیث مطعون اند
و روایت انہا قابل استناد نیست خصوصاً در مقابلہ احادیث صحاح
کہ بجای نصوص و محکمات معروض اند حدیث اول عن عبد الرحمن
بن عوف رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال
انہا خبیث عن صواتین اجمعین فاجرین صوت عند تعہتہ

لهو ولعب وهز أمير شيطان وصوت عبد مصيبته وخمسة حجب
 وشت جیوب وزنية شيطان رواه ابن ابی الدنيا فی ذنب الملاحی
 حدیث دوم عن ابی امامة رضی اللہ عنہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
 علیہ وسلم ما رفع احد صوته بغناء الا بعث اللہ الیہ شیطانین
 یجلسانہ علی منکبیه ویضربان باعقابہما علی صدرہ حتی یمسکا
 رواہ ابن ابی الدنيا حدیث سوم عن ابی امامة رضی اللہ عنہ
 عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه قال ابلیس لما نزل الی الارض
 فقال یا رب انزلتنی الی الارض وجعلتنی رجیما فجعل لی بیت
 قال الحمائم قال اجعل لی مجلسا قال الاسواق ومجامع الطرق
 قال اجعل لی طعاما قال ما لم یذکر علیہ اسم اللہ تعالی قال
 اجعل لی شرا با قال کل مسکرة قال اجعل لی موزنا قال المنزلة
 قال اجعل لی قرائنا قال الشعر قال اجعل لی حدیثا قال الکذبة
 قال اجعل لی رسلا قال الکهان قال اجعل لی مصایدا قال النساء
 رواہ ابن ابی الدنيا فی مکاید الشیطان حدیث چہارم عن
 عبد اللہ ابن دینار رضی اللہ عنہ لجارية صغیرة تتغنی فقال
 ترک الشیطان احداً الترتک هذه رواة ابن ابی الدنيا فی مکاید
 الشیطان حدیث پنجم عن الشعبي رضی اللہ عنہ عن النبی

صلی اللہ علیہ وسلم انه قال لعن اللہ المغنی والمغنیات والمغنی
 له رواہ ابن ابی الدنیاء ماحر فی ہدایۃ الثالثة راوی ابن ہر
 پنج احادیث مذکورہ بروایت ابن ابی الدنیاء در کتب منقول شد
 و در عالم رواج یافتہ و راوی مذکور نزد محققین حدیث بعید اعتماد
 معروف و مشہور است و روایت وی بوضع و عدم صحت متفق علیہ
 جمہور چنانچہ ملا علی قاری رحمہ اللہ در رسالہ موضوعات ینویس و در
 ذکر کتب حدیث کہ بسقوط اعتبار اشتہار دارد الاحادیث الموضوعة
 باسناد احادیث المشیخ المحروف بابن ابی الدنیاء وهو الذی یزعمون
 انه ادرك علياً وعمر طويلاً واخذ بركاته فكتب احاديثه
 ركابه وشيخه فقال مد الله في عمرك مداً واحاديث ابن بسطو
 الروحي واحاديث دينار عنه واحاديث ابی هذمة ابراهيم بن
 هذمة القيسي وچنانکہ بعض رواۃ حدیث بعید اعتماد معروف اند
 بعض کتب انہا نیز بسقوط اعتبار اشتہار دارد چنانچہ ملا علی قاری
 در رسالہ موضوعات ینویس و قال الدیلمی اسانید کتاب الفردوس
 لا الی الفصل جعفر بن محمد بن علی الحسینی واهیة لا یعتقد
 علیہا واحادیثہ منکرہ هذا انتهى لیس بروایت مجہول الراوی کہ مخالف
 احادیث صحاح و در باب حرمت غناور کتب منقول شدہ باشد

عند التحقيق راوی آل یحیی الزرقانی مذکورین خواہر بود اگر خوف اطمینان
 نبودی مرویات این ہمہ مخترعان حدیث مشروعاً نقل کردی
 در اینجا ضابطہ بیان کردن واجب افتاد تا ازان واضح گردد و کل
 اغراض اہل وضع در وضع کردن حدیث مختلف میشود ضابطہ
 ضابطہ از جلال الدین سیوطی | قدحی السیوطی عن ابی الجوزی
 در بیان علت وضع احادیث | ان من دفع فی حدیثہ الموضوع
 والکذب والقلب إذاً منہم من غلب علیہم الزہد ففعلوا عن
 المحفظا وضاعت کتب محدث من حفظ فغلط و منهم قوم ثقات
 لکن اختلطت عقولہم فی اواخر اعمارہم و منهم من رای الخطر
 سہوا فلبا رای الصواب و یقن لم یرجع انقضاء ان ینسبوا الی الغلط
 و منهم زنادقة وضعوا قصد الی افساد الشریعة و ابقاء الشاک
 و التلاعب بالدين وقد کان بعض الزنادقة ینقل النسخ فیدش
 فی کتابہ ما لیس من حدیثہ و منهم من یضع لنسخ منہبہ
 و منهم من یضع حسبہ ترغیباً و ترغیباً و منهم من اجاز وضع
 الاسانید بکلام حسن و منهم من قصد التقرب الی السطان منہم
 القصاص لانہم یریدون احادیث یرقق ینفق انتمی بدایہ ساوہ
 و رذکر احادیث کہ در کتب معتبرہ مروی اند و آنرا بر حرمت یا نذرت

برای سادسه در ذکر احادیث صحاح که | غناء و مزامیر خاص دلالت است
 بران مذمت غنائی قسم منکره کرده است | و نا فهمان ازان حرمت غنائی
 مطلق می فهمند حدیث اول عن عائشة رضی الله عنها عن النبی
 علی الله علیه وسلم قال صوتان ملعونان فی الدنیا والاخرة هن مار
 عند نعمة وزنته عند مصیبة رواه بزار و ابن جریر و ابی یوسف و البیهقی
 مورد این حدیث یحتمل است که از قریب معمول و مرسوم کفار است
 که بوقت خوردن طعام و شراب مزامیری نوازند چنانچه پیش
 ملوک و امرای عجم نواختن نوبت در روشن چوکی بوقت طعام حال
 رواج دارد و همچنین نوحه گری بوقت مرگ از ایام جاہلیت تا حال
 شایع است و حدیث مذکور به حرمت مزمار درین حالت مخصوص
 بجهت مشابهت با کفار دلالت میکند پس طعن و مذمت لمطلق
 مزامیر که در این چنین حالت باشد تجاوز نخواهد کرد و در ستمین معنی
 چند احادیث بحیارات و روایات مختلفه وارد اند اکثر آن نقل
 کرده می آید و احادیث تاویل و بیان مورد ضرورتی نمایان حدیث
 دوم عن ابی امامة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله
 علیه وسلم ان الله عز وجل یعثنی هادی و رحمة للعالمین امرنی
 بحق المعازف و المزامیر و الاوثان و السبله و امر الجاهل و حلف

ربی بجزرتہ وجلالہ لا یشرب عبد من عبادی جرعة من خمر
 متعمدا فی الدنیا الا سقیت مکانہا من الصدا ید یوم القیامة
 مقهورا لہ او معذبا ولا یترک لہا من خفافتی الا سقیت ایاہ من
 حظیرة القدس رواہ ابو داود الطیالسی حدیث سوم عن ابن عباس
 رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ قال ان اللہ حرم علی امتی
 الخمر والمیسر والکویۃ رواہ احمد ابن حنبل وابو داود ورواہ البیہقی
 حدیث چہارم عن ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم قال ینسئم قوم من امتی فی اخر الزمان قرۃ وخنزیر
 قالوا یا رسول اللہ من مسلمین قال نعم شہدون ان لا الہ الا اللہ
 وانی رسول اللہ ویومون ویصلون اقبابا لہم یا رسول قال
 اتخذ والمعاذ والقینات والدوف وشربوا هذه الاشریۃ
 فیاقوا علی شرابہم وقد مسخواروا ابن مسعود وابن حبیب و
 بروایتی عن سہیل ابن سعد رضی اللہ عنہما قال رسول اللہ صلعم یکن
 فی هذه الامۃ خسف وسم و قذف قیل منی یا رسول اللہ قال
 اذا ظهرت القینات والمعاذ واستحلت الخمر رواہ حمید ابن
 حمید فی مسندہ عن عبد الرحمن ابن یزید واحمد بن ابی داؤد
 وابن ماجہ وابو نعیم حدیث پنجم عن عائشہ رضی اللہ عنہا قالت

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله حرم القيد وبيعها و
 ثمنها وتعليمها والا ستماع اليها ثم قرء ومن الناس من يشتري
 لهو الحديث رواه ابن ابى الدنيا فى ذنب الملاحى وابن مردويه
 حديث ششم عن ابى امامة رضى الله عنه ان رسول الله صلى الله
 عليه وسلم قال تبيعوا القينات ولا تشتروهن ولا تعلموهن ولا
 خير فى تجارتهم وثمرتهن حرام وفى هذا نزلت هذه الآية
 ومن الناس من يشتري لهو الحديث رواه سعيد ابن منصور
 احمد وترمذى وابن ماجه رضى الله تعالى عنهم حديث ششم
 عن ابى سعيد الخدرى انه قال جاء رجل الى رسول الله صلى الله
 فقال يا رسول الله انى اشترى الجوارى فاعلمهن الغناء ويبعن
 فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلك بالغناء امرت اما
 علمت ان الله قد لعن من فوق عرشه مشتري الجوارى ومعلمين
 الغناء رواه صاحب الحمادى حديث ششم عن ابى عامر قال
 سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لىكونن من امتى قوام
 يستحلون الخمر والحمر والخمر والمعازف ولينزلن اقوام الى حيث
 علم يروح عليهم يسارحة لهم ياتيهم رجل لحاجة فيقولون
 ارجع الينا غدا فاجابهم الله ويضع العلم ويستمها خرين قرودة وخنازير

الى يوم القيمة رواه صاحب المشكوة في باب البكاء والخوف عن
 البخاري حديثهم عن ابي هريرة انه قال قال رسول الله
 صلى الله عليه وسلم اذا اتخذ الفی دولا والامامة منعها والزكاة حثا
 ويعلم غي الدین واطاع الرجل امرته وحق امته واولى صديقه
 واعصى اباه وظهرت الاصوات في المساجد وساد ابقيلة فاستقهم
 وكان زعيم القوم ارذلهم والكرم الرجل مخافة شره وظهرت القينة
 والمعازف وشربت الخمر لعنت هذه الامة اوليهم فارتقبوا عند
 ذلك ريحا حراء وزلزلة وفسخا وسخا وقد فارايات تتابع كنظام
 قطع مسلكه فقتابع رواه صاحب المشكوة في باب اشراط الساعة
 عن الترمذي حديثهم عن حذيفة انه قال قال رسول الله
 صلعم اقروا القرآن بلحون العرب واصواتها واياكم ولحون الفسق
 ولحون اهل الكتابين وسيجي بعدى قوم يرجعون بالقرآن ترجيع
 الغناء والنوح لا تجاوز حناجرهم مفتونة قلوبهم وقلوب الذين
 يعجبهم مثله رواه صاحب المشكوة عن البيهقي في شعب الایمان
 جواب ^{ثلاث} احاديث عشرة مذکور | توضیح هر که درین احاديث عشرة غور
 وانطباق آن بر ابحاث مطلقه | و تا مل خواها کرد و خواها دانست که حریفی
 ازان مخالف مطلب مولف نیست بلکه همه بر صدق دعوی او گواه

عادل اندر چه کرات و مرقا ترمیم یافته که در تحریم و تائیم غنای منکر
احادیث صحیحہ البتہ درود یافته اند و تفصیل غنا منکر ہم جایز است
یافتہ و حکم او تکرر تقرر باز مشرح میگرد که غنای منکر یہاں است
کہ بوضع مخصوص کفار و رسم جاہلیت و یا مقترن بالات ملاہی
و معارف در صحبت عیش و شراب خواری باشد یا بہ نیت باز
داشتن از اجتماع قرآن یا استہرا بر کلام نبی آخر الزمان یا اہانت
دین باشد یا بارادہ الکساب مال آنرا پیشہ خود گردانند و سراید
بدون آن کہ بیشتر اجرت نگیرد یا بسبب مشغولی آن ترک فرائض
و واجبات بحالت صحت و ثبات ہوش نماید چنانچہ تفصیل تہذیب
بطور اہل شریعت گذشتہ است و تہذیب ملزومہ اہل طریقہ خواہر آمد
انشاء اللہ تعالیٰ ہر چند احتمال این معنی باقیست کہ محرمین غنا
حاشیہ دیگر سوائے احادیث مذکورہ بہر سائن لیکن نزد خود و
اندیش مرجع آن حدیث بجز طرق اربعہ مذکورہ دیگر خواہد بود یعنی
اگر حدیث مذکورہ مشتمل علی از اسباب منکرہ مذکورہ خواہد بود و مورد
خاص دلیل حرمت شرین میتواند چنانچہ احادیث عشرہ گذشتہ
و اگر مشتمل بر مذمت مطلق غنا باشد کہ در آن ذکر منکرہ نیست
بموجب قاعدہ اصول آن مطلق محمول خواہد بود بر مقتید منکرہ کلمہ والا

حدیث مذکور غیر صحیح و موقوف و بے اصل خواہاں ہو کہ احتجاج را
 نشایہ سوال اگر کسی کو یہ کہ حدیث نافع مولیٰ عبداللہ ابن عمر
 جواب حدیث نافع مولیٰ عبداللہ ابن عمر کہ نزو فقہا دلیل حرمت مزامیر
 عمر کہ نزو فقہا دلیل حرمت مزامیر است است در کتب صحاح موجود
 است و مشتمل بر خصوصیت منکر سے نیست حدیث مذکور از چہار طرق
 محصورہ بیرون است جواب اینکه اگرچہ ترجمہ حدیث مذکور مع جواب
 ثنائی آن در نغمہ ثالث قانون سوم گزشتہ است لیکن برائے تسلی
 سائل حدیث مذکورہ بعبارتہ نقل کردہ می آید فی جامع الاصول
 عن نافع قال كنت مع ابن عمر في طريق فسمع من راذا فوضع
 اصبغیه علی اذنیہ و نادی عن الطريق الی جانب الآخر ثم قال لی
 یا نافع هل تسمع شیئا قلت لا فرفع اصبغیه و قال كنت مع رسول
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فسمع صوت ابراع فصنع مثل ما صنعت
 قال نافع و كنت اذ ذاك صغیرا انتھی قطع نظر از نیکہ محشین و صحت
 این حدیث کلام کردہ اند و اگر صحیح باشد تاہم قول رسول نیست
 بل قول صحابی متضمن نقل فعل رسول است پس احادیث صحیح مرفوعہ
 باحترام معارض شریعت نمیتواند معہذا از مدعی بایہ پر سیاہی
 درین حدیث کلام لفظ بر حرمت مزار خصوصاً و حرمت غناد و دیگر

لایش عموماً دلالت میکند موافق قاعده اصول بیانش واجب است
 بوجه ہائیکہ در لغتہ ثالث قانون سوم ترقیم یافته حدیث مذکور دلیل
 باحت مزمار از روی عبارت و دلیل اباحت و دیگر آلات غنا
 است از روی دلالت زیرا کہ اگر تنبیہ ن مزمار حرام بودی جناب
 پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم نوازندہ آنرا از جہ فرمودی و عبد اللہ ابن
 عمر را کہ صحابی حبیل القدرہ بودہ اندر برای تنبیہ ن آن اذن نکردی
 بلکہ ایما میفرمودی کہ تو نیز گوش خود بند کن پس ازین معلوم شد
 کہ آنچه علمائے محققین در وجہ بندہ کہ در آن آنحضرت گوش خود را نشدہ
 اند کہ سماع آن محل امور باطن بود با جناب رسالت مآب بسبب
 رقت قلب متحمل صدای خوش مزمار نشدند غرض نفس الامری است
 و اگر این وجہ نہ باشد ترک امر معروف بر جناب پیغمبر لازم می آید
 باب ثالث در جواب روایات | نعوذ باللہ منہا باب ثالث
 فقہیہ کہ محرمین بدان متک می کنند | در جواب روایات فقہیہ کہ مخالفین
 بدان متک می کنند بہر چند بعد اثبات اباحت مطلق غنا و مطلق
 مزامیر ہر وفق اصول و فروع نہ اسبب اربعہ ضرورت ابطال قول
 مخالف ماندہ است لیکن درین مقام غلجائے باقیست کہ رفع آن
 بنا بر نصیحت مسلمین و خیر خواہی دین واجب افتاد ان نیست سوال

اگر کسی کو یہ کہ ہر گاہ اباحت غنا موافق اقوال مجتہدین اربعہ بل
 باتفاق علماء اہل سنت و امامیہ باثبات رسیدہ پس در کتب فریقین
 روایات حرمت غنا مع دلائل و براہین بچہ سبب یافتہ میشود اگر
 در مطلق غنا فیما بین المجتہدین اختلاف بودی تخالف علمائے یک
 مذہب با مذہب دیگر گنجائش داشت ہر گاہ اصولاً ہمہ با متفق
 پس با پستی کہ بیخ تناقض و تخالف ازین باب متاصل شدہ
 دفع سوال شہادت کہ عوام و | جوابش اینکه غلجان مذکور ناشی
 خواص را از روی اختلاف | نشاء است مگر بسبب عدم اطلاع
 روایات پس را میشود | بر کلیات دین و گمراہی منکرین ان
 سلوک راہ یقین والا غلجان مذکور بار باب غنا خصوصیت ندارد
 بل در جمیع عبادات و معاملات در ہمہ احکام شرعی کہ از اختلاف
 خالی نیست غلجان مذکور پیدا است و دفع ہجو غلجان موقوف است
 بر تنبیہات چند و محاکمہ بفریق صحیح و رای صایب و ذلک فضل اللہ
 من یشاء تنبیہ اول در شناخت میزان شریعت ازینکہ شارع
 تکلیف مکلفین با حکام چہ قسم منظور است و کتاب و سنت حاکم بر
 اند فقط یا صرف بر خست یا بعزیمت و خصت ہر دو تنبیہ ثانی در
 مدار و معیار مجتہد کہ انچہ از شارع دریافتہ چپ و راست آن قسم

توان نهاد یاند و مجتهد را در حق مجتهد دیگر چه اعتقاد واجب است و
 دیگر میان ایشان اختلاف است یا توسیع و همه بر صواب اند یا
 بعضی بر صواب و بعضی بر خطا تنبیه ثالث در شناخت واجب العمل
 الاعتقاد بر مقلد و اینکه مقلد یک ذریعہ یا با مجتهد ذریعہ دیگر چه
 تقادمی باید و مقلدین ہر یک ذریعہ را ہی دیگر چه سلوک می شاید
 بنیہ رابع در امور کہ نشاء اختلاف فیما بین مجتہدین میشود و سبیل رفع
 تلاف و توافق آرای یک دیگر تنبیه خامس در اغراضی کہ منشاء اختلاف
 بامین علمائے تابعین یک ذریعہ میباشد و سبیل قطع نزاع محاکمہ در
 فتن و تطبیق اقوال مختلفہ متاخرین حتی الوسع والا مکان تزئیف قول
 جرح و تنقیہ و تائید قول راجح بکلیات شرعیہ

بنیہ اول در شناخت میزان | قال اللہ تعالیٰ شرع لکم من الدین
 رعیت کہ شارع از تکلیف | ما وصیٰ بذو خا والذی اوحینا الیک
 حکام چہ منظور است | وما وصینا بہ ابراہیم و موسیٰ عسی
 ن اقموا الدین ولا تنفروا فیہ و کذا قوله تعالیٰ ان هذا صراطي مستقیم
 فاتبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیلہ و قوله تعالیٰ یرید اللہ
 بکم الیسر ولا یرید بکم العسر و قوله سبحانه ما جعل علیکم فی الدین
 من جرح و قوله تعالیٰ فاتقوا اللہ ما استطعتم و قوله تعالیٰ لا یكلف اللہ

نفساً الا وسعها وقوله تعالى ان الله بالناس لرحيم
 وكذا الاحاديث في ذلك المعنى كثيرة منها قوله صلى الله عليه
 وسلم الدين يسر ولا يشاد هذا الدين احدا الا خلبه ومنها قوله
 صلى الله عليه وسلم لمن بايعه على السمع والطاعة في المنشط
 والمكسر فبما استطاع ومنها قوله صلى الله عليه وسلم اذا امرتكم
 بامر فاتوا به ما استطعتم ومنها قوله صلى الله عليه وسلم سيرة
 نبي الله صلى الله عليه وسلم لا تنفردوا ومنها قوله صلى الله عليه وسلم اختلاف
 رحمة ومثل ذلك كثير ازين به احوال خدام رسول الله صلى الله عليه وسلم
 واضح كرويد كه اصل شريعت بحريست با صفا كه در ان كذا اختلاف
 وغيار جرح واتساف اصلا راه ندارد مقصود شارع تكليف مكلفين
 بقدر تحمل نفس وسعت امكان است واز چشمه واحد اگر صد هزار نه
 جاری منایا مبداء و معاد آن سوامی بحر مذکور نخواهد بود و امواج در
 شریعت امر و نهی است من حيث التخفيف والتشديد يعنى
 باختيار رخصة وعزيمة للمخاطبات طاقة المكلفين تشديد
 نقل كلام شيخ عبد الوهاب | ما قلنا كلام العارف الرباني الشيخ
 شعرائي در بيان تنبيه اول | عبد الوهاب الشعرائي حيث قال
 اذا علمت ذلك واديت ان تعلموا واما ناليه من خول جميع اقواله

الایمة المجتهدین ومقلدیهم الی یوم الدین فی شعاع نور الشریعة
المطهرة بحیث لا یری قولا واحدا منها خارجا عن الشریعة المطهر
قد بروتا مل یا اخی فیما ارشدک اللہ الیہ وذلك ان تعلم وتحقق
یقینا جازما ان الشریعة المطهرة جاءت من حیث الامر والنهی
علی مرتبتین تخفیف وتشدید لا علی مرتبہ واحده كما یظنہ بعض
المقلدین ولذلك وقع بینہم الخلاف وشہر التناقض والا خلافا
ولا تناقض فی نفسہ الا ہر کما سیأتی ایضا حہ فی الفصول الاتی
انشاء اللہ تعالی فان مجموع الشریعة یرجع الی امر ونہی وکل
منہا ینقسم عند العلماء الی مرتبتین تخفیف وتشدید واما الحكم
الخامس الذی ہو المباح فهو مستوی الطرفین قد یرجع
بالنیۃ الصالحۃ الی قسم الامر وبالنیۃ الفاسدۃ الی قسم المارۃ
وهذا مجموع احکام الشریعة وایضا ح ذلك ان من الایمة من
حمل مطلق الامر علی وجوب الجازم ومنہم من حملہ علی الندب
ومنہم من حمل مطلق النہی علی التحریم ومنہم من حملہ
علی الکراہۃ ثمان لكل من المرتبتین رجالا فی حال مباشرتہم
التکالیف فمن قوی منہم من حیث ایہانہ او من حیث جسمہ
خو طب بالخریۃ والتشدید الوارد فی الشریعہ صریحا والمستنبط منها

فی مذاہب ذلک الملکف او غیرہ و من ضعف منہم من حیث مرتبہ
 ایمانہ و ضعف جسمہ خرطب بالرخصۃ و التخفیف الوارد فی الشریعۃ
 کذلک صریحاً و المستنبط منہا فی مذاہب ذلک الملکف او مذاہب
 غیرہ کما اشار الیہ قولہ تعالیٰ فاقولوا للہ ما استطعتم خطاباً عاماً و قولہ
 صلی اللہ علیہ وسلم اذا امرتکم بما ہر فاقوامنہ ما استطعتم فلا یومر
 القوی للمذکور بالانزول الی مرتبہ الرخصۃ و التخفیف و ہر یقدر
 علی العمدۃ بالخریۃ و التشدید لان ذلک کالتراعب بالدين کما
 سیأتی ایضاً حہ فی الفصل الا یتہ انشاء اللہ تعالیٰ و کذلک لا یکلف
 الضعیف المذکور بالصعود الی مرتبہ الخریۃ و التشدید و العہل
 بذلک کالتراعب مع عجزہ عنہ لکن لو تکلف و فعل ذلک فلا ینفعہ
 الا بوجہ شرعی و من او بالضعف الا بیان من کان جاہلاً بقواعد
 الشریعۃ کالمولفۃ قلوبہم معنی انہ لا یحرم علیہ ما یحرم علی غیرہ
 اذا فعلہ جاہلاً لضعفہ فی مقام الا بیان انتہی و من کلام رحمۃ اللہ
 علیہ آن قال قائل کیف الوصول الی الاطلاع علی عین الشریعۃ
 المطہرۃ التي يشہد الانسان اقراراً جميع المجتہدین مذاہبہم
 منہا و یشہد تسادیدہا کلہا فی الصحۃ کشفاً و یقیناً لا ایماناً و تسلیماً
 ولا ظناً و تخمیناً فالجواب طریق الوصول الی ذلک السلوک علی

يد شيم عارف لميزان كل حركة وسكون بشرط ان يسلمه نفسه
 يتصرف فيها كيف يشاء في اموالها وحيا لها كيف شاء مع انشراح
 قلب المرید لذلك كل الا نشرح واما من يقول له شيخه طلق امرتك
 او اسقط حقك من مالك او وظيفتك مثلاً فيتوقف فلا يشمر من
 عين الشريعة وطريق الوصول الى عين الشريعة المذكورة راجحة
 ولو عبد الله تعالى الف عام **فانقلت** فهل ثمة شروط اخر في
 حال السلوك فالتجواب نعم من الشروط ان لا يملك لحظة على
 حدث في ليل او فهار ولا يفطر مادة سلوكه ولا ياكل شيئا فيه روج
 من اصله ولا يفطر اذا صام الا عند حصول الاضرار ولا ياكل
 من طعام احد لا يتورع في مكسبه لمن يطعمه الناس الاجل حلاً
 وزهداً ومن يبيع على من لم يتورع من الفلاحين واعوان الولاية
 والقضاة وان لا يسامح نفسه بالغفلة عن الله تعالى لحظة ثم
 يدبهر رقبته ليلاً ونهاراً افتارة يشهد نفسه في مقام الاحسان
 كانه يرى ربه وتارة يشهد نفسه في مقام الايقان بعد الاحسان
 فيرى ربه ينظر اليه على الدوام ايماناً بذلك الا شهوداً وذلك لان
 هذا الكمل في مقام التنزيه لله عز وجل من شهود العبد كانه
 يرى ربه لانه لا يشهد الا ما قام في محليه وتعالى الله تعالى عن

كل شی خطر بالبال فافهم تنبيه ثانی در شناخت دار و معیار مجتهدین
 تنبيه ثانی در شناخت دار و معنی اختلاف فایده و اعتقاد مجتهدین
 مجتهدین و معنی اختلاف فایده | بایک دیگر و طریق سلوک هر مقلد نسبت
 امام خود و الیه دیگر قال العالم الربانی الشیخ عبد الوهاب الشعرانی
 قوله علی الله علیه وسلم اختلاف امتی رحمة ای توسعه علیه
 و علی اتباعهم فی وقایع الاحوال المتعاقبة بفرع الشریعة و لیس
 المراد اختلاف فهم بالاصول کالتوحید و قواعد و قال بعضهم
 به اختلاف فهم فی امر معاشهم و سیاتی ان السلف کانوا یکبرهون
 لفظ الاختلاف و یقولون انما ذلک توسعه خوفاً ان یفهم احد من
 العوام من الاختلاف خلاف المراد و قد کان سفیان الثوری
 رحمه الله یقول لا تقولوا اختلاف العلماء فی کذا و قولوا قد وسع
 العلماء علی الامة بكذا و من الدلیل علی صحة مرتبته المیزان ایضاً
 من قول الائمة قول امامنا الشافعی و غیره رضی الله عنهم ائمه
 الحدیثین او القولین بجمعهما علی حالین اولی من انعاء احده
 فعله من طعن فی هذه المیزان لا یخجلوا اما ان یطعن فیما شد
 فیه او خففت فیه لکن امام قال بضد فقل له ان کلام من هذا
 الامرین جاءت به الشریعة و امامک لا یجہل مثل ذلک فاذا اختلف

امامك بتشديد او تخفيف فهو مسلم من اخذ في المرتبة الاخرى
ضرورة فوجب على كل مقلد اعتقاد ان امامه لو عرض عليه حال
من عجز عن فعل الحريمة التي قال هو بحال فتاه بالرخصة التي
قال لها غيره اجتهاد امنه لهذا العاجز لا تقليد ذلك الامام
الذي قال بها او كان يقتضيه ذلك المجتهد على الفتوى بها وكل من
امعن في النظر في كلام الائمة المجتهدين رضي الله عنهم جميعين
وجد كل مجتهد يخفف تارة ويشدد اخرى بحسب ما ظفر به من
اولته الشرعية فان كل مجتهد تابع لها وجد من كلام الشارع لا
يجز في استنباطه عنه ابداً او غاية كلام المجتهد انه اوضح كلام
الشارع للعامة بلسان يفهمونه لها عندهم من الحجاب ولو ان
حجابهم رفع يفهموا كلام الشارع كما فهم المجتهدون ولم يحتاجوا الى
من يشرح لهم وقد قلنا ان احداً من المجتهدين لم يشدد
في امر او يخفف فيه الا تباً للشارع فما راي الشارع شد وفيه شد
وما راه خفف فيه خفف قياما بواجب شعار الدين سواء وقع التشديد
في فعل الامر او اجتناب النهي جميع المجتهدين على ذلك كما يعرف
تبيينه ثالث رخصت وتور العمل | من سير من اهمل تبيينه ثالث
والاعتقاد بغير نية بام نور بغير رخصت وتور العمل والاعتقاد

بمقلد نسبت بامام ثور و المير و غير و من كلامه رحمه الله عليه
 فالحق الذين يجب اعتقاده في سائر الايمية رضى الله عنهم انهم
 انما كانوا يفتون كل احد بما يناسب حاله من تخفيف او تشديد
 في سائر الواب العبادات والمعاملات ومن نازعنا في ذلك من المقلدين
 فليأتنا بنقل صحيح السند عنهم بانهم كانوا يعنون الحكم الذي
 يفتون به الناس في حق كل قوى وضعيف ومحن ووافقه على ما
 زعم ولعله لا يجدها في ذلك نقلا عنهم متصل السند منهم اليه
 ابداً على هذا الوجه فان من المعلوم ان اقول جميع المجتهدين
 تابعة لادلة الشريعة من تخفيف او تشديد كما هو انفاً بحكم المطا^{فة}
 فيها صرحت الشريعة بحكم لا يمكن لاحد منهم الخروج عنه ابداً
 واما الجملة فان المجتهدين يرجعون فيه الى قسمين قسم تخفيف
 وقسم يشدد بحسب ما يظهر له من المدا رك او لغة العرب كما
 يعرف ذلك من سير من اذهب الائمة وذلك نحو حديث انما
 الاعمال بالنيات او حديث لا وضوء لمن لم يذكر اسم الله عليه
 او لا صلاة الا بقراءة الكتاب او لا صلاة لجار المسجد الا في المسجد
 فان من المجتهدين من قال لا صلاة ولا وضوء لمن لم يذكر الله
 اصلاً ومنهم من قال لا صلاة كاملة ولا وضوء كاملاً ولفظ العقامة

المذكورة يشهد على ان لكل واحد لا سبيل لاحد ههنا
 تنبيه رابع در بيان امور كنهية نشاي | يهدى قول الاخر جملة تنبيه
اختلاف مجتهدين | يشترط رابع وايضا من كلامه رحمه الله
 عليه فان قلت ان الائمة المجتهدين قد كانوا من الكمل المقيين
 الاطلاع عليهم على عين الشريعة كما يقدر فكيف كانوا يعقدون
 المناظرة مع بعضهم بعضا مع ان ذلك ينا في مقام من اشرف على
 عين الشريعة الاولى ورأ اتصال المذاهب المجتهدين كلها بين
 الشريعة فالجواب قد يكون مجلس الائمة بالمناظرة بين الائمة
 انها وقع منهم قبل بلوغ المقام الكشفي واطلاعه على اتصال
 جميع مذاهب المجتهدين لعين الشريعة الكبرى فان من لازم
 المناظرة ارحاض حجة الخصم والا كانت المناظرة عبثا ومجتمعا
 ان مجلس المناظرة كان بين مجتهد وغير مجتهد فطلب المجتهد
 بالمناظرة ترقية ذلك الناقض الى مقام الكمال لا ارحاض حجة
 من كل وجه ومجتمعا ايضا ان يكون مجلس المناظرة انما كان لبيان
 الاكمل والا فضل ليحصل احد هديه ويرشد اصحابه الى العمل به من
 حيث انه ارتقى في مقام الاسلام والايها ان او الاخصان او الرافقان
 وايضا ذلك ان كل مجتهد يشهد حجة قول صاحبه ولذلك قالوا

من شان المجتهد لا ينكر على مجتهد ائى لا ندرى قولى خصمه لا
يخرج عن احدى مرتبتي الشريعة وان خصمه على هدى من به
فى قوله وثم مقام رفيع ومقام ارفع انتهى فان قلت فما الحكم فيها اذا
وجد الطالب حديثين او قولين او اقوالا لا يعرف الناس من الحديثين
ولا المتناخرين القولين او الاقوال فماذا يفعل فالجواب سبيله ان
يعمل لهذا الحديث او القول تارة وبالقول الاخر تارة ويقدم
الاحوط منها على غيره فى الامر والنهى وان كان احدهما منسوخا
او رجع عنه المجتهد فى نفس الامر فذلك لا يقدر فى العمل
تبيينه خامس در اسباب اغرائيكه مزيد | تبيينه خامس در اسباب اغرائيكه
اختلاف فيما بين متاخرين بوده | نشأى مزيد اختلاف فيما بين علمائى
است وسبيل رفع اختلاف | متاخرين بوده است وسبيل رفع
خلاف وقطع نزاع بدانكه بواعث اختلاف علماء جميع مسائل
مختلفه عمومًا ودر مسأله غنا خصوصًا مانع موجب است كه در وضع
حديث گذشته بيايش آنكه بجاي خود تحرير يافته كه در حق وى
متقى عملا ترك سماع تزيح آرد بر فعل آن والتزام بر ترك چيزى
لمنى شود وادامى كه متقى آن چيز را بر خود حرام نكرد واندك و در حق ديگران
حلال طيب باش چنانچه آيه كريمه يا ايها النبى لم تحرم ما احل الله لك

یگر علمائیکہ حکم تفصیل در باب اقتران اذال جبریبہ ہر پس در قیام بعضی
 منکر و عدم اقتران بیان نوشتہ اند از علمای اتقیا آن بودند کہ انہا نظر
 اولویت عمل ترک سماع کردہ اتقار نفس بر خود حرام گردانہ از اتباع
 بن گروہ حق پزودہ کسانیکہ محققین و محتاط بودند از اساتذہ خود تحقیق
 نمود حکم تفصیل در جانب عمل و اعتقاد و اقتران بمنکر و عدم اقتران
 آن دریافتند و در کتب مصنفہ خود ہا تفصیل وار نوشتند مثل
 ندوۃ الموحیدین زبیرۃ المحققین شیخ محمد ابن علی العربی و ضیاء القلوب
 امام محمد غزالی و امام احمد غزالی و شارح البزدر و شارح الکافی
 صاحب البایع المحتفیہ و مصنف المحيط و شارح البیرو صاحب
 فتح القیرو شارح در المختار و مصنف الزیلعی و البیسط و البزیر الکریمی
 و مصنف الاوار و صاحب التذکرہ الحمرونیہ و صاحب البیان
 صاحب البستان و کسانیکہ وقت پسند نبودند و در کتب مصنفہ
 خود ہا مجمل نوشتند کہ فلان فلان مقتدای ماتارک بودند و می گفتند
 کہ نزد ما حرام است مگر در فلان فلان مقام مثل صاحب الہدایہ
 و شارح الوفاہ و مصنف الکفر و قاضی خان و صاحب الذخیرہ
 و غیر ہم و طایفہ کہ بعد ازین گروہ دین شکوہ تصنیف ہا گردانہ اعراض
 اسباب انہا مختلف بود بعضی آن بودند کہ زہد و تقوی براہنہا غالب

بود و در حفظ شان قصوری راه یافت و بر کتب حدیث اصول تصنیف
 رجوع نکردند و حرمت اتقای را که در دین راسخ داشتند حرمت مطلق
 نوشتن و بعضی آن بودند که ابتداء غلط کرده و آخر عمر خود را تبیه
 و آگاه شدن نکرد و دست انداختن که غلطی بآنها منسوب شود یا خود
 بعضی مخالفین مذہب بنا بر نصرت اعتراف بآن نمایند و بعضی مخالفین
 مذہب خود در کتب حنفی و شافعی مذہب بنا بر نصرت دین خود در
 بعض مسائل برخلاف مذہب کتب حنفی و شافعی بعض مسائل
 آنها حاصل کرده اند برخلاف مذہب آنها داخل کرده

اندر نسخ محرفات را شهرت داده چنانچه تفصیل این تصرفات در
 تحفه اثنا عشریه در کبیسی و دوم مسطور است و بعضی بقصد تقرب
 سلاطین تصنیفها کرده اند در آن حسب خواهش سلطان وقت فراط
 و تفریط یا نموده پروای این معنی نکردند که کلام ناموافق اصول و
 کلیات دین باشد یا نباشد این بود مناشی اختلاف و کتب فقها
 اکنون سبیل رفع اختلاف و قطع تناقض باید بیند چون علمای
 متاخرین نیز اکثر صاحب ورع و تقوی بودند و بر نیت آنها
 علام القلوب آگاه است لهذا بحکم ظنوا المؤمنین خیر کلام همه را
 حتی الامکان بر محل نیک حمل باید نمود و باید گفت که سائیکه بلا تفصیل

حکم حرمت نوشته اند مراد آنها از غنای خاص است که مقتدرین
 بمالایی و معازف و مشارب محرمه باشد و اصل مطلب مراد آنها
 همان است که از روی احادیث صحیحہ ثابت گشته و مجتہدین پیری
 سبیل رفع نزاع و اختلاف آن کرده اند و کسانیکہ تفصیل اباحت
 و توفیق در اقوال مختلفہ در موضع مخصوصہ نوشته اند و در مآوردی
 آن نمی نمودند نظر آنها برین معنی است کہ مردم آخر الزمان بسبب
 سستی دین و ضعف ایمان از مباهات تشبہات و از شبہات بجرمات
 قدم می نهند لهذا از جرأت و توہینجا سوای مواضع مستثبات حکم بعدم
 جواز نوشته آید اند چنانچہ این معنی از تشریط و قید آنها صاف
 مستبطن میگردد و بچولایها حلال و بجزایا حرام و مثل ذلک آیدیم بر کلام
 کسانیکہ در جانب تحریم افراط نموده من کل الوجوه حرام گشته حتی برای
 اباحت باقی نگذاشته اند و سامع و متحمل آنرا کافورنا مقبول التوبہ
 و مرتد با این الزوجه نوشته اند مثل صاحب حمادیه و تاتارخانیہ غیرہ
 من المقرطین کہ اصل مستند ماری سابق الذکر ہست پس در کلام
 این چنین بزرگان غور باید کرد اگر موافق اصول و کلیات دین تاویل
 پذیر باشد البتہ بعزتاء بل مقبول باید ساخت و اگر مخالف توانین
 اصول و فروع باشد مطروح و مردود باید داشت ہر گاہ سبیل

رفع اختلاف و قطع نزاع قرار یافت درین صورت تنقل بمهر روایت
حرمت اختیار نمائید صرف همان دوسه روایت شریعه و غلیظ که نزد
مردعی علوای بے دود و خربائے لایزال است مشتے نموده خروار می نقل
میکنم و در توفیق و تطبیق آن با کلیات دین از علماء و عقلاء اہل
اسلام محاکمہ منجواہم و ما توفیقی الا باللہ و لا حول و لا قوۃ الا باللہ
محاکمہ برای ترویج روایات خلاف اصول **محاکمہ فی الفتاوی**
فقہ و بعض کلیات دین کہ تحت تحریر است الحما دیہ من الکتاب
الاستحسان والکراہۃ من سمع الغناء من المعنی وغیرہ فیجس
ذلک باعتقاد او غیر اعتقاد یسیر مرتدا فی الحال بناء علی انه
ابطل حکم الشریعۃ فلا یکون مؤمنا عند کل مجتہد ولا یقبل اللہ
طاعتہ و احبط اللہ کل حسناتہ و بانت منه امراتہ فان تاب لا تقبل
انتہی نقول و باللہ التوفیق کلام ہذا من اولہ الی آخرہ مخالف
کتاب و سنت بل خلاف ما علیہ الامتہ است زیرا کہ سماع غنارا
بیہج کلام از علمای موافق و مخالف شرک نگفتہ است و نہ کہے وہ
اقسام کفر شمرده غایت الامر انچہ اہل تحریم نوشتہ اندانہ معصیتہ او کبیرہ
ذکر آیات متضمن اینکہ کلام پس مخالف قرآن بقولہ تعالیٰ اذا جاءک
مجرم بسبب گناہ کافر نمیشود **الذین یؤمنون بایاتنا فقل سلام علیک**

کتب ربکم علی نفسہ الرحیمہ انہ من عمل منکرم سوءاً بجهالة ثم
 ناب من بعدہ واصلح فانه غفور الرحیم ولقوله تعالی لا تقنطوا
 من رحمتہ اللہ ان اللہ یغفر الذنوب جمیعاً انہ هو الغفور الرحیم
 ولقوله تعالی ان اللہ لا یغفر ال یشریک بہ ویغفر ما دون ذلک
 لمن یشاء ولقوله تعالی رحمتی وسعت کل شیء پس بجز شرک هیچ
 معصیت و گناہ کبیرہ و صغیرہ نیست کہ توبہ بران مقبول نباشد و ترک
 آن فی الحال کافر و مرتد گرد و محبوط الحسنات بل توبہ از کفر و شرک
 بهم قبل از موت بالاتفاق مقبول است و اینج عباد قرآن مجید
 نیاید کہ غنا یا فلان گناہ سبب بینونت از وجہ میگرد اما مخالف سنت
 ذکر احادیث مشعر اینکہ گویا پس ازین راه است کہ در حدیث صحیح
 بسبب گناہی کافر نہ اند آمارہ من قال لا الہ الا اللہ دخل الجنة
 وان زنی وان سرق ثلاثا وقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ والہ وسلم
 من اصل الایمان الکف عن قال لا الہ الا اللہ لا تکفر بذنب
 ولا تخرجہ من الاسلام یجعل عن النبی صلعم التائب من الذنب
 لمن لا ذنب لہ از روی اصول مذکورہ و بنظر کلیات من رجہ تبہیات
 اربعہ کتاب و سنت کذب کلام مذکور است اما مخالف جمہور علمای
 امت پس باین جہت است کہ قدوة الحقیقین شیخ عبد الحق دہلوی

در ترجمہ حدیث ثانی مذکور در شرح مشکوٰۃ فی نویدہ خصلت است
 از جملہ اصول ایمان وقوایع آن کہ اگر نباشد نبائے ایمان از پا در
 افتد و از پنج برکنہ شود یکے از آن سہ خصلت باز ایتادون از یکے
 گفت لا الہ الا اللہ لا تکفر بذنب بیان کف است یعنی کافر
 بدان و مگو آنرا کہ این کلمہ گوید سبب گناہ یکہ صادر گردد از دوسے
 اگر چہ کبیر باشد و درین رو است مرقول خواہد ج را کہ گویند مومن
 باز تکاب معصیت اگر چہ صغیرہ بود کافر گردد و لا تخرجہ من الاسلام
 بعمل و بیرون میاورد حکم کن بہ برآمدن او از مسلمانی بہر عملی کہ بدر
 کند و درین رو است مرقول معتزلہ را کہ گویند بندہ باز تکاب کبیر
 بیرون می آید از اسلام اگر چہ درین آید در کفر و ایشان واسطہ اثبات
 کنند در ایمان و کفر گویند کہ مرتکب کبیرہ نہ مومن است و نہ کافر
 فاستحقاق قسم ثالث دار نہ غیر مومن و کافر و نیز شیخ رحمۃ اللہ علیہ در ترجمہ
 حدیث صدقان من امتی لیس لہم فی الاسلام نصیب المرحۃ
 والقدرة بینو لیس بانکہ این حدیث و امثال آن صریحا در تکفیر قدیرہ
 و مرجیہ است لیکن صواب آنست کہ مسارعہ نباید کرد کہ در تکفیر اہل
 ہو کہ براہ تاویل روند زیرا کہ ایشان اختیار کفر نمی کنند و راضی نیستند
 بدان بلکہ بتاویل می گزینند از کفر و متکاب میکنند بکتاب و سنت و

بذل مجہودی نمایندہ در احصا بت حق و سبک خطا کردند و دنیا فتنہ آفر
 فرق است میان لزوم کفر و الزام آن و قول مختار از علمای امت
 عین است و احتیاط ہم درین است و ما پہنی کرده شدہ ایم از
 غیر اہل قبلہ و ہر چہ در نشان ایشان واقع شدہ است از انجہ و لا
 ارد بر کفر از باب زجر و تشدید و مبالغہ در تہلیل است و در صحبت
 ان اہل بیت نیز نزد بعضی از علمائے محبین سخن است و اللہ اعلم
 بآراء و المختار و در بیان اصناف کفار انتہی و صاحب در المختار و شرح
 ویر الا بصار مینویس۔ و الکفر لغة الستر و شرعاً تکذیبہ صلی اللہ علیہ
 سلمہ فی شیء ما جاء به من الدین ضرورۃ و الفاظہ تخریج فی الفتاوی
 افردت بالتالیف مع انه لا فتنی بالکفر بشیء منہ الا فیما اتفق
 لشایخ علیہ کما یسبحی قال فی البحر وقد درست نفسی ان لا افتنی
 شیء منہا انتھی و بجای دیگر است در المختار الآثار اصناف خمسہ
 لکرم الصانع کالدہریہ و من ینکر الواحد اینہ کالثنویہ و من تقر بہا
 لکن ینکر بعثۃ الرسل کالفلا سفہ و من ینکر کل کالوثنیہ و من
 فر بالکل ینکر ہو و رسالۃ المصطفی علیہ السلام کالعیسویہ
 بکتفی فی الاولین بقول لا الہ الا اللہ و فی الثالث بقول محمد
 رسول اللہ و فی الرابع باحد ہما و فی الخامس بہما مع التباری

عن كل دين يخالف دين الاسلام يد ايعوا خروا هتاه الدرر
 فيستفسر من جهل حاله بل عمر في الدرر اشتراط التبري في كل
 يهودي ونصراني ومثله في فتاوى المصنف وابن نجيم وغيرهما
 وفي رهن العاري الهداية كذا افتي علماءنا والذي افتي به
 صحة بالشهادتين بلا تبري لان التلفظ بهما صار علامة الاسلام
 فيقبل ان رجع ما لم يعيد واعلم انه لا يغني بكتير مسلم امكن
 حمل كلامه على محمل حسن او كان في كفره خلاف ولو كان
 ذلك روايه ضعيفة كما حرره في البحر وغيره في الاشباه الى الصغر
 وفي الدرر غيرها اذا كان في المسئلة وجوب الكفر واحدا
 يمنع فعل الملقى المبل بها يمنعه ثم لو تبينه ذلك فهو مسلم والا
 ينفعه محل الملقى خلافه وينبغي التعوذ بهذا الدعاء صلياً
 ومساءً فانه سبب العصمة من الكفر لو عد الصادق الامين صلوات
 الله عليه في اعوذ بك من ان اشرك بك شيئاً وانا اعلم واستغفر لك
 لما لا اعلم انك انت علام الغيوب وتوبة الباس مقبولة دون
 ايمان الباس انتهى من باب الارتداد وفيه ايضا في باب الامامة
 وكل من كان من اصحاب قبلتنا لا يكفر بها حتى الخوارج الذين
 يستحقون وما ثناوا وما ثناوا سب اصحاب الرسول ونكروا صفاته

نقل روایت فتاویٰ سراجیہ | وجواز روتہ لکونہ عن تاویل تشبیہہ
 در بارہ اینکہ در تکفیر انتہی و در فتاویٰ سراجیہ نوشتہ است
 اہل اسلام جہرت نکرہ شود | قال حسام الدین رحمہ اللہ عن ابی
 جعفر الطحاوی قال انه لا يخرج الرجل من الايمان الا بحجودها
 لدخله فيه كان السيد الامام الاجل الاستاذ ناصر الدين يقول
 ما يظن انه ردتہ حکم وما يشك في انه ردة لا ينب بها لان الثابت
 لا يزول بالشك مع ان الاسلام يعطى ولا يعطى فينبغي للعالم اذا رفع
 اليه هذا ان لا يتبادر بكفر اهل الاسلام مع انه يقضى بصحة الاسلام
 تحت ظلال السيوف انتہی من باب الفاظ الکفر روایت دوم کہ
 جواب روایت تاتارخانیہ و حدیث | انرا بر کفر مستمعین غنادیل میگورند
 استماع الملاحی معصیہ و المجلس علیہا | و انرا اکثر فقہا در فتاویٰ خود می آرند
 فسق و التلذذ بہا من الکفر | اینست کہ در فتاویٰ تاتارخانیہ
 واقع شدہ استماع صوت الملاحی کالضرب بالقصب و غیر ذلک
 حرام لانہ من الملاحی وقد قال علیہ الصلوۃ والسلام استماع
 الملاحی معصیۃ و المجلس علیہا فسق و التلذذ بہا من الکفر و جبہ
 استدلال انیکہ غنادا و خل ملاہی است بمنرا میر با شریا بلا منرا میر مستمعان
 ازاں متلذذ میشوند و بقول پیغمبر تلذذ بہا ہی کفر است ازین سبب

مستمع غنا کا فر میشود قطع نظر از ضعف و عدم صحت حدیث مذکور این کج
 فہمان معنی قول منقولہ خود را نمی فہمن و نہ در کلام فقہاء محققین نظری کنند
 کہ آنہا از کفر چہ معنی مراد داشتہ اند لهذا نقل کردن کلام صاحب
 در المختار در اینجا ضرور اقتاد و قال رحمۃ اللہ علیہ و فی السراج و دولت
 المسئلہ علی ان الملاحی کلہا حرام ویدخلہم علیہم بلا اذنہم لا
 رتکاب المنکر قال ابن مسعود و صوت اللہ و الضاعینیت المتفاق
 فی القلب کما ینبت الباء النبات قلت و فی البہار زیہ استماع صوت
 الملاحی کضرب قصب و نحوه حرام لقولہ علیہ الصلوۃ والسلام
 استماع الملاحی معصیۃ و الجلوس علیہا فسق و التلذذ بہا کفری
 بالنص و ضرب الجوارح الی غیر ما خلق لاجلہ کفر بالنعمۃ لا شکر
 فالواجب کل الواجب ان یجتنب کیلاً میمع لما روی انہ علیہ الصلوۃ
 والسلام اذ دخل اصبعہ فی اذنه عند سہاہ و اشعار العرب فیہا ذکر
 الفسق تکرہ انتہی اول تغلیظ الذنب کہانی الاختیار و الاستحلال کما
 قایمہ از در المختار و روناختن فی الهدایہ فایدہ و من ذلک ضرب
 نوبت و اوقات سہ گانہ النویۃ للتفاخر و للتبہہ ایماں بہ اذا
 ضربت فی ثلثہ اوقات لیتن کر ثلاث فحفات من المصور لم یاسبتہ
 بینہما فبعد العصر الاشارة الی نفعہ الفرع و بعد المشاء الی فحۃ الم

و بعد نصف الیل الی فحفة البعث و تمامه فیما علقه علی الملقی انتهى
 من در المختار من باب الحذر و الا با حقه صاحب فتاوی برینہ با وجودیکہ
 در تحریم غنامفراط است از امام تورسشتی نقل میکند بجا نقل این حدیث
 روایت میکند بہ نقل والتلذذ بہا من الکفر یا از جهت تغلیظ گناہ و
 باز برای استحلال و علی ہذا القیاس کتب دیگر علماء مستحون است کہ
 اطلاق کفر ہر جا کہ در حق اہل قبلہ درود یافتہ مراد از ان کفر حقیقی برگز
 نیست بلکہ جایی بمعنی کفران نعمت است چنانچہ درین حدیث تصریح
 یافتہ و جایی بمعنی نافرمانی است و جایی بمعنی معصیت است تشدید
 او تغلیظا واقع شدہ اکنون کجرائی و نافرمانی کسیکہ باین حدیث بر تکفیر
 مسلمانان حیرت میکند روشن ہو یا کرد باید چہ اول حدیثین در صحت
 این حدیث سخن دارند و بہر تقدیر فرض صحت مورد آن خاص است
 یعنی ملاہی محرمہ کہ بارہا تفصیل آن در صدد گذشتہ سوم و رباعش
 استماع و تلاؤ بملاہی محرمہ حکم تکفیر نیادہ چہارم منجمد علماء تحقیق مذکورین
 حدی تصریح نکرده کہ مراد از ملاہی مدیس حدیث غنا است پس باین
 تحقیق حقیقت حال و محاورہ و موارد استعمال بنظر الفاظ ظاہر از ملاہی
 محرمہ غنا مراد گرفتہ و مستمع غنا را علی الاطلاق کافر گفتن غیر از کجرائی و نافرمانی
 چہ میتوان پذیرفت بعد ملاحظہ روایات مذکورہ ہو یا کردید کہ ارتداد و

کفر مستمع الغنا چنانکہ مطلب روایت مقدوسہ بود نہ بطور خوارج و معتزلہ
 بہ ثبوت میرسد نہ بطور اہل سنت و جماعت کمالا یحییٰ علی المتائل
 شخصی کہ تکفیر مستمع غنا میکند۔ آدم برائیکہ از روی ہمیں کلیات اصول
 از روی کلیات مذکورہ کفر و فروع کہ در روایت مذکورہ ترقیم یافتہ
 آن شخص ثابت مے شود کفر شخصی کہ تمسک روایت مردودہ نہ
 بکفر مستمع غنا موافق مضمون روایت مرقومہ مصر باشد ثابت میگردد
 یا نہ قیاس منجواب حکم ثابت گردد زیرا کہ سماع غنا ہی مطلق مجرم اند
 از معنی باشد یا غیر معنی از آنحضرت صلعم بالا جماع ثابت است
 کہ هیچ فرد از اہل اسلام سنی باشد یا شیعی خارجی باشد یا معتزلی منہ
 آن نیست پس در عموم حکم روایت مذکورہ آنحضرت صلعم قطعاً و غل
 می شوند و نسبت ارتداد و کفر بجناب قدس رسالت صلعم بالاتفاق
 جواب روایت بدایہ کہ موجب کفر است پس در حق مدعی صادق آمد
 دلیل محرمین است من حضر بدار الخیہ فقد وقع فیہ روایت
 سوم کہ بہ تقلید آن ہمہ اہل فتاویٰ بادیہ تحریم غنا پیمان و بسبب
 قوت اجتہاد صراط مستقیم تحقیق کم کرده براہ خطائی پویند آنست کہ
 در باب الکرامتہ کتاب بدایہ واقع شدہ قال ومن دعی الی ولیم
 او طعام فوجد ثمر لعیبا و غناء فلا یأس بان یقع و یا کل و قال

ابو حنیفہ رحمہ اللہ بتلیت بهذا امرۃ فصبرت وهذا لان اجابة
الدعوة سنة قال عليه السلام من لم يحجب الدعوة فقد عصي
ابا القاسم فلا يتركها لما اقترنت به من البدعة من غير كصلوة
الجنائزۃ واجبة الاقامة وان حضرتها نباحة فان قدر على المنع
منعهم وان لم يقدر يصبر وهذا الميكن مقتدى فان كان
مقتدى ولم يقدر على منعهم يخرج ولا يقعد لان في ذلك
مشين الدين وفتح باب المعصية على المسلمين والمحلى عن ابو حنیفہ
في الكتاب كان قبل ان يصير مقتدى ولو كان ذلك على المايده
لا يلغى ان يقعد وان لم يكن مقتدى لقوله تعالى فلا تقعد
بعد الذكري مع القوم الظالمين هذا كله بعد الحضور وان علم
قبل الحضور لا يحضر لانه لم يلزم حق الدعوة بخلاف ما اذا هم
عليه لانه قد يلزمه ودلت مسئلة على ان الملاهي كلها حرام حتى
التغنى بضرب القصب وكذا قول ابى حنیفہ رحمہ اللہ بتليت لان الابتداء
بالمحرم يكون بالمحرم سواء بالشئ ابتداء من رواية يتيح غنى وركى نحو
فهمي كه فاسيب صاحب باب حرمست غنامي مطلق است يا بلوس
در مجلس غنا نزدوى رضی اللہ عنہ كفر و معصيت است زیرا كه این فهم
بر خلاف عبارت النص كتاب است چه ترجمه عبارت متن همین است

ہر کہ خواندہ شود بسوی ہمانی یا بسوی طعام پس بیاوردن مجلس
چیزے لعب یا سرود پس ایچ مضایقہ نیست کہ آنجا بنشیند و بخورد
و بالتفاق جمیع فقہاء و اصولین لا باس در جواز مستعمل میشود کما صرح
به فی الاشباہ والنظائر درین صورت اصل مسئلہ تنہیں قدر راست
ہر کہ در مجلسی عویا باشد و در آنجا غنایا لعب یا بنشیند و طعام خوردن
آنجا جایز است نزد امام رضی اللہ عنہ و عبارت مابعد برای تصحیح و
تائید اصل مسئلہ اعت زیرا کہ قولہ و قال ابو حنیفہ ج اقلیت بہذا
حدیث صبروت تا قولہ خلا تیر کہما لما افترت بہ من البدعة من غیر
دفع دخل مقدار است تقریر سوال مقدار اینکه مآثر بجواز جلوس در
مجلس غنا حکم کردہ و از امام منقول است اقلیت بہذا حدیث
فصبرت و لفظ صبرت بر عدم جواز دلالت میکند زیرا کہ صبر بر مصیبت
می شود و در مباح شرعی مصلحتی نیست مطلب شارح از جواب
سوال مذکور این است کہ لفظ صبرت دلیل عدم جواز نیست بلکہ
دلیل ترک اولی است چنانچہ وجہ ترک اولی بیان کردہ بقولہ
لان اجابة الدعوة سنة الى اخره و قوله كصاوة الجنائز و احبہ
الاقامة و ان حضر تھا نیاز حة تمثیل مسئلہ مسأله است من بعد بیان
میکند کہ در صورت پیش آمدن منکر در حق مقتدی چہ فی باید تا قولہ

فان قدر علی المنع من عملهم والا یخرج بعد ازین بیان حکم ملاہی منوع
 میکند بقولہ دلت المسئلہ علی ان الملاہی کلها حرام حتی لتغنی
 بضرب القصب یعنی ہر گاہ بعد علم وجود لعب و غنا کہ از قسم بارعت
 است حضور در مجلس جایز نشاید این مسئلہ دلالت کرد کہ ملاہی منکرہ
 معمولہ کفار حرام باشد و همچنین قول امام کہ ایتلیت بهذا فصدت
 است بر تحریم ملاہی منکرہ دلالت میکند و قرینہ بر دلالت اینست کہ
 ابتلا نمیشود مگر در حرام اینست مطلب کلام صاحب ہایہ پس کجاست
 این کلام را دلالت بر حرمت غنائی مطابق غایت مافی الباب انکہ
 ضرب قصب نزد وی حرام باشد چنانکہ بطرف حرمت نے اکثر علما
 دفع تشبہات کہ معترض را بر تشریح و بیان رفتہ اند سوال اگر کسی
 مطلب صاحب ہایہ ناشی می شد کہ بگوید کہ تو عبارت تشریح دین
 را موافق مطلب خود ترجمہ ساختی والا رای صاحب ہایہ موافق ہایہ
 امام صاف و صریح در حرمت مطلق غنا است و لہذا تشریح غنا را
 شامل ملاہی گردانیدہ تصریح نمود ان الملاہی کلها حرام جواب
 واسمہ ہائی بر خطا است چرا کہ خود صاحب ہایہ در باب الغصب
 منو سیل ما طبل الفزۃ والدف الذی یباح ضربہ فی العرس
 یضمن بائنا ف من غیر خلاف پس در عرس غنا نزد وی بطریق اولی

مباح شد و هرگاه در یک مقام هم مباح شد حکم بحرمت مطلق نمیتوان
 کرد اگر مطالب با این موافق غلط فهمی مدعی گفته شود بدان ایراد بکنند
 و وجه پیشرو اول اینکه اگر لعب و غنای مطابق نزد وی رضی الله عنه
 داخل ملاهی محرمه بودی لا باس بان یقعد و یا کل تکفیتی و
 استدلال نکردی باینکه اجابت دعوت سنت است گذاشته نخواهد
 شد بسبب اقتران با عتی زیرا که بر قول مدعی جلوس فی الملاهی
 و تلذذ بدان کفر است و ارتکاب همچو معصیت که موجب کفر باشد
 برای اقامت سنت نزد مجلس جایز نیست استدلال مذکور جاری
 نمیشود مگر در بابت مکرر و دوم اینکه لفظ فان لم یقعد علی المنع یصبر
 دلالت میکند که لعب و غنای مذکور نزد شارح حرام نیست و الا صبر
 بر حرام سوای صورت اگر اه معنی ندارد و امام رحمه الله علیه مجبور و مکرر
 نبوده که بعد ابتلا بدان صابر میشود و سوم اینکه شارح در اصل مستألف اگر
 قسم حرام مراد گفتی برای حکم و عدم جواز حضور مجلس میان مقتدی و غیر
 مقتدی فرق نکردی چوں فرق بیان کرد معلوم شد که مراد ترک اولی
 است که از مقتدی ترک اولی نمیشود و از غیر مقتدی میشود چنانچه قوله
 ولو كان ذلك على المأيدنة لا ينبغي ان يقعد وان لم يكن مقتدى
 بدان دلالت میکند زیرا که لفظ لا ينبغي در ترک اولی مستعمل میشود نه در ترک

چهارم اینکه قوله ودلت المسئلة على ان الملاهي كلها حرام اگر مراد
از ملاهی مطلق لهو و لعب گیرند حمل حرام بر آن صحیح نیست زیرا که در
قانون دوم بسیار اقسام ملاعب و ملاهی مباحه بوسیله شرعی ثابت
کرده شده پس حکم کلی حرمت وقتی درست شود که مراد از کل جمیع
افراد ملاهی منکره گرفته شود پنجم اینکه ابتلا را بحریم خصوصیت نیست ابتلا
بفعل حلال و حرام هر دو میشود چه خود امام ابو حنیفه رحمه الله لفظ ابتلا را در
مباح استعمال کرده میفرماید اقلیت بقبول القضاء و ضرب المبیط
فاخترت الضرب على القضاء و ظاهر است که قبول قضاء از محرمات
فهرعی نبوده است و سوائی آن در کلام الله عجا بجا لفظ ابتلا واقع
است و آنجا معنی حرمت مراد نیست چنانچه و اذا بتلی ابراهیم
ربه بکلمات فاتمهن فلا یعم قوله ان الابتلا یکون بالحر
ششم اینکه اگر کلام صاحب هدایه بر حرمت مطلق محمول باشد و از
قول امام نیز این معنی مراد گیرند در قول فعل مجتهد تناقض لازم
می آید زیرا که در باب ثانی از روستی کتب معتبره ثابت گردیده است
که امام بنفیس نفیس خود سماع غنا کرده است پس ضروری است که
قول امام مطابق فعل وی باشد و هر جا که قول مخالف فعل وارد شود
باشد تناقض واجب است چنانچه شیخ عبدالحق رحمته الله علیه

در ارجح النبوت باین معنی تصریح فرموده است که ما هر فی الباب
 الثانی ازین همه وجوہات معلوم شد کہ مطلب ہر ایہ آنچه ماری فہمیدہ
 بود خطا و غلطی بودہ است و حق ہماں است کہ اول تو طیح آن
 کرد شد و بدین تفہیم چہل صحیح قول امام رحمۃ اللہ علیہ چنان میتوان
 شد کہ امام نہ نظر اولویت و آخر عمر ترک سماع گفتہ باشند و بہت اتفاق
 با وجود تحلیل در حق دیگران بر نفس خودش حرام گردانیدہ باشند و بعد
 ازین عزیمت بدیوئی یا تقریبی سماع شنیدہ و بران صابر گردیدہ و از
 آن جا حکایت است ابتلیت بہذا حق فصیرت براین تاویل
 بیچ قبایحی لازم نمی آید و توفیق میان قول و فعل مجتہد بوجہ حسن
 میکرد و از آنجا کہ از تنبیہات سابق الذکر منشا اختلاف و سبیل
 قطع نزاع مشروحاً معلوم گردیدہ و حال استلال اہل تحریک از محاکمہ
 ہر سہ روایت مذکورہ بوضوح پیوستہ انشاء اللہ تعالیٰ بیندہ این رسالہ
 را بصیرتی پیدا خواہد گشت کہ در مغلطہ اہل تحریک نخواہد افتاد و ہر
 دلیل عقلی و نقلی کہ بر حرمت مطلق غنا و در پیش خواہد آمد مطابقت
 آن از کلیات و اصول مرقومہ خواہد نمود و بدین صورت احتیاج
 نقل دیگر روایت حرمت منانہ و لیکن بنا بر مزید احتیاط تکمیل
 باب سوم بانتباہات چند ضرور است۔

انتباه اولی در دفع شبهہ حرمت | انتباه اولی اگر کسی گوید کہ قطع
غنا کہ در کلام حضرت غوث الثقلین | نظر از اقوال فقہیہ کہ از روی محاکمہ
در غنیۃ الطالبین پیدا میشود | رد و قدح آن کردہ شد بحسب اقوال

بعضی صوفیہ کہ علم و فصل آہنہا مسلم الثبوت و متفق علیہ فریقین
است حرمت مطلق غنا و مزامیر ثابت میشود و از انجملہ قول حضرت
محبوب سبحانی غوث محمدانی شیخ عبد القادر جیلانی قدس سرہ است
کہ در غنیۃ الطالبین در باب آداب اکل و شرب آمدہ چنانچہ عبارت
آل مقام معترضہ آن نقل کردی آپدہذا الذی ذکرنا اذا کان
خالیاً عن المنکر انیکہ یا دکریم از قبول کردن دعوت و ہمیدہ وغیرہ
بقی است کہ باشد طعام خالی از نافرمودہ شمرع فان حضر منکر
پس اگر حاضر شود طعام را نافرمودہ خدا کا الطبل چنانچہ دہل
و المنزہار و العود بر لب و تانی و الشر بوق و المشابہ و الریاب
نام ساز ہا است و المغانی و مجلسہای اہل سرود و الطنابیر و طنبور ہا
و الجعراں الذی یلعب بہ الترك سازیکہ می بازند با و ترکان لا
یجلس هناك نہ نشینند و انجالان جمیعہ ذلک حرم مرزیرا کہ ہمہ انہا
حرام است و اما الدخوف فبحر زامتعمالہ فی النکاح و ہر چونکہ وایہ
است پس رواست بکار بردن آن و نکاح و سماع القول

بالقصب والرقص مکرره و تفسیر آن سخن بچوباک بازی و رقص کردن
 مکرره است که مفسر بعض المفسرین چنانچه تفسیر کرده اند بعضی
 مفسران قوله عز وجل فرموده خدا ایراکه انیست و من الناس من یشتري
 لهو الحديث و بعضی مرویان که میخرند سخن بیهوده را فقال پس گفت
 آن بعض مفسران هو الغناء والشعر آن سخن بیهوده سرود و بیت است
 و جاء فی بعض الاحادیث عن رسول الله صلی الله علیه و سلم انه
 قال و آتیه است در بعض حدیثها از پیغمبر صلی الله علیه و سلم انیکه گفت
 پیغمبر صلعم الغنا ینبت النفاق فی القلب سرود میر و یا نفاق را در
 دل که یابست السیل البقل چنانچه میر و یا ندر سیل سبزه را و مثل الشبی
 رضی الله عنه عن الغنا پر سیده شد شبلی را از سرود و فقیل احق هو
 پس گفته شد آید درست است سرود و قال لا گفت شبلی نه خدا را
 بعد الحق الا انصا دل پس کدام چیز است پس از راستی مکرر گری
 فیکفی فی کراسته پس بس میکند در مکرره بودن سرود ما فی ذالک
 من ثوران الطبع چیزیکه در آن است از شورش طبع و هیجان
 الشهوة و برانگیختن آرزو و الميل الی النساء و خواهش بسوی
 زنا و ابا طیل النفوس بسوی بیهودگیهای نفس و دعواتها
 و میخز و بیهای نفس و الطرب و خوشحالی و السخف و سبکی و الدفاعة و

فرومانگی والا اشتغال بذکر اللہ تعالیٰ اطیب واسلم و شغل گرفتار
 بسا و خدا خوشتر و درست تر است من امن باللہ والیوم والاخر
 مرگے را کہ ایمان آورده بخدا و بروز قیامت انتہی جواب پنچ
 جواب اشتباہ مذکور جناب محبوب سبحانی قطب ربانی غوث صمدی
 علی نبینا وعلیہ السلام نوشتہ اند ہمہ حق و راست و مطابق ہدای
 راست زیر کہ از دیباچہ رسالہ تا آخرین باب کرات و مرآت
 تصریح نموده ایم کہ غنا و مزامیر کہ بوضع مخصوص کفار و اہل جاہلیت
 است بالاتفاق حرام است و در کلام اللہ و احادیث رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم ہر جا کہ مذمت و حرمت غنا و مزامیر است در انجا
 حرمت متقیہ است بقیود و شروط منکر و مہر جا کہ بالاقیدہ است بہر
 قایہ اصول کہ مکرر ترقیم یافتہ مطلق محمول بر متقیہ است پس ہر کہ
 در کلام حضرت محبوب سبحانی رضی اللہ عنہ غور خواہد نموده خواہد دانست
 کہ بیان حرمت در موقع خاص است چنانکہ عبارت وی رضی اللہ
 عنہ من قولہ فان حضر منکر الی قولہ والا اشتغال بذکر اللہ تعالیٰ
 اطیب واسلم صراحتہ ولالت واروہر انکہ غنا و مزامیر با حضور منکرات کہ
 عبارت از لعب و قص و سماع کہ خالی از یاد الہی است حرام است
 وہما سماع باعث فحشاء طبع و برانکجتن آند و خواہش لبوی زبان

و یہودی گہیا سے نفس پیشود و تقیہ حرمت بقیود و شروط مذکورہ صاف
دلیل است بر آنکہ اگر سماع غنا و مزامیر از منکرات مذکورہ خالی
باش حرام و مکروہ نیست و قطع نظر از سیاق و سباق عبارت و قراین
کلام کہ مذکور شد دلیل قاطع بر این معنی کہ مراد آنحضرت رضی اللہ عنہ
از حرمت مذکورہ حرمت سماع و مزامیر مستعملہ صوفیہ کرام نیست
آنست کہ محبوب محبوب سبحانی علی نبینا و علیہ السلام در آخر ہمیں
کتاب غنیۃ الطالبین فصل طولانی در آداب سماع صوفیہ کرام نوشتہ
انہ ہر حنیف نقل آن در خاتمہ منظور بود لکن رعا للمکرین اثبات الحق و یقین
ہمیں جامع ترجمہ نقل کردہ می آید فرمود رضی اللہ عنہ فصل
نقل فصل غنیۃ الطالبین فی ادا بہم فی السماع و بیان او بہای
در آداب سماع در ویشان در شنیدن سرود من ذلك ان
لا تکلف السماع ولا یستقبل بالاختیار فاذا اتفق السماع فمن
حق المستمع ان یقعد بشرط الادب ذا کرا لربہ بقلبه مشتعلًا بفضائلہ
قلبه من طوارق الغفلة والنسیان فاذا قرع سمعہ شی یرعہ
القاری للقرآن کانه مستنطق من قبل الحق عز وجل فیما یرید
علیہ من تعریفات الغیب ایامہ ما یرحب ترغیبًا وترہیبًا و انفسہ
عتابًا و زیادۃ فی قیام بعبادۃ عز وجل فعند ذلک باءدلی ما یرید

علیه و قابل الاشارة الیه باللہ ترجمہ ازاں جملہ ایست کہ رنج
 برودر سماع و پیش نہ آید اور با اختیار خود پس اگر موجود شود سماع
 پس شنونده بنگاہ داشت دل از روندہ ہا غفلت و فراموشی پس
 نتیجہ کہ بود گوش اورا چیزی بداند خوانندہ قرآنرا چنانستی کہ
 لائق میکند از جانب حق تعالی در آنچه وارد میشود پرواز دانانید
 مای غیب اورا از آنچه موجب است بر راعنہ گردانیدن
 نرسانیدن و انس و عتاب را زیادتی در یادداشتن عبادت
 حق تعالی را پس نزد آن سماع چستی کند بسوی چیزیکہ وارد
 شود برود مقابل کند اشارہ را بسوی آن وارد بحسب کجا
 و در آن اودان کان السماع بحیث یصیر لسان القاری لسانہ
 صارکانہ مخاطبہ و بما یقرئہ القاری فعل ما یحصل مما یجد
 لہ فی ذلک بحیث یکون موافق العبودیۃ و اداب الشعریۃ و فی
 لجملة لا یكون فی الطريقة ولا فی علم الحقیقة شیء یخالف
 داب الشعریۃ و اگر باشد سماع باین حدیث کہ گزید زبان خوانندہ
 زبان حق و گشت شنونده چنانستی کہ خطاب میکند اورا حق بچیزے
 کہ میخواند خوانندہ بکند آنچه حاصل شود از آنچه می آید دل اودر سماع
 ایستہ کہ باشد موافق حق بندگی و اداب شریعت و مجمل کلام آنکہ

نیست در راه طریقت کہ عبارت از سلوک است و در عالم حقیقت
 کہ عبارت از مکاشفہ است چیز سے مخالف آداب شریعت و
 کان فی القوم شبه حاضر فی السماع فالواجب علی الفقیر السکون
 ما امكنه و مراعات الشیخ فان ورد علیه امر غالب فیکون الغلبة
 یسلم الیه الحریکة فاذا ساكنت الغلبة فالاولی له المسکون و مراعات
 الشیخ و وقتیکہ باشد در قوم پیر حاضر وقت در سماع پس لازم است
 درویش آرام تا آنکہ ممکن است اورا در عایت پیر اگر واروش برود
 غالب پس باندازہ غلبہ مسلم داشته شدہ است با وجہ بیان پس
 وقتیکہ آرام گیر و غلبہ حال پس بہتر اورا آرام و عایت پیر است
 ولا ینبغی للفقیر ان یقاہی القاری ولا القوال ان یمتدل بالقول
 الذی ہو ادنی بالذی ہو خیر اعنی الابیات بالقرآن علی ما ہو
 عادة اهل زماننا فلو صدقوا فی قصدہم و تجردہم و قصر فہم
 کما انزجوا فی قلوبہم و جوارحہم بغير سماع کتاب اللہ عزوجل
 اذ ہو کلام محبوبہم و صفۃ و فیہ ذکرہ و ذکر الاولیا الاولین و الاخیر
 و الماضین و الغابرین و المحب و المحبوب و المرید و غائب الملتزم
 بحجتہ و لو ہم و غیر ذلک و نباید درویش را این کہ طلب کند خوانندہ
 را کہ بدل کن سخن را کہ بہت است بسخن نیک یعنی ابیات بخواند

بجای قرآن چنانچہ عادت اہل زمانہ ماست پس اگر صادق می بودند
 در خواہش خود و بخیر و از علایق و در تصرف خود ہر آئینہ نمی جنبیدند و در
 ولہای خویش و اعضای خویش جز از کشیدن کتاب خدا تعالی
 از بہت آنکہ او کلام محبوب ایشان است و صف او ستا و بد
 دست ذکر آن محبوب و ذکر اولیای پیشینیاں پسینیاں گزشتگان
 و آیندگان و محب و محبوب و خواہند و خواستہ شدہ و سرزنش
 و عوی کنندگان محبت او و ملامت ایشان و خبر آن فلہا اختل
 صد قلہم و قصد ہم و ظہرت دعوی من غیر بدینہ و زور ہم و
 قیام ہم مع الرسم و العادة من غیر غزیرۃ باطنہ و صدق السریۃ
 و المعرفة و المکاشفہ و العلوم العربیہ و الاطلاع علی الاسرار و القربا
 و الاقرب و الوصول الی المحبوب و السماء الحقیقی و هو الحدیث
 و الکلام الذی ہو سنة اللہ عز وجل مع علماء اللہ عز وجل المختصا
 من الاولیاء و الابرار و الاعیان دخلت بواطنہم من ذلک کلہ
 و وقفوا مع القوال و الابیات و الاشعار التي تسر الطباع و تحبب
 نایرہ العشاق بالطبایع لا بالقلوب و الا و اح پس ہر گاہ کہ غل غل نایت
 راستی و قص ایشان و پیاپی اش و عوی بے گراہ و دروغ ایشان و ایشاؤ
 بدون ایشان باز ہم دروغی و عادت بغیر طبیعت باطنی و راستی و معرفت

حق و کشف حقایق و علوم عربیہ و مطلع شدن بر راز ہا و نزدیکے حق
 و انس و رسیدن محبوب و سماع حقیقے و آن حدیث و کلام است
 کہ طریقہ و عادت حق تعالیٰ است با کسانیکہ عالم اندہا و وخلص
 اندہا از اولیای و ابداال و اشرف و خالی است دروہنہای ایشان
 از ان چیز ہا ہمہ و استادہ اندہا با گوینہ بہیتہا و شعر ہا کہ می برانگیزند
 طبیعت ہا را و در سوزش می آرند آتش عاشقان طبیعت ہای نفسانی
 را از عاشقان و لہا و ارواح را فی بنی المفقیر الذی ہو فقیر الحق
 عز وجل لا الخلق ہو فقیر الغنی و فقیر الصورة ہو فقیر من الدنیا
 والاخرة ان لا تقاضی القاری والقول بالتکرار و الاعادة بل بحیل
 ذلك الى الحق سبحانه ان شاء قبض من یزوب عنه فی التقاضی
 اولیہ حل القوال بالتکرار اذا کان الفقیر المستمع صادقاً و اولہ فی التکرار
 دواعی مصلحہ پس می باید مرد و ریشی را کہ او در ویش حق نہ در ویش
 خلق است مراد ازال در ویش تو نہ سے صورت است او فقیر است
 از دنیا و آخرت چہ در دل او عباسے ہیج کہ این ازینہا نیست انکہ
 طلب نہ کن خوانند و گوینہ را جکرار و باز گردانیدن انجہ منخوانند
 بکہ بسیار و این را بسوی حق تعالیٰ اگر خواہد بہار و کسے را کہ باشد
 ازال در ویش و طلب یا الہام کن یا یتعالیٰ گوینہ را جکرار و تکرار

باش درویش شنودہ راست و مراودا در تکرار دارد و مصلحت و لا ینبغی
 للفقیر ان یتعین لغیرہ فی حال السماع وان سال الفقراء عنہ لما
 علی الحركة فلیسا عداہم وذلک ضعف فی الحال ونباید درویش را
 از نیکو یاری جوید بغیر خود در حال سماع پس اگر خواهند درویشان
 از دیاری را بر جنبش پس بایر یاری و ہدایت را و این سستی است
 در حال و اذکان سمع الفقیر ایتہ اوبینا فلا یجب ان یتراجعا
 احد و یجب ان یسلم لہ وقتہ اگر بشنود درویش آیتے یا بیتے را
 پس مزاحم نشود اورا ہیچ یکے و واجب است کہ مسلم دارندہ برای
 او وقت اوردان خوف فروحم فالاولی للخص احملہ التسلیم
 و اگر مخالفت کردہ شد مزاحمت رسانیدہ شد اورا پس بہتر برای مزاحمت
 رسانیدہ شد تسلیم است و اذا تحرك الفقیر علی ایتہ اودیت یجب
 علیہ ان یسلم وقتہ و اگر جنبہ درویش بر جنبہ ان آیتے یا بیتے پس
 واجب است بروانیکہ مسلم وائشہ شود اورا وقت اوردان واقع
 للمحاضریں علیہ اشراف و اعدا و امنہ تقصیرا و نقصا فالواجب علیہ
 الستر علیہ و الحمل منہ فان اقتضی الوقت تنبیہ فیتسلم
 بالرفق او بالقلب لا باللسان و ہمنا یحتاج الی قوۃ حال و صفاء
 باطن و علم دقیق و اطلاع و ادب کاملہ و محافظہ شدیدہ

و اگر واقع شد حاضران را اطلاعی و پدیدند از آن درویش تقصیر یا نقصانی
 واجب است بر ایشان مستر بود و محمل از و پس اگر تقاضا کرد وقت
 آگاہان این او پس بیاگاہانند او را بنرمی یا بدل نه بزبان و اینجا
 بدل احتیاج بیشتر و بسوی قوت حال و صفائی باطن و علم باریک
 و واقف شدن بر راز دیگرے و آداب درست و نگاه داشت بخت
 نیکو انتہی سوال اگر کسی گوید در صورتیکہ نزد حضرت محبوب سبحانی
 رضی اللہ عنہ سماع جایز بود می بایست کہ بنفس نفیس خودش می
 شنیدند و سماع آنحضرت در کتب منقول بیشہ حالانکہ نیست
 جواب متضمن اینکہ در قول فعل | جواب دفع این اعتراض بچند
 حضرت محبوب سبحانی علی نبینا | وجہ است اول اینکہ لغتہ ایم
 و علیہ السلا تناقص نیست | کہ سماع غنا فرعن و واجب یا
 از ضروریات دین است تا شنیدن آن ہر کسی را ضرور باشد
 بل در ویباجہ نوشتہ شدہ است کہ ہر کہ موفق بزیادہ تقوی باشد
 و عزیمت نماید کہ از مباهات شرعیہ نیز انچہ اختلافی است ترک
 کردہ عمل متفق علیہ اختیار کند و حوط در حق این چنین کس آنست
 کہ از سماع و مزامیر مطلقاً پرہیز کند دوم اینکہ چیزیکہ علال و مباح
 است اگر آنرا در تمام عمر خود بکمال نیارد نزد وی حرام نخواہد

بود چه جا که وی آداب آن بطور عبادات بیان کرده باشد
 سوم اینکه از کدام دلیل ثابت شد که حضرت محبوب سبحانی رضی اللہ
 عنہ بعد از جنوری سماع آنرا نشنیدند سکوت مردم از نقل آن دلیل
 عدم ثبوت نمیشود و چهارم اینکه سماع وی رضی اللہ عنہ در کتب نیز
 منقول است غایت مافی الباب اینکه بر روایت ضعیف باشد
 لیکن بعد ثبوت جواز از قول مجتهد برای ثبوت فعل مجتهد روایت
 ضعیف هم معتبری باشد پس اعتراض منکر بسبب لاعلمی اوست
 چنانچه صاحب اقتباس الانوار که از اجله مشایخ حشیه است در
 نقل عبارت اقتباس الانوار مشعر کتاب مذکور مینویسد که قصه ملاقات
 سماع حضرت محبوب سبحانی خواجه بزرگ در قصبه حبیبیال با حضرت
 غوث اعظم این کاتب حروف از زبان بعضی ثقات چنان
 شنیده که چون خواجه بزرگ در قصبه حبیبیال تشریف آورد حضرت
 غوث اعظم برای قوالان را طلبید و مجلس ترتیب داده حضرت
 خواجه بزرگ بوجہ و سماع در آمد حضرت غوث اعظم عصای دست
 مبارک گرفته ایستاده بود و اشک از چشم مبارکش میریخت ناگاہ
 سر عصای وی رضی اللہ عنہ بجنبش در آمد خادم گفت که چگونه باشد
 که سر عصای شما بجنبش آنحضرت فرموده کنی بینی عارفی کامل در سماع

در قص است و از عرش تا اثر سے ہمہ اشیا می عالم مبتالعت دی
 در قص اند منم کہ تمامی عالم را بقوت ولایت نگاہ می ارم والادیک
 حالت وقتی روی داده است کہ کوئین نہ یرونہ بر گرد و ہمہ اشیا
 از عرش تا اثری از مقام خویش انتقال کردہ برقص و آئینہ و ہمہ این
 عارف کامل بگردنہ و فتنہ و غوغای عظیم در عالم واقع شود چوں مجلس
 سماع آخر شہر و آفتاب عالم تاب در یک برج حجرہ خاص حضرت
 غوث اعظم سہ روزہ و سہ شب با یکدیگر صحبت خاص و محرمانہ داشتند۔
 نسبت محبوبیت و شغلے کہ بہ ممتازیت دی این نسبت حاصل می
 آید از سید عبد القادر جیلانی رضی اللہ عنہ خواجہ بزرگ رسید و شغل
 سیر و جود و ہفت علم و سہ پایہ چشتیہ از خواجہ بزرگ با حضرت رضی اللہ عنہ
 رسید و بعضی میگویند کہ ترتیب خاص اسم اعظم کہ حضرت سید محی الدین
 ابو محمد عبد القادر جیلانی را رضی اللہ عنہ از رسول خدا سینہ بسینہ
 رسیدہ بود خواجہ بزرگ تلقین فرمود و ترتیب مخصوص اسم اعظم
 کہ حضرت خواجہ بزرگ را از رسول خدا سینہ بسینہ رسیدہ بود و از
 دی بحضرت غوث الاعظم رضی اللہ عنہ رسید انتہی این بود جواب
 شبہ کہ معترعن را از کلام حضرت محبوب سبحانی رضی اللہ عنہ ناشی
 شدہ بود۔

انتباه ثانی در دفع انتباه حرمت | انتباه ثانی منزلة الاقدام دیگر بری
 غنا از کلام شیخ شهاب الدین | منکرین باب بست و سوم عوارف
 سهروردی در عوارف ناشی پیش | المعارف است که در آن جمع حشر

شیخ شهاب الدین سهروردی قدس سره العزیز القول فی السماع
 ردًا و انکارًا نوشته اند نقل آن بخوف الطناب گذاشته می آید۔
 جوابش بهمین قدر پس است که مختصری پرده غفلت از چشم
 برداشته عنوان هر باب را مطالعه نماید که وی رضی الدین درین
 باب رد و انکار از سماع منکر و غنای ناموم و مذمت رقص و وجد
 زور و کذب میکند و اول از آنکه باب بست و دوم است فی القول
 فی السماع قبلاً و ایشاراً و در آن بعد نقل آیات و احادیث و اقوال
 نقل عبارت عوارف المعارف | صحابه و فقها که در باب اباحت سماع
 که وحی منکر سماع نوشته | و غنا آمده است هر چه در حق منکر

نوشته اند نقلاً و در اینجا لازم افتاد و اما وجه منع الانکار فی السماع
 و هو ان المنکر للسماع علی الاطلاق من غیر تفصیل لا یخلو
 من احد امور ثلاثة اما جاهل بالسنن والا ثار و اما معتبر بها
 ابیم له من احوال الامخیار و اما جامد الطبع لا ذوق له فیصیر علی
 الانکار و کل واحد من هؤلاء الثلاثة یقابل بها سوف یقبل

اما الجاهل بالسنن والآثار فيعرف بها اسلفناه من حديث
 عائشة رضي الله عنها والاخبار والآثار الواردة في ذلك وفي
 حركة بعض المتحررين يعرف رخصة رسول الله صلى الله عليه
 وسلم الحبشية في الرقص ونظر عائشة اليهم مع رسول الله
 صلعم هذا اذا سلمت الحركة من المكارة التي ذكرناها وقد روي
 ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لعلي رضي الله عنه انت
 مني وانا منك فجل وقال للجعفر اشبهت خاقي وخلقي فجل
 وقال للنزير انت اخونا ومولانا فجل وكان جمل جعفر في قصة
 ابنة حنيفة لما اختصم فيها علي وجعفر ونزير واما المنكر المخرج
 وربها ابيهم له من اعمال الاخبار فيقال له يقر بك الى الله تعالى
 بالعبادة بينتك ولا يشغل جوارحك بها ولا يثقل قلبك ما
 كان لعجل جوارحك قد رافناها الا اعمال بالنيات ولكل
 امرئ ما نوى والنية لنظرك الى ربك خوفا او رجاء فالسامع من
 الشعر بيتا ياخذ منه معنى بذكر الاخرة وربه اما فرحا او خوفا
 او حزننا او انكسارا او افتقارا كيف تقلب قلبه في انواع ذلك ذكرا
 لربه ولو سمع صوت طائر طاب له ذلك الصوت وتفكر في قدرة
 الله تعالى وقسوية حجرة الطائر وسبحه حلقه ومنشأ الصوت

وتأديبه الى الاسماع كان في جميع ذلك الفكر مسجاً ومقدماً
 فاذا سمع صوت ادمي وحضرة مثل ذلك الفكر امتلاء باطنه
 ذكراً وفكراً كيف ينكر ذلك حتى بعض الصالحين قال كنت
 معتكفاً في جامع جدّة على البحر فرأيت يوماً طائفة يقولون في
 جانب منه شيئاً فانكرت ذلك بقلبي وقلت في بيت من بيوت
 فالله تعالى يقولون الشعر فرأيت رسول الله صلعم في المنام
 تلك الليلة وهو جالس في تلك الناحية والى جنبه ابو بكر واذا
 ابو بكر رضى الله عنه يقول شيئاً من القول والنبي عليه السلام يسمع
 ويضع يده على صدره الكريم كما لو وجد بذاك فقلت في نفسي
 ما كان ينبغي لي ان انكر على اولئك الذين يستمعون وهذا
 رسول الله صلى الله عليه وسلم يستمع والابو بكر الى جنبه يقول
 فالتفت الى رسول الله صلعم وهو يقول هذا حق بحق او حق
 من حق وقال شيئاً بلى اذا كان الصوت من امره تخشعي بالنظر
 اليه الفتنة او من امر امرأة خير محروران وجد من الاذكار
 والافكار ما ذكرناه يحرم سماعه لخوف الفتنة لا لبحر الصوت
 ولكن يجعل سماع الصوت حريماً للفتنة ولا كل حرام حريم
 فيسحب عليه حاكم المنع لوجه المصلحة كالقبلة للشباب الصايم

حيث جعلت حريم الحرم الوقاع وكما خلوة بالاجنبية وغير ذلك
 فعلى هذا فقد يقتضى المصلحة المنع من السماع اذا علم حال السامع
 وما يورث سماعه اليه فيجعل المنع حريم الحرم هكذا وقد ينكر السماع
 جامد الطبع عديم الذوق فيقال له العنين لا يعلم لذة الوقاع
 والمكوف ليس له بالجمال البازغ الاستمتاع وغير المضا لا يتكلم
 بالاسترجاع فماذا ينكر من محب يرى باطنه بالشوق والمحبة
 ويرى الخناس روحه الطيارة في مضيق قفس النفس الامارة
 بالسوء يهر بروحه نسم الا نفس الاوطان ويلج له طواله جزو الحرف
 وهو وجود النفس في دار الغربة يجمع كاس الحجران ياءن تحت
 اعباء الجماعة ولا يروح عنه سوانح المشاهدة وكلما قطع منازل
 النفس بكثرة الاحمال لا يقرب من كعبة الوصال ولا يكشف
 له المسبل من الحال فيستريح تنفس الصعداء ويرتاح باللا يح
 من شدة البرحان يقول مخايل النفس الشيطان وعما المانعان

شعر

ايا جلي نعمان بالله خلباً نسيم الصبا يخلص الى نسيمها
 فان الصبار يح اذا ما تشمت على قلب مخزون تخلصت همومها
 لجان بروها وتشف من حريرة على كيد لم يبق الا صميمها

الا ان اوجاعی بقلبی مقیمه واقبل داع العاشقین قدیمها
 لعل المنکر یقول حل المحبة الا امثال الامر و هل یعرف
 غیر هذا و هل هنالك الا الخوف من الله تعالى و نیکر المحبة
 الخالصة التي تخص بالعلماء الراغبین و الا بدال المقربین لما
 تقر من فی فهد القاصر ان المحبة یقتضی مثالا و خیالا و اجناسا
 و اشکالا ینکر محبة القوم و لا یعلم ان القوم یلغوا فی رب الایمان
 الی اتم من المحسوس و جاد و امن فرط الکشف و البیان بالارواح
 و النفوس انتهى و ینویس فی رضى الله عنه درین باب فوائدی که
 الارحامی آن کره شود کلام بطوالت می کشد لا یرم بر این قدر گفتا
 نموده بعض فوائد باب بست و چهارم در غایت ترقیم خواب یافت
 انتباه ثالث در دفع فتباه حرمت انتشار الی تعالی انتباه ثالث
 غنا و مزامیر که از کلام سلطان المشایخ علی بن ابراهیم القیاس بعضی مردم محبت
 نظام الدین اولیای قدس سر پیا می شد میکنند که از سلطان المشایخ
 محبوب الی حضرت نظام الدین اولیای قدس سره العزیز در قول القواد
 حرمت غنا و مزامیر منقول است جوابش اینکه در کتاب مذکور
 از حضرت شیخ المشایخ چند جا ذکر مستماع و غنا منقول شده
 است و هر جا جواب بمقتضای حال مایل داده اند یعنی هر که در سوال

تفصیل کردہ جواب مفصل یافتہ دہر کہ بالاجمال سوال کردہ راہ خصوصیت
 و تعصب پیوید آن طبیب عاذق و پیرو مخبر صادق بنا بر اصلاح قلب
 فاسد سبیل شرایط مزایہ تقوی را مرعی داشته بمقتضای حال
 سبیل از بدعت و مزامیر محرّمہ ممانعت خود ظاہر ساختہ اند چنانکہ
 دیگر صوفیہ کہ ام شرایط سماع بیان کردہ اند مطابق آن حضرت
 ایشان نیز فرمودہ اند بلکہ از کلام ایشان بلیساں بودن مزامیر و غیر
 مزامیر برای صلح حسب ذوق و اہل دہر و ثبوت سماع و رقص در
 مسجی از بعضی مشایخ عظام بمحور حضرت شیخ فرید الدین علی بنیناد
 علیہ السلام ثابت و متحقق میشود و در مقام کتاب مذکور نقل کردہ می
 آید ہر کہ عاقل و مصنف است غور نمودہ خواہد دریافت کہ در کلام
 مذکور چیزی خلاف تفصیل مرقوم الصدہ نیست و مطابق مدعا می
 نقل عبارتہ قوای القواد از دیباچہ سوم است و در دیباچہ سوم بوقایع دوم
 صفر مینویسد شخصی بیاد و حکایت بدعتی تقریر کرد کہ ہم اکنون در
 در فلان موضع از یاران شما جماعتی کردہ اند و مزامیر در میان بود
 خواجہ ذکر الثانی بالخیر ازین معنی حکایت پسندیدہ فرمود کہ من منع
 کردم کہ مزامیر و محرمات نباشد ہر چہ کہ بداند درین باب بسیار غلط
 میفرمود تا بغایتی کہ گفت اگر ایامی در نماز باشد و جماعتی در عقب

او مقتدی مردان جماعت عورتیں ہم باشند پس اگر امام را سہو
 افتد از مردان کہ اقتدا کرده باشند یکے انتہی اعلام دیدہ سبحان
 اللہ و اگر نگوید و نہ نے بران خطا واقف شود او امام را چسگونہ
 آگاہانہ سبحان اللہ نگوید تا آواز نشوند پس چہ کند بر دست زندانی
 کف دست ترند کہ آن بلہو میانہ پشت دست زند الغرض تا این
 غایت از ملاہی و امثال آن پرہیز آید است پس در سماع
 بطریق اولی کہ ازین باب نباشد یعنی در منع دستک چندین
 احتیاط آید است در منع مزامیر طریق اولی بعد از ان فرمود کہ
 اگر یکے از مقامی بنفتد باری در شریعت افتد مبادا اگر از شریعت بیرون
 افتد پیش چہ ماند بعد از ان فرمود کہ سماع مشایخ کبار فنیہ
 اند و آنانکہ اہل این کار اند و نیز آنکس کہ صاحب ذوق است
 و در ردوی ہست بیک بیت کہ از گویندہ بشنود و اورا رقی پرہ
 آید اگر مزار در میان باشد و یا نباشد اما انکہ از عالم ذوق خجندار
 اگر پیش او گویندگان باشند و از ہر جنس مزامیر باشد چہ سود دارد
 چون او را اہل رد نیست پس معلوم شد کہ این کار تعلق بر رد دارد
 مزامیر و غیر آن بعد از ان فرمود کہ مردم را ہمہ روز حضور کجا بیست
 اگر در روزی دقتے خوش دریافت اوقات تفرقہ آن روز در پناہ

آن وقت باشد۔ و اگر در جمیع شخصی صاحب ذوق و صاحب نعمت
 باشد و جمله اشخاص در پناه آن شخص بعد از ان فرمود کہ وہ ایام
 ماضی قاضی بود و را جو دہن دایم با خدایت شیخ الاسلام فرید الدین
 قدس الدہیر العزیز منازعت نمودی تا وقتی از غایت خدمت
 درستان رفت با عہدہ و المیہ گفت کہ کجا روا باشد کہ یکے در مسجد
 نشین و آنجا سماع فرماید و گاہ گاہ قصص ہم باشد ایشان گفتند ای
 تو میگوئی بلکہ واقعہ کیست و این را کہ میسند گفت شیخ فرید الدین
 قدس الدہیر العزیز ایشان گفتند ما با او بیچ نتوانیم گفت بعد از ان
 خواجہ ذکر الدہ بالخیر فرمود کہ من ہر بار کہ سماع و ہفت از گونیگان
 در سماع شنیدہ ام الی یومنا بحق خرقہ شیخ کہ آنہم را بر اوصاف
 شیخ حمل کردہ ام تا وقتی در حالت حیات شیخ قدس الدہیر العزیز
 در جمعی بودم گویندہ این بیت میگفت شعر

مخرام بدین صفت مبادا کہ چشم بارت رسد زندگی
 مرا اخلاق پسندیدہ و اوصاف شیخ و کمال بزرگی و غایت فضل
 الطاف ایشان یاد آید چنان رقت در گرفت کہ در صفت نیاید
 قوال خواست تا ابیات دیگر گوید من ہمیں گویا نیدم خواجہ ذکر الدہ
 بالخیر چوں بریں حرف رسید در گریہ شد فرمود کہ بعد از ان بس

نیامد کہ ایشان رحلت فرمود بعد از ان در تحمیل و تاویل این معنی
 کفایت فرمود کہ فرو قیامت کی را فرمان در رسد کہ تو در دنیا سماع
 نیده گوید شنبہ ام فرمان رسد کہ ہر بیتے می شنیدی آنرا براوصاف
 عمل میکردی گوید آری فرمان رسد کہ آن اوصاف حادث بہ
 یکم چگونه روا باشد گوید خداوند از غایت محبت می کردم فرمان
 رسد کہ چون از محبت میکردی بر تو رحمت کردیم انتہی بمقام دیگر
ل عبارت فوائد از مقام دیگر می نویسد لحنی سخن در سماع
 ثانی کے از حاضران گفت کہ مگر درین وقت حکم شرع است کہ
 دست مخدوم را ہر وقت کہ بایہ سماع بشنود اور اعلانست خواجہ
 بالہ بالخیر فرمودی کہ چیزی کہ حرام است بحکم کسی حلال نشود و
 بزکہ حلال است بحکم کسی حرام نشود و ہم در مسئلہ مختلف مثلاً
 میں حکم سماع امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ سماع را مباح میدانند
 دف و چغانہ بر خلاف علماء اکنون درین اختلاف ہم چہ حکم
 نم کنند ہماں باشد یکے از حاضران گفت کہ ہمارے بین روز و لعل
 در ویشان آستانہ دار و جمعہ کہ چنگ و باب و ذامیر و در قصہ
 وہ اندر خواجہ ذکر بالہ بالخیر فرمود کہ ننکد نکر وہ اندر و انچه نامشروع
 ست ناپسندیدہ است بعد از ان یکے گفت کہ چون آن طایفہ

اذان مقام بیرون آید با ایشان گفتند که شما چه کردید و ان مجلس
مرا میر بود سماع چگونه نشینید و در قص کردید ایشان جواب دادند
که ما چنان مستغرق سماع بوده ایم که ندانستیم که اینجا مرا میر است یا
خواجہ ذکر اللہ بالخیر چوں آن سخن نشینده فرمود کہ این جواب ہم
چیزی نیست آن سخن در حمله معصیتها بیا یا نبشت درین میان
بنابر عذر داشت کرد کہ صاحب مرعا و درین معنی نظمے نوشته
است و این ہر دو مصراع عرض اقتادہ

گفتی کہ نہرو من حرامست سماع گریہ تو چرا مست حرامست باو
خواجہ ذکر اللہ بالخیر فرمود کہ آری آن گاہ این رباعی را تمام بر زبان
مبارک را اندر رباعی

دنیاطلبا جہاں بکامست باو وان جیفہ مردار بادامست باو
گفتی کہ نہرو من حرامست سماع گریہ تو چرا مست حرامست باو
باز شدہ عذر داشت کرد اگر علماء درین باب بحث کنند و نفی سماع بخنی
گویند بگوئی آید اما آنکہ در جامہ فقر باشد او چگونه نفی کند و اگر ہم نہو کہ
او حرام باشد آن قدر کند کہ خود نشنود اما با دیگران خصوصیت نکند
بشنود خصوصیت صفت درویشان نیست خواجہ ذکر اللہ بالخیر تبسم
و ملائم این معنی حکایت فرمود کہ چندین علماء سست و چیزے نفی گویند

ویکے نادانستہ عہدہ میکنے انتہی دیگر ہر جا کہ در کلام علماء و عرفا ذکر حرمت
یا مذمت غنا و سماع یافتہ شود آرا برابر مورد خاص موافق کلیات
سابقہ ان ذکر محمول باید کرد لهذا نقل دیگر ضروریہ نہالستہ باب سوم
اختتام یافت الحمد للہ علی التوفیق خاتمہ در آثار و فوائد سماع
و شرائط و آداب آن و آن مشتمل است بر تذکرات اربعہ تذکرہ اولی
تذکرہ اولے در آثار و فوائد سماع | در آثار و فوائد سماع کہ در نفس مستمع
کہ در نفس مستمع پدید آید | پدید می آید و موجب تغیر حالی
میکرد و باید آنکہ سماع سبب اصلاح طبع و موجب جمعیت حال سماع
است موجب آنکہ آدمی را نفسی است و ہوائی و عقلی و روحی و ہر
یکے را ازین چہار غذا لے باید و ہر چہ بآدمی میرسد از ان بیرون
نیست کہ غذائی یکے ازین چہارہ باشد و ہر گاہ غذائی یکے میر
آید حال دیگران بوحشت انجامد و در عالم وجود پریشانی پیدا شود
اما چون نعمتے برسد کہ ہر چہ چہ را در ان نصیبے باشد و ہر یک غذائی
خود را زایل بردارد و را بخال خفا ہست از میان بر خیزد و ہر یک بخال
خود مشغول گردند و با یک دیگر تو موافق سازند و این چنین حال سماع
دست می دہد زیرا کہ چون سخن با و از خوش شنونده آید ہر یک ازین
چہارہ مخلوط می شنوند و اولاً نفس در راستی و درستی و بجای عیوت نظم و نثر

و منایح و بدایح آن شخص محفوظ میگردد و هوادار استقامت انحراف
 اصول موسیقی و ترتیب و تنسیق نغمات مایل شود و عقل باصل معانی
 و لطافت سخن ملتفت گردد و روح با آواز خوش که انشاالله است از عالم
 ارواح میل کند و از استعمال هر یک بغذا سے خود لذت و جمعیت
 و ذوق و شوق حاصل آید که در هیچ نعمتی از نعمای الهی بیسرنباش اینها
 گفته اند که سماع و ادوات است و نیز که چه بسیارند بزرگوار و بیچ حال
 طبع بتی قابل حدیث حق نباشد مگر بود و این معنی ربانی مرطوب
 را اثری باشد بجزقت و قهر چنانچه گردی اندر سماع بهیوش شوند و
 گردی بلاک گردند و محسوس نباشد که طبع او از حد اعتدال بیرون
 نشود و این دعوی محتاج دلیل و برهان نیست بل امر و جدائی است
 بر ذی روح که صحت عقل و سلامت حواس میدارد و آنرا ادراک
 میکنند هر که ازین لذت محروم است بآنکه طبع او جامد و عقل و روح
 وی غلیل است و او را بهره از ان انسانیست ندارد و اندر

بر احوال آنکس بیاید گریست

چنانچه مولوی معنوی قدس سره باین معنی اشارت می فرماید
 مومنان گویند که آثار بهشت نغمه گردانید بر آواز زشت
 ما همه اجزای آدم بوده ایم در بهشت آن لحنها بشنوده ایم

گرچہ بر باد بخت آب و گل شکے یاد ما آید از انہما اندر کے
نالہ سرنای و تہسردیہ دل اندر کے ماندہ بہان ناقوس کل
نشنود آں نغمہ را خود گوش حس گریستم با گوش حس با شہ نجس
پس حکیمان گفتند اندر این لحنہا اندر دوار چرخ بگر فتنیم ما
بانگ گردشہای چرخ است آنکہ خلق می سرینہ نش بلنبور و کسلین
پس غذائے عاشقان باشد سماع کہ درو باشد خیال اجتماع
قوتے گیر و خیال لائے ضمیر بلکہ صورت گیر و آں بانگ صغیر
بیان اینکہ سماع محرک آن معنی چوں خاصیت مطلق سماع دریافت
بود کہ در دل سماع باشد گردید اکنوں باید دانست کہ سماع
محرک آن معنی بود کہ در دل سماع باشد چنانچہ تائب ہرچہ شنود اورا
بد و حسرت و ندامت بود و مشتاق را مایہ شوق رویت و موقن را تاکید
یقین و محب را باعث انقطاع علایق و بے قرار اساس نومید ہی
از غلایق و مہجور را در و مہاجر ت واصل را لذت مواصلت و گفتار
کہ مثال سماع چون آفتاب باشد کہ بر ہر چیز می تابا مایہ چیز را بقدر
مرتبہ وی انراں ذوق و مسرت باشد یکے را می سوزد و یکی را نمی سوزد
و یکی را می نوازد و یکے را می گدازد پس آثار سماع بقدر اختلاف
طبائع و تفاوت استعداد مستمعان مختلف و متفاوت می باشد و ہر چند

مراتب مستمعان بسیار اند لیکن بمقتضیات غلبه نفس و هوا و عقل و روح
از چهار نوع بیرون نیستند یکی آنکه صرف بشنیدن آواز خوش
مخطوط شوند از گلوئی انسان باشد آن آواز خواه نغمه آلات
و ساز و مسموع بصوت حسن عام است از آنکه محمل باشد یا موزون
یا موزون و قطع نظر از آنکه مسموع مذکور مفہوم گردد یا نگیرد و این
اولی تاثر سماع است زیرا کہ درین قدر اثر ہر ذی روح شریک
انسان است حتی کہ گاو و شیر و مار و مور نیز و این معنی بجهت مناسبت
است کہ عالم ارواح را با عالم حسن و جمال و رازل افتاده است
دوم آنکہ طبع بالحن و نغمات موزونہ و وزن موسیقی مناسب
باشد این چنین مستمع صرف از نسبت تالیفی اصوات کہ فیما بین بمرد
تال و سم می باشد متلذذ می شود برابر است کہ اداسے آن نسبت
با آواز خوش باشد یا بنا خوش از انسان باشد یا از چوب و
تار و غیرہ آلات قطع نظر از آنکہ مسموع مذکور با معنی باشد یا
بے معنی و مضمونش مفہوم گردد یا نگیرد و مستمعان ہر دو قسم مذکور صرف
از حسن آواز و حسن اداسے آن بوضوح موسیقی خط می بردارند مساوی
است در دل آنها معنی از عشق مجازی یا حقیقی باشد یا نباشد
سوم آنکہ در قلب سماع نسبت عشقیہ باشد و مقصود آواز سماع فہم

مسموع و انطباق مضمونش بر مراد خویش بود و چون اہم مراتب در
 سماع فہم مسموع است و مراتب فہم متفاوت لہذا لوزع سوم مذکور
 ذکر اقسام نسبت مستعین | منقسم میگردد بدو قسم قسم اول سماع عوام
 قسم اول سماع عوام | است و آن اینکه ہر چہ بشنوند و فہمند
 آنرا منطبق سازند بر صورت مطلوب خود کہ از جنس مخلوق است مثلاً
 اگر ذکر خال و خط و زلف و ابرو بشنوند آنرا بر معشوق مجازی خودین
 باشد یا غیر معین فرود آرند و اگر ذکر ساقی و می میخانہ بشنوند از آن معنی
 ظاہری آن مراد گیرند اگر چہ این قسم مذموم ترین اقسام سماع است
 اما در عشق مجازی نیز آتش سماع بتدریج سوز و گداز می پدید میکند
 سماع خواص | و طبع عاشق مجازی را آمادہ قبول عشق حقیقی میگردد و قسم دوم
 سماع خواص است و آن نیز منقسم میگردد بدو قسم کلی سماع بتدیان
 سماع بتدیان | است و آن اینکه بعد فہم مضمون مسموع را بر حوال
 نوشتن فرود آرند و نسبت عشقیہ کہ با خدای سبحانہ دارند آتش
 شوق الہی را در دل آنہا بجذیانہ و ہر مرید لا محالہ مرادی دارد و او
 را در طریق سلوک عالی و داردی در پیش است چون سالک مذکور
 بشنود و بفہم کہ مسموع مشتملست بر چیزی کہ مناسب حال اوست
 البتہ سماع در معاملہ وی خواہد افتزد و او را از ہوا بدو مثلاً سالک

طالب لقاست یا بتلای ولاد شوق وصل است یار و سوز و بحر
و سموع مشتملست بر ذکر عتاب یا خطاب بر قبول یار و بر وصل
یا بحر بر قرب یا بعد بر اقرار یا افکار و غیر ذلک من المضافات
للمناسبات لحال پس ضرور است کہ وی مضمون سماع را بر حسب مراد
سماع نہ بیان | خویش فرود آورد و از آن محظوظ گردد قسم دوم سماع
نہ بیان است و آن اینکه سامع طے کرده باشد ہر مقامات و حالات
بتدیان را و فارغ شدہ باشد فہم او از ماسوی البدو بعد افتای
نفس و انعام معاملات نفسی مستغرق شدہ باشد بمشاہدہ حق حالت
این قسم مستمع مشاہدہ است بحالت زنان کہ وہ مشاہدہ جمال یوسف علی
نبینا و علیہ السلام مہیوت و مستغرق الحواس شدند و در اندن کار بردست
و ترجیح فرق نکردند این گروہ چه شنوندہ حق شنوندہ بحق شنوندہ فیض
عبادی الذین یستمعون القول فیتبعون احسنہ اولئک الذین
ہدیہم اللہ و اولئک ہم الاولیاء | الباب و نشان ایشان بہت اختصار
تمہید اصطلاحات صوفیہ | چون دانستی کہ اسم در سماع فہم سموع است
و فرود آوردن سامع سموع را بر حالات خود موقوف است بر آنکہ
مستمع بر معنی و مراد اصلی الفاظیکہ بیشتر در کلام نظم و نثر سرسیدہ می شنوند
آگاہ باشد زیرا کہ اکثر الفاظ کہ در اشعار و دوبہ و بےت و خیال و پتہ

و ہولی و ٹھمری وغیرہ مستعمل اندر مصداق ظاہری آن در معشوق حقیقی یافتہ
 نمی شود مثلاً زلف و خال و خدو و خسار و لب و دندان و چشم و گوش
 و دست و پا و سر و گردن و سرین و میان و ناز و کرشمہ و سحر و جادو مخصوص
 است بمعشوقان مجازی و شراب و کباب و می و میخانہ و ساقی و پیانہ
 و ساغر و دنیا و صنم و تنخانہ وغیرہ یافتہ نمیشود مگر در عیش و دنیاوی نزد
 اصحاب شریعت شرط مسموع آنست کہ تاویل پذیر باشد بحال
 مباحہ و در تشنگاہ از باب طریقت نیز التفات بخیریکہ از معشوق حقیقی
 تعلق ندارد گناہ و بزدلی است و درین شک نیست کہ ہزار ہا
 اولیا و صدیقین در سماع ہمیں اقوال و اشعار کہ مشتمل بر الفاظ مذکورہ
 می باشد جان داده اند و خطی وافر و نصیب متکاثر یافتہ اند پس معلوم
 شد کہ نزد این گروہ حق پتروہ ہر یک را از الفاظ ظاہری در معنی مرادی
 دیگر است کہ بذکر ہر یک از ان بمعشوق حقیقی پی می برند و از نخل
 مراد معنی بر میخورند

وصف را با تو نسبتے است دست برود ہر کہ رفت برود نشست
 اگر آنیشہ اطناب کلام نہ بخیر پای قلم بودی محال و معانی جمیع الفاظ
 مستعملہ شعرائی عرب و عجم می نویختی اما چون بیشتر مردم را نمی بینم کہ
 شایق غنا ہستند و در مجالس صوفیہ حاضر میشوند و طبع ہم سلیم میدارند

معہذا الجہت ناواقفیت بر اصطلاحات صوفیہ فہم مسموع کردن نمیتوانند
 و از حفظ آن صحبت محروم میباشند و بحقیقت کارنا رسیده مصدر اشکال
 و اعتراض میشوند لهذا حسبہ لک و استرغفار لعشاق البدو واجب افتاد
 کہ بعضی مصطلحات صوفیہ کرام کہ در کلام مسموع بیشتر متعمل اند وین مقام
 ثبت کرده آید و وین خصوص بنقل لطیفہ بھی ہم از لطافت اشرفی کہ
 از ملفوظ شریف مقتضای انام و پیشوای مشایخ عظام شیخ الاسلام
 و المسلمین و ارث الانبیاء والمرسلین حافظ الشریعہ حامی الملتہ جامع الطریقہ
 و الحقیقہ سیدنا و سیدنا و مولانا العارف با سرار الربانی سید شرف بہا لکیر
 السمنانی قدس سرہ السامی مشہور است اکتفا میکنم و از برکت انفاس
 وی رضی اللہ عنہ و بمن نہمت جمیع خواجگان چشت اہل ہشت علی نبینا
 علیہم السلام اجمعین توقع آن دارم کہ مستمعان را بسمع ماہو المذکور
 فہم ما بقی عن المذکور ہم نصیب کرد و لطیفہ مجید ہم در بیان معانی
 نفل تطفیف و لطافت اشرفی در اصطلاحات صوفیہ از لف و خال مثال

او قال الاشراف اسرار المشائخ درو اشعار الشعراء اصد اقہا
 حضرت قدوة الکبرامیفرمودند چوں بصالحیہ دمشق بشرف ملازمت
 حضرت شیخ کبیر الدین ابن خیر الدین العزاقی مشرف شدیم و بالذاع
 قواید عارفانہ و اصناف مراد محققانہ بہرہ مند گشتیم و دیدیم برخی از اصحاب

را کہ دیوان حضرت مولوی دس می گفتند تطبیق اصطلاح صوفیہ بخلاف
معانی متعارف کہ بحد و خال عروس معنی را آراسته اند و غنچ و دلال
بزور مقال پیراسته و موجب اختفای غرایب اسرار و سبب انظار
عجایب اتماء در صورت الفاظ شعر آنتست کہ اکابر روزگار از غایت
نفاست اسرار و اما اثر ندارد از نہایت غرابت اظہار غیرت پرورہ اند
کہ چشم ہر نا محرمی بر رخسارہ حالات ایشان و نظر ہر نا فہمی بر عذارہ
واروات شان افتد پس اوسے آنتست کہ عرایس معانی و در حجلہ الفاظ
مصطلح جلوہ گر بود و اجزای آن نموده کہ لغایس و عباراتی در درجہ
عبارات فشرح دیدہ و در کرد و مثنوی

در دن حجلہ الفاظ رنگین سر از منصفہ اشعار شیریں
بجملہ در عروس معنوی خویش در آرنش نہ از بیگانہ فی خویش
از آن روی معانی خاص را عبارت خد و خال و کشف عیانی
اختصاص را باشارت غنچ و دلال بر آورده اند تا عام از وہرہ مندر
نگرود شروع تطبیق نقات شعرا بروفق عبارات فہلا کردہ شد تا
طالب عمادق بموقف مقصد بہرست برسد بالنبی والہ الارشد
الف کلیسا عالم حیوانی را گویند چلیپا عالم طبایع را گویند ترسا معانی
و حقایق را گویند و کتیکہ فیت و رفیق باشد بقا و ہر معشوق است چنانکہ

عاشق را یقین حاصل گردد که دوست و فاعل نیت از علی را گویند
 واسطه عمل و خیر و اجتناب از شر حجاب نشاندن دل سالک گویند
 از معارف و مشاهدات شیب یل را نهایت الوان را گویند که بولوع علم
 است نما عشرت یافتن را گویند چشم شهلا ظاهر کردن احوال و کلمات
 و علوم مرتبه سالک است و غیر او را منع و شهرت ازین مقام خیر و این
 حرف الباری از مکر و استدراج عالی کم باشد ب محب صاحب
 محبت را گویند عام تر از آنکه طلب مقارن آن با خدایانه محبوب حق
 تعالی را گویند و قتیکه مستغنی از دوستی دانند او را مطلقاً بے قیدی طلب
 جستن حق را گویند اعم از آنکه دوست دارند یا نه بیشتر از عبدیت و معبودیت
 بود طالب جوینده حق است از راه عبودیت و محبت کمال نه از
 روی دوستی مطلوب حق است و قتیکه جوینده عام تر از آن باشد که
 بدوستی منسوب بود فریب استدراج الہی را گویند حجاب مانعی باشد
 که عاشق را از معشوق باز دارد نوعی از اذراع از جهت عیاشی
 نقاب مانعی باشد که عاشق را از معشوق باز دارد حکم ارباب معشوق
 طرب انس با حق تعالی و سرور دل دران شراب غلبات عشق
 بود با وجود اعمالی که مستوجب دلاست باشد و این اہل کمال را بود
 کہ خص اند در نہایت سلوک مست خواب استغراق بود و نظر داشتن

بر استغراق خود کباب پرورش دست در تجلیات شب عالم غیب
 بود قیل عالم جبروت و این عالم خطی است منت میان وجود و عدم
 قیل میان خلق و امر قیل میان عالم ربوبیت و عبودیت مطرب
 آگاہنہ بود لب کلام را گوینہ غیب اقتران ملاحظہ ولذت
 علم بود شباب سرعت سیر بود بے شعور از معرفت و قایق مقامات
 و این ہرچہ بحکم جذبہ و چہ بحکم سلوک در اعمال و ریاضات و تصفیہ
 پاک بود سخن خواب اشارت واضح در مادہ و غیر مادہ خواب
 حرف التار | فنای اختیار ی بودت محبت دوستی بود بے سببی
 و علاقہ و بے محرک بحق سبحانہ و تعالی ملاحظت بے نہایتی کمالات
 الہی بود کہ بیچ کس نہایت آن نرسنا مطمئن شود ظرافت ظہور انوار
 است از حضرت الہی در مادہ شوخی کثرت انتفات بود غارت جذبہ
 الہی بود دوست شبوہ محبت الہی بود قیامت منراوار پرستش بود
 کہ خبر حق را این منراوار نیست چشم مست ستر کردن الہی بود بر تقصیر
 و خوردہ کہ از سالک در وجود آید و خبر او چنانکہ بیچ کس را اطلاع نیفتد
 و آن بود عشرت لذت است با حق سبحانہ و شہور آگاہی از لذت
 خرابات خرابی بود بیت مفہود و مطلب بود عبادت اجتہاد سالک
 بود زکرت ترک و ایشارہ بود و تصفیہ ہم طامات معارف بود دوست

صفت قدرت بود انگشت صفت احاطت بود مسلت مہیت عالم
 الہیت بر صفت ربوبیت محنت الم بود کہ از سبب مشوق بخت
 رسد اختیاری و غیر اختیاری راحت و جود امری بود کہ موافق
 ارادت دل باشد رویت عدم قدرت ازادی عبودیت بسرے
 آنحضرت سعادت خواندن ازلی شقاوت راندن ازلی غیبت
 حرف الجیم | مقام اثنیب بود حج حج سلوک الی اللہ بود تاراج
 سبب اختیار سالک در جمیع احوال و اعمال ظاہری باطنی سرخ
 حرف الحار | و جود امری را گویند رخ قدرح وقت را گویند صلح
 قبل اعمال عبادت و وسایط قرب صلح طلوع وقت و احوال
 بود کہ برخلاف ارادت دل بود رخ ریح تجلیات محض را گویند
 حرف الحار | زرخ محل لذات زنان تلخ امری را گویند کہ موافق
 طبع سالک نباشد سیب زرخ علم لذات از مشاہدہ چاہ زرخ
 حرف الدال | مشکلات اسرار مشاہدہ وال مساعد صفت قدرت
 واقوت را گویند قیاس تواریکی بود خدا حالتے باشد کہ بعد از فرق
 ظاہر گردد و باعث طلب بود فریاد و ذکر جہر را گویند و روح حالتے بود
 کہ از محبت طاری شود کہ طاقت حمل آن نہ بود و محب را مشاہدہ
 تجلی حق باشد عین زہد جمع را گویند ہذا اعراض از زیادت و فضولی

حرف الراء بود باء و مقام گشتن موهومات را گویند را در هر سال باصل
نمود است با وجود علم و گاهی از یافت لذت و دریافت مقصد سیر
جانب الهی بود که گاه سلوک بر و مقدم بود با عکس مکرر غرور دادن
معشوقست عاشق را گاه بطریق لطفت و موافقت و گاه بطریق قهر
و مخالفت جور بازداشتن سالک بود از عروج امر ارادت الهی
سالک جاری داشتند است بر سالک تکبر بے نیازی است
از اعمال سالک را شهر وجود مطلق بود در مطاوعت بود یا رصفت
الهی را گویند که ضرورت نیست کافه موجودات را هیچ اسم موافق تر ازین
نیست سالک را چه کلمه توحید بر این اسم دایر است غم گسار
صفت رحمانی بود که شمالی و عمومی دارد و غم خوار صفت رحیمی حق بود
که خصوصیت دارد و دلدار صفت باسطی را گویند سرور و محبت در
دل و لبر صفت قابض بود بانوده و محنت در دل سیر صفت ارادت
الهی بود و در هدایت سلوک بود خمار رحبت از مقام وصول بقهر
بطریق انقطاع مشب قدر بقار سالک بود در عین استهلاک وجود
حق تعالی کفر تاریکی عالم و تفرقه بود در عالم انسانی کافر صاحب
اعمال تاثیر مقام خمور بهار مقام علم کلزار مقام کشف اسرار مطلقاً
بهر چه اطلاق کنند بآن اضافت کرده باشد و بآن یا خوانند بر حجابی

کہ سبب وصول بود و حصول شہود بواسطہ اجتہاد کہ بنمایند جو بسیار
 مجازی عبودیت بود نالہ زار حسن محب نالہ زیر الطاف محبوب
 محب را گویند گوہر سخن اشارت واضح باشد سخن چون گوہر اشارت
 مدد کنار دریافت اسرار و دوام بود حضور مقام وحدت بود کثر
 التناہیت را گویند قطار عبارت نوعیہ اوست زریاضت بود گوہر
 معانی و صفات را گویند صبر قہر و مجبوری بود تقیہ الہی کبر تسلط
 حرف الزار | صفات قہر را گویند بر عاشق زناز قوت دادن معشوقست
 عاشق را زار تر کتناز جذبہ الہی وقتیکہ سلوک مقدم باشد و زحمت
 و مجاہدہ بسیار کاری کشادہ نشود ناگاہ جذبہ در رسد و کردار قبول
 کند و باقی احوال او تمام کند بمقصد رساند ناز قوت و ارادت
 معشوقست عاشق را روز تتابع انوار نور و مقام تفرقہ مناساز
 حرف بسین | مطاوعت خط بینر عالم بدخس مجلس آیات اوقات
 حضور حق باشد ناقوس یاد کردن و ذکر مقام تفرقہ بود نرس نتیجہ
 علم را گویند کہ ورود پیدا شود چشم نرس ستر احوال و کمالات
 علوم مرتبہ سالک چہ از خود کہ مردم اورا دانند کہ ولی است ولی او
 خود ناند کہ ولی است و ولایت خود را دادند لیکن اورا ندانند و
 حرف بشین | این دو قدم از یک جنبش بودش غیش دوام حضور است

و فراغت آن تمامی قلاش معاشرت و مباحثت اعمال است چنانکه
 اقصائے احوال است او با ش ترک بیم ثواب است ہم از محبت
 ہم از عبادات و در غلبه محبت و دوش صفت کبریا حق را گویند و عالم ازل
 حرف عین | محل تکثیر اسماء بنا گوش دقیق را گویند سماع شمع نورا لثا بود
 حرف الف | سماع مجلس را گویند قطع ترک الم ف لطف پرورش دادن
 عاشق را گویند زلف غیبت هویت را گویند تاب زلف اسماء الهی بود
 قیج زلف اشکال الهی بود زلف طلب معشوق مرعاشق را گویند علف
 حرف القاف | شهوات نفس است دهر چه در آن نفس را خطی بود ق
 عشق محبت مفطر را گویند معشوق حق تعالی بود و قتی که بحی تمام بخوبی
 ازال جهت که مستحق دوستی است من جمیع الوجوه عاشق جویند حق
 را گویند شوق انزعاج در طلب حق بعد از آنکه یافت و باز در زمان
 فقدان بشرط آنکه اگر در دنیا معشوق را انزعاج ساکن شود بیکر عشق
 همچنان باشد باقی از دوام یافت نقصان نه پذیرد بلکه زیاده شود در
 عشق اشتیاق کمال انزعاج در میل کلی بطالب تمام عشق مدام
 بطریق یافت و نایافت یکساں بود فراق غیبت را گویند فرق صفت
 حرف الکاف | حیات را گویند ک تفک احکام طواع و دواع الود
 است از حضرت الود داده شوخی جنگ امتحانات الهی را گویند

بانواع بلا ہائے ظاہری و باطنی میان بار یک حجاب وجود سالک
 حرف اللام اوقتی کہ حجاب دیگر نمائند باشد مثل میل رجوع بود باصل خود
 بے شعور و آگاہی از اصل و مقصد پنچوں رجوع طبعی جمادات طبایع
 اربعہ کہ بے اختیار بایل اندر اصل را و پنچوں رجوع عناصر باصل خواہ اعمال
 متابعت او امر است میل دوستی حق بود با وجود طلب و جہ تمام جمال
 ظاہر کردن کمالات معشوق است جہت ریادت رغبت طلب جلال
 ظاہر کردن بزرگی معشوق است از جہت استغنا از عاشقی و نفی غرور
 عاشق و ثبات بیچارگی و بزرگی معشوق فکری وجود حق تعالی را گویند
 شمایل امتزاج جمالیات و جلالیات و سرعت روا کردن عقل عالم
 تمیز را گویند وصال مقام وحدت را گویند مع الشیر و جہرا کابل بطی
 السیر بود و این گاہ باشد کہ بسبب دانستن طریق باشد سالک را و کمال
 سالک باشد و اینچنین سیر کامل سیر ہای بود کہ بر جہت محتاج نبود
 گاہ باشد کہ بسبب تقصیر سالک بود محل جای آرام و تکلیف بود نقل
 کشف معانی و اسرار گویند میل غلبہ احوال دلی را گویند کہ فرح و ترح
 باشد کل نتیجہ عمل را گویند لب لعل بطون کلام را گویند ہم فہم آلت
 حرف الیم ادرا یافتن را گویند رام محل تجلیات کہ از عالمیان پوشیدہ بود
 حاکم او امر شرع کہ بر سالک جاری دارند ^{لظلم} استعانت بردست بخت

الہی از شر شیطان و نفس امارہ از تقصیر خود نسیم باد باد آورد و عنایت
 بود بام محل تجلیات را گویند چشم صفت بصیری را گویند شراب
 خام عیش خمزوج را گویند جام احوال بود اسلام متابعت دین بود
 و اعمال متابعت دایم مقاریر بی اختیار بی را گویند سلام درود محمد
 بود پیام او امر و نواہی کہ خدایق بآن انشال نمایند غم بند رواند و
 محنت و طلب معشوق را گویند سیم تصفیہ ظاہری و باطنی بود خم
 موقف بود چشم ظہور صفات قہری را گویند بر خود سیم پرورش سالک
حرف النون الاول کہین تسلط صفات قہری بود تا خلتن ایقان
 اتیان الہی بود آستان اعمال و عبادت بود مہربان صفت زبونت
 را گویند جاناں صفت قیومی کہ جملہ موجودات قیام پارودار و دائر
 رابطہ بموجودات پیوستہ نشود قیام عالم ممکن نبود دین اعتقاد سے
 را گویند کہ از مقام تفرقہ سر برزند بسیاران و قایم طریق را گویند
 فروختن ترک تہیرو اجتہاد بود گردن تسلیم وجود است حکم مقابہ
 و ترک تہیرو اجتہاد بذل گردن عدول بود از چیز سے بچیزی و غرضی
 با غراض سے در باختن محور گردن احوال با ضیہ از نظر باطن ترک گردن
 قطع اعمال از ہر چیز سے خاستن قصد و غمبت بود شستن سکینہ بود
 رفتن عروج بود از عالم سفلی بعلوی آمدن رجعت بود بعالم شہتہ

از عالم ارواح یا از استغراق دیگر درون عالم ملکوت بود و درون عالم
 ملکوت تابستان مقام معرفت بود و زمستان مقام کشف بود و تابستان
 محل کثادتگی ای صفت بساطت عام تر از آنکه مخصوص بود و در میان
 نوری بود که از غایت تصفیه و ریاضت حصول شایه بود با ران
 نزول رحمت بود آب روان فرح دل بود پای کو فتن نواجذ
 دست زدن محافظه و مراقبه اوقات بود چهره گلگون تجلیات که
 در غیر ماده بود در خواب و بیداری یا بعالم بخود لب شکرین کلام
 منزل که انبیا را بواسطه ملک و اولیا را بواسطه تصفیه باشد لب شیرین
 کلام بواسطه بشرط ادراک و شعور و مان صفت متکلمی بود و همان شیرین
 صفت متکلمی بطریق تقدیس خارج از فهم و فهم انسانی سخن اشارت
 و انبیا الهی بود سخن شیرین مطلقات الهی بود و انبیا را بواسطه وحی
 و اولیا را بواسطه الهام و سخن مکاشفات و اسرار و اشارات الهی
 در ماده و غیر ماده محسوس و معقول گوهر سخن اشارت واضح را گویند
 در ماده و غیر ماده معقول و محسوس زبان اسرار الهی بود زبان شیرین
 امری را گویند که موافق تقدیر باشد میان سابقه که در میان طلب
 و مطلوب مانده باشد از سیر و مقام حجاب موی میان نظر سادک
 بر قطع محبت از خود و غیره حسن جمعیت کمال معشوقست سلطان

جریان احوال بر عاشق چنانچه ارادت دوست بجزان التفات بغیر
 حق از درون و برون پیر مغال اشارت بر شد محقق کلبه احزان
 وقت حزن بود میدان مقام شهوت را گویند چو گمان تقدیر جمیع
 امور بطریق صبر و قهر فغان ظاهر کردن احوال درون مردن طرف
 دور اندر کے از حضرت حق ساربان راه نمائی بود ایمان مقار
 دانش بود حسن جمعیت کمالات را گویند و او آرزو میل است باصل
 خود باندرک آگاہی و علم بعضی از اصل و مقصد کیس و طریق طلب را گویند
 سر و علم مرتبه بود کمال ابرو عرض سقوط بر سالک بسبب تقصیر باز بحکم
 عنایت ساقط ناکردن از درجه مقام جفت ابرو سقوط سالک از
 درجه و مقام بسبب کردن تقصیر و باز نصیحت او بحکم جاذبه و عنایت بمقام
 و درجه که بود طاق ابرو و اہمال کردن است در سقوط سالک از درجه
 و مقام بسبب تقصیر گزاشتن را در ان نشو و ترقی بود شست و شو
 برداشتن خورد یا را گویند کہ از تقصیر در وجود آماره بود و صفای حضور
 عاشق و معشوق حبست و جو خورده گیری را گویند از ہر طرف کہ باشد
 گفتگو عتاب محبت انگیز باز و اہمال مشیت است و کہ شتم التفات بر
 حرف الہا شدیہ اندرک جاذبه الہی کہ آگاہ باشد و گاہ نہ کہ موجب غور
 و غفلت نہ بود خانہ خودی بود کنند ماہیت الہی بود برون از ادراک

کافه عالمیان دستگاه حصول جمیع صفات کمال با وجود قدرت بر هر
صفتی حمله منتصف شدن بصفت کمالات و بیه اطلاع الہی بود مقرر
اہمال اعمال است مسالک را سزا و جہرا بحکمت الہی تیر مقرر اہمال
ناکردن سالک سزا و جہرا چشم آہوانہ ستر کردن الہی تقصیرات
سالک را از عین سالک و لیکن آگاہ کردن سالک را از تقصیر کہ
کرده باشد و از ان نیز کہ از غیر او سبزه عین معرفت بود شراب پختہ
عیش صرف بود شراب خانہ عالم ملکوت بود میخانہ عالم لاهوت بود
میکرہ و قدیمت حاجات بود خم خانہ غلبات و مہبط غلبات کہ از عالم است
با و عشق و قتیکہ ضعیف بود و این عوام را نیز بود جہرہ اسرار و مقامات
و احوال بود کہ در سلوک از سالک پوشیدہ بود مشافہ گاہ ملک شدن
احوال بود تو بہ باز گشتن از چیزی ناقص بسوی کمال زدو تزلزل و
ایشمار بود کعبہ مقام وصول خرقہ صلاحیت را گویند و صورت سلالت
سجادہ سار باطن را گویند یعنی ہر چہ نفس در ان باشد لالہ نتیجہ مہاروف
بود کہ مشاہد کنند شکوفہ علوم تبہ بود بنفشہ نکتہ را گویند کہ قوت ادراک
در ان نکن ترانہ آئین محبت را گویند چہرہ تجلیات بود کہ قابل طسلاع
سالک باشد خال سیاہ عالم غیب خط سیاہ غیب الغیب سلسلہ
اختصاص خلایق سینہ صفت عالم الہیت را گویند ہدیہ ولایت بود کہ بہ نفع

باشد از اجتناب و اصطفا بوسه استعداد قبولی کیفیت کلام را علمی عملی صوری
 و معنوی نمکد و مقام مستوری و دودیه وجود مستعار بود آه علامت کمال
 عشق که زبان از بیان قاصر بود پرده موانع که میان عاشق و معشوق
 حرف ایامی مستوری تقدیس تبری رو کردن اعمال عباد و سرکشی
 مخالفت اراده و مراد سالک بود بندگی صفت قهاری چنانکه مقتضای
 الهی بود توانای صفت فاعل مختار را گویند تو انگری حصول جمیع
 کمالات متواری احاطت و استیلا الهی بود آشنائی تعلق دقیقه
 ربوبیت بخلاوقات کلیه و جزئی چون تعلق خالقیه بخلوقی بیگانهی اشتغال
 عالم آیه که هیچ وجهی نداشت و مشابہت ندارد و کوی مقام عبادت و کشاکش
 صفت فتاحی در مقام انس در دل جان افزای صفت باقی ابدی
 بود که فنای را بدور از بود مودی ظاهر بوی یعنی وجود که همه کس را معرفت
 او علم حاصل است و باد را نه پیشانی ظهور اسرار الهی چشم خار سے
 متر کردن تفصیر سالک را گویند لیکن کشف آن برابر باب کمال بود که
 از واصل و اعلی و اعلی باشد حی غلبات عشق با وجود اعمال که متعارف
 سلامت باشد و این خواص را با شری ساقی شراب رساننده باشد پس
 مفیض اسرار الهی در دل صراحی مقام مستی فرو رفتن عشق جمیع صفات
 مدونی و بیرونی را و آن سکر و کست نیمه مستی آگاهی در استغراق و نظر

داشتن بر استغراق بهشیاری افاقات از غلبه عشق و صفات درونی و بیرونی را و این صحاح اولست از تدریجی قطع نظر است از انواع اعمال در طاعت لا ابالی پاک داشتن از هر نوع که باشد پیش آید بگوید و بکن عیب و جی محاذی را گویند عیب و جی مسافرت را گویند زردی صفت سلوک به سرخی قوت سلوک به سبزی کمال لطیف را گویند باقی گلها را قیاس کند باین رنگها که گفته شد از هر قبیلے که باشد تاویل از آن گیرند سپیدی بکمرنگی را گویند توجه تمام کن کبودی تخلیط محبت را گویند بوی آگاهی از مساعیات او پیوستگی دل را گویند نای پیغام محبوب روی مرآت تجلیات را گویند ماه روی تجلیات در باره وقتیکه در خواب یاد در حالت بخودی باشد کوی مجبوری و مقهوری سالک پیش چوگان تقییر الہی بیماری قلقل و انزعاج درونی را گویند زندگی قبل و اقبال است تندرستی بر قرار ماندن دل را گویند افتادگی ظهور حالت را گویند خرابی تصرفات و تدبیرات عقل را بیهوشی مقام طمس بود دیوانگی ظفر احکام عشق را گویند مدہوشی استہلاک ظاہری و باطنی بندگی مقام تکلیف آزادی مقام حیرت فی لوائی ناتوانے بود فقیری عدم اختیار که علم و عمل از مسلوب بود و دوری بمعارف کیفیات عالم تفرقه و دقایق آن را گویند کاهلی بطی السیر بودیاری توجه خاص که از

اعمال امید ثواب نداشته باشد سردی بر نفس گرمی حرارت محبوب
را گویند بیداری عالم صحرای کبازی توجہ غافل که از عمل نه ثواب
خواهد نه علوم مرتبه انتہی اگر چه مزید ایضاً ح میخواست که درین مقام
تفصیل اصطلاحات مذکورہ از کیمیای سعادت حجتہ الاسلام امام
محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ کہ بہمال شرح و بسط مرقوم است نیز نقل نمایم
مگر این مختصر گنجایش آن ندارد و بہر گرا خواہش مزید تحقیق باشد بابتاب
مذکور رجوع نمائید تذکرہ ثانیہ در بیان وجہ وجود و تواجد کہ از آثار
سماع است و این تذکرہ مشتمل است بر تحقیقات چند تحقیق اول
تحقیق اول مدعی لغوی و اصطلاحی وجہ در معنی لغوی و اصطلاحی وجہ
بیان فرق میان وجہ وجود و تواجد و بیان فرق میان وجہ
وجود و تواجد تحقیق دوم در بیان اقوال و احادیث کہ در باب وجہ
خل وارد گشتہ در بیان تحقیق اول اکتفا کردہ می آید با پنجم
اروۃ المحققین علی ابن عثمان در کشف المحجوب نوشتہ است لغت حمد اللہ
بسی ششم فی الوجود والواجد والتواجد و مراتبہ
آنکہ وجہ وجود مصدر نہ یکے بمعنی اندرہ و دیگر بمعنی یافتن و فاعل
روچوں یکے باخبر بعد ر فرق نتوان کہ در میان آن چنان پنخہ
رینہ وجد یجد و جوداچوں یافت وجد یجد و جوداچوں و یکن

شد و نیز وجود یجد جلدۃ چوں توانگر شد و جلد یجد و جودۃ چوں
 و نشم شد و فرق این جمله بمعاور بود و بافعال و مراد این طایفه از وجود
 وجود اثبات و و حال باشد که مرایشان را پیدا آید اندر سماع که
 یکے مقرون اندوه باشد و دیگر موصول یافت مراد و حقیقت اندوه فقد
 محبوب و منع مراد باشد و حقیقت یافت حصول مراد و فرق میان حزن
 و و جان بود که حزن نام اندوهی بود که اندر نصیب خود باشد و و
 نام اندوهی بود که نصیب غیر باشد بر وجه محبت و این تغییرات جمله
 صفت طالب است و الحق لا یتغیر و کیفیت و جاندر تحت عبارت
 نیاید از آنچه آن الم است اندر معاینه و الم را بقلم بیان نتوان
 کرد پس و در هر یک باشد میان طالب و مطلوب که بیان اندر کشف
 آن غیب بود کیفیت و وجود به نشان و اشارت درست نیاید از آنچه
 این طرب است اندر مشاہد و طرب را بطلب اندر نتوان یافت پس
 وجود فعلی باشد از محبوب بحسب که اشاره آن از حقیقت مقرون بود
 نزد پاک من و جدا صابت المی باشد مردل را یا از فرح یا طرح یا از
 تعب یا از طرب و وجود ازالت غمی از دل و مصداقت مراد آن صفت
 و اما حرکت بود اندر غلبان شوق اندر حال حجاب و اما سکون اندر حال
 مشاہدات اندر حال کشف اما ز فیر و اما نفیر و اما حنین و اما نین و اما عیش

و اما طیش اما کرب و اما طرب و مختلف اندر مشایخ تا وجہ تمام تر است
یا وجود گروہی گویند کہ وجہ صفت مزید آنست و وجود نعمت عارفان
و چوں درجہ عارف از مزید بلند تر بود کہ صفت این ازان وی کامل تر
بود اندر آنچه ہر چیزی کہ اندر تحت یافت اندر آمد آن در کثرت شد
آن صفت جنس است زیرا کہ ادراک حد اقتضا کن و خدا بتعالی
بھی است پس آنچه بندہ یافت بحر مسرتے نمود و آنچه نیافت
طلب او اندر آن منقطع شد و از طلب آن عاجز و اجازہ حقیقت
حق باشد و از طلب عاجز و گروہی گویند کہ وجہ حرقت مریدان بود
و وجود تحفہ مہمان درجہ مہمان بلند تر از درجہ مریدان بایست تا آرام یا تحفہ
تمام تر باشد از حرقت اندر طلب اما تواجد تکلف بود اندر ایتیان وجہ
این عرض کردن انعام و شواہد حق باشد بر دل اندیشہ اتصال و ممتنی
روش مردان و گروہی اندر آن مترسمند کہ تقلید کردہ اند بحركات
ظاہر و ترتیب قص و ترین اشارات ایشان و این حرام محض باشد
و گروہی محقق اند کہ مرادشان اندر ان طلب احوال و درجہ ایشان
است نہ حرکات و رسوم پیغمبر گفت من تشبہ بقوم فلا ومنہم و نیز گفت
اذا قرأت القرآن فابکدوان لم تقلوا فتنوا کو و این خبر ناطق است
مرا باحت تواجد و ازان بود کہ آن پیر گفت ہزار فرسنگ بدو رخ

بروم تا ایک قدم از ان صدق آید و سخن اندرین باب پیش از انست
 اما من برین اختصار کردم و بالبدالتوفیق انتہی کلامہ دینر مفید و
 مناسب مقام است کہ آنچه حجت الاسلام ابو حامد محمد ابن محمد ابن
 نقل باب دوم کیمیا سعادت احمد الغزالی رحمۃ اللہ علیہ و کیمیا سعادت
 در آثار سماع و آداب آن باب دوم در آثار سماع و آداب آن
 نوشتہ در اینجا نقل نمودہ آید فرمود رحمۃ اللہ علیہ باب دوم در آثار
 سماع و آداب آن بر آنکہ در سماع سه مقام است اول فہم انگاہ
 مقام اول فہم است اوچہ انگاہ حرکت و دہریکے سخنے است مقام
 اول فہم است کسیکہ سماع بطبع و غفالت کند یا بر اندیشہ مخلوقی کند
 نحیس تر از ان بود کہ در فہم و حال وی سخن گویند اما آنکہ غالب
 بروی اندیشہ دین باشد و حسب حق تعالی این ہر دو وجہ باشد
 اول درجہ مرید باشد کہ دیر اور طلب و سلوک راہ خویش احوال مختلف
 بود از قبض و بسط و آسانی و دشواری و آثار قبول و رد و وصل
 و سحر و قرب و بعید و رضا و امید و نومیدی و فراق و وصال و خوف
 و امن و وفا و انجہ بدین مانہ بر احوال خویش تبدیل کند و انجہ در
 باطن وی باشد و فروتختن گیرد و احوال مختلف در وی پدید آید
 و دیر اور ان اندیشہا مختلف افتد و اگر قاعدہ علم و اعتقاد وی محکم

نموده باشد اندیشها افتد و پیرا در سماع که آن کفر باشد که در حق
حق تعالی چیزی سماع کند که آن محال باشد چنانکه این بیت فتنه
اول بمنبت میل بدان میل کجاست و امر در طول گشتن از بهر چه است
ای دوست که با دوستی که معلوم کنی کانمیل چه بود این ملامت ز چه خاست
هر مریدی که ویرا بدایتی تیز در روان بوده باشد پندارد که حق
را بوی عنایتی و میلی بوده است و اکنون بگردید و این تغیر در حق
حق تعالی فهم کند این کفر بود بلکه باید که بداند که تغیر را بحق راه نبود
که وی متغیر است نه متغیر باید که بداند صفت وی نگر دید بلکه
آن معانی که کشاده بود در حجاب شد اما ازال جانب خود هرگز
منع و حجاب و ملال نباشد بلکه در گاه کشاده است بمثل چو آن آفتاب
که لیز روی میندوست مگر کسی که در پس دیواری شود از وی در حجاب
افتد آنکه تغیر روی آماره باشد نه در آفتاب باید که بگردد

خورشید بر آرد ای نگارین ویرا است

بر بنده اگر نتابد از ادب است

باید که حواله حجاب با دیار خویش کند مقصود از این مثال نیست که باید که
هر چه صفات نقص و تغیر است در حق خویش نفس خویش فهم کند و هر چه
جمال و جلال و جود است در حق تعالی فهم کند اگر در علم این سرمایه

ندارد و در کفر افتد و با آنکه از این سبب است که خطر سماع بر دوستی
 حق تعالی عظیم است درجه دوم آن باشد که از درجه مریدان در گذشته
 باشد و احوال و مقامات باز پس کرده باشد و بنهایت آن حال
 رسیده باشد که از افتنا گویند و نیستی گویند چوں اخلافت کند با هر چه
 خیر حق است و توحید گویند و یگانگی گویند چوں بحق اخلافت کند
 و سماع این کسل بر سهل معنی باشد بلکه چوں سماع بوی رسا آن حالت
 پیش و یگانگی بروی تازه شود و بکلیت از غفلت غایب شود
 ازین عالم بے خبر شود و باشد که اگر بمثل در آتش افتد خیر ندارد
 چنانکه ابوالحسن لوری در سماع بجای در دوید که نه کشته بود و ندوید
 و همه پائے وی می بردند و وی بے خبر و سماع این تمامتر اما سماع
 مریدان بصفات بشریت آمیخته بود و این آن بود که دیرا بلی از وی
 بستاند چنانکه آن زناں که یوسف را دیدند همه خود را فراموش کردند و
 دست خود را بر میانند و بایده که این نیستی را انکار نکنی و گوی که من دیرا
 می بینم چگونه نیست شاه است با آنکه وی نه آنست که تو می بینی
 که آن شخص است و چوں بمیرد هم می بینی و وی نیست گشته است
 و حقیقت روی آن معنی لطیف که محل معرفت است چوں معرفت هم
 چیز را از وی غایب شد همه در حق وی نیست شد و چوں از خود نیز

بے خبر شد۔ خود در حق خود نیست شد۔ چوں خبر حق تعالیٰ و ذکر وی بمنازل
 و ہر فانی بود شد۔ و ہر چہ باقی بود ماند و پس معانی یگانگی آن بود کہ
 چوں خبر حق را نہ بین۔ گوید ہمہ خود او دست و من نہ ام یا گوید کہ من خود
 اویم و گروہی از اینجا غلط کردہ اند و ازین محلول عبارتہ کردہ اند و
 گروہی با اتحاد عبارت کردہ اند و این چناناں باشد کہ کسیکہ ہرگز آئینہ
 ندیدہ باشد۔ در وی نگرد صورت خویش بین۔ پس اندر وی در آئینہ
 فرود آمدہ است یا پس اندر وی کہ خود آں صورت خود صورت آئینہ است
 کہ صفت آئینہ خود آئینہ است کہ سرخ و سفید شد۔ اگر پس اندر وی در آئینہ
 فرود آمد۔ این محلول بود اگر پس اندر وی کہ آئینہ خود صورت وی شد۔ این
 اتحاد بود و ہر دو غلط است بلکہ ہرگز آئینہ صورت نشود و نہ صورت آئینہ
 لیکن چناناں نماید و چناناں پندارد کسیکہ کار ہا تمام نساختہ باشد و شرح
 این در چہیں کتاب دشوار بود زیرا کہ این علم دراز است مقام دوم
 مقام دوم حال است | چوں از فہم فارغ شد حال است کہ پدید آید
 کہ آزاد جب گویند کہ اندر او جہ گویند۔ و وجہ یافت بود و معنی آنست
 کہ حالتی یافت کہ پیش ازین نبود و در حقیقت آن حالت سخن بسیار
 است کہ آن چیست و درست آنست کہ آن یک نوع نبود بلکہ انواع بسیار
 بود اما وجہش باشد یکے از جنس احوال باشد و دیگر از مکاشفات اما احوال

چنان بود که صفتی ازان غالب شود و بر چوں مستی گرداند و آن صفت
 گماہ شوق باشد و گماہ خوف و گماہ آتش عشق بود و گماہ طلب و گماہ اندوه
 و گماہ حسرت بود و اقسام این بسیار است اما چون آن آتش در دل
 غالب شود و در آن بار بار رخ رسد و حواس ویرا غلبه کند تا بنیند و نشود
 چوں خفته و اگر بدین و شنود ازان غایب و غافل بود چوں مست
 نوع دیگر مکاشفات است که چیزها نمودند گیرانند صوفیان را
 باشد بعضی در کسوت مثال و بعضی صریح و اثر سماع دران ازان
 وجه است که دل را صافی کند و چون آینه باشد که گروی بروی نشسته
 باشد که چوں پاک کند صورت و روی پدید آید و هر چه ازان معنی در
 عبارت توان آورد علمی باشد و قیاسی و مثالی و حقیقت آن خبر
 آنکس را معلوم نبود که بدان رسیده بود آن گماہ هر کس را قیامگاه خود
 معلوم بود اگر در دیگرے تصرف کند بقیاس قیامگاه خویش کند و هر
 چه بقیاس بود از ورق علم بود نه از ورق ذوق اما این مقدار گفته
 می آید تا کس نیکه ایشان را این حال ذوق نباشد باری باور کنند
 و انکار نکنند که انکار ایشان را زیان دارد و بحث آبله کسے بود که پندارد که
 هر چه در بخینه وی نیابند و در خزینہ ملوک نیز نیابند و ابله ترازدی کسے
 بود که خوشی را با مختصری که هست با دشاهی داند و گوید که من بهم

پر یہ ایم و ہمہ مرگشت و ہر چہ مرا نیست خود نیست و ہمہ انکار ہا ازین دو
 نوع الہی خیزد و بد آنکہ وجہ باشد کہ تکلف بود و آن عین اتفاق بود
 مگر آنکہ تکلف اسباب آن فرا دل می آرد تا باشد کہ حقیقت وجہ
 پدید آید و در خبر است کہ چون قرآن شنوید بگریہ و اگر گریستن نیاید
 تکلف کنی معنی آنست کہ تکلف اسباب آن فرا دل آورد و آن
 تکلف را اثر است و باشد کہ بحقیقت ادا کند سوال اگر کسی گوید
 سماع ایشان حق است و برای حق ست پس باید کہ در دعوت ہمار
 مقریان نشان دہی و قرآن خوانداری نہ قولان کہ سرود گویند کہ
 کہ قرآن کلام حق است و سماع از وی اولے تر بود جواب آنست
 دلائل این معنی کہ در محض صوفیان بجای کہ سماع بر آیات قرآن بسیار
 قولان مقریان قرآن حیرانگی نشانیں افتد و جدا از اں بسیار
 پدید آید و بسیاری بود کہ از سماع قرآن بہ ہوش شوند و بسیار کس لہوہ
 است کہ در اں جان ہادہ است و حکایت آن بیاوردن دراز
 شود و در کتاب احیاء بتفصیل گفتہ ایم اما سبب آنکہ بیل منقری قول
 نشانند و بیل قرآن سرود پنج سبب است اول آنکہ آیات قرآن
 ہمہ بحال عاشقان مناسبت ندارد کہ در اں قصہ کا قرآن و حکم معاملہ
 اہل دنیا و چیز ہا روگیر بسیار است کہ قرآن شفا ہمہ اہل صفاست

چون مقری مثل این آیت بر خواند که مادر را از میراثش یک بود
 و خواهر را نیمه بود یا آنکه زنی را که شوهرش بمیرد چهار ماه و ده روز عده
 باید داشت و امثال این آتش عشق را نیز نگراند مگر کسیکه بغایت
 عاشق بود و از هر چیزی ویرا سماعی باشد و اگر چه از مقصود دور بود
 و اینچنان نادر بود سبب دوم آنکه بیشتر مردم قرآن یاد دارند
 و بسیار خوانده باشند و هر چه بسیار جنبه باشد آگاهی فراوان
 و بیشتر احوال تا بینی که کسی پیشین بار شنود و بران حال کند
 دوم آن حال حاضر نیاید و سرود تو بر تو توان گفت و قرآن تو بر تو توان
 خواند و چون عربی آید در روزگار رسول صلعم و قرآن تازه می جنبید
 می گریستند و احوال بر ایشان پدید می آمد و بگرفتند که ما کنتم شرفست
 قلبی ما گفت ما نیز همچون شما بودیم و اکنون دل ما سخت گشت یعنی
 بقرآن قرار گرفت و خوف کرد پس هر چه تازه بود اثر آن بیش بود و برای
 این بود که عمر حاج را فرمودی تا زود بشهر لای خویش باز شوند و گفتی
 ترسم که چون خواهی مرا کعبه کنند نگاه حرمت از دل ایشان برخیزد
 و سبب سوم آنکه بیشتر دلها حرکت نکند تا ویرا بالحنان دوران
 فرا بخشایند و برای اینست که بر حدیث سماع کم افتد و بر آواز خوش
 افتد چون موزون بود بالحنان بود و آنگاه هر دوستانی در ایامی می گفتم

دارد و قرآن نشاید کہ در الحان افکنند و بردستان راست کنند و دوروی
تصرف کنند و چون بے الحان بود سخن مجروح نماید مگر آنکے گرم باشد کہ
بدان برافروزد سبب چہارم آنکہ الحان را نیز باید داد باوازی ہای
و گیتا اثر بیشتر کن چوں قصب و دف و طبل و شاہیں و غیر ان این
صورت ہزل دارد و قرآن غیر حلیت و برا صیانت باید کرد از آنکہ
با چیزی یار کنند کہ در چشم عوام آں صورت ہزل دارد چنانکہ رسول در
خانہ ربیع بنت مسعود شاہد و کنیزکان دف میزدند و سرود می گفتند و پیرا
بدینہ شامی بشعر گفتن گرفتند فرمود خاموش باش الا ہمانکہ می گفتند
میگوین کہ شاموی عین جہ بود بد دف گفتن کہ صورت ہزل دارد شاید
سبب پنجم آنکہ ہر کسے را کہ حالتے باشد حرص بود بر آنکہ بتی شنود
موافق حال خویش چون موافق نبود آنرا کارہ باشد و باشد کہ گوید
این را کموی و کیسے را کموی و نشاید قرآن را در ان معرض آوردن
کہ ازاں کہ بہیت آید و باشد کہ ہمہ آیتہا موافق ہر کسے نباشد پس اگر
بیت موافق وی نباشد وی بر وفق حال خویش تبدیل کند کہ نجیب
نہست کہ از شعر ان فہم کنی کہ شاعر خواستہ است اما قرآن نشاید کہ
تبدیل کند بر اندیشہ خلایق و از معنی قرآن بگرداند پس سبب ہفتم
مشایخ قوال را این بودہ است کہ گفتہ آمد و حاصل این معنی بایسب

باز آید یکے صفت شنونہ و دیگر قرہ رگ داشتن حرمت قرآن تا در تصرف
 مقام سوم در سماع حرکت | و اندیشہ نیفتہ مقام سوم در سماع حرکت قص
 و جامہ در بیان است | و جامہ در بیان نیست و ہر چہ در ان معلوم باشد
 و بے اختیار باشد بیان ما خود نباشد و ہر چہ با اختیار کند و فراموش نماید
 کہ وی صاحب حالت است و نباشد آن حرام بود کہ عین نفاق بود
 البتہ اسامی نصیر آبادی گفت من میگویم کہ این قوم چون سماع مشغول
 باشند بہتر از انکہ بغیبت و بوعمر و بن و حید گفت اگر سی سال غیبت کنند
 بہتر از انکہ در سماع حالتی فراموش نمایند بار و رخ و بانکہ کامل ترین آن
 باشد کہ سماع می شنود و ساکن میباشد کہ بر ظاہر وی بیانیاید و قوت
 وی چنان باشد کہ خوشیتن را نگاہ تواند داشت کہ حرکت و بانگ و
 گشتن از ضعف بود لیکن چنین قوی کمتر باشد و ہمانا معنی آنکہ ابوبکر
 گفت کنا لکما کنتم ثم رقت قلوبنا ان بود کہ قوت قلب نبایعنے کہ
 سخت و بقوت شد و لہا سے ما کہ طاقت آن داریم کہ خوشیتن را نگاہ
 داریم و آنکس کہ خوشیتن را نگاہ نتواند داشت باید کہ تا بضرورت نزد
 خوشیتن نگاہ پیدا رود جو آنے در صحبت جنید بود چوں سماع بشنیدے
 آواز آمدی گفت اگر تہ چنین کنی در صحبت من نباشی پس دے مہر
 میکرد تا بجای عظیم رسیدی تا یکروز چندان خوشیتن را نگاہ داشت کہ یک

بانگ برود و شکست و شکافت و فرمان یافت اما اگر کسی از خوشی تن حالتی اظهار
 نمیکند و رقص کند یا بتکلف خوشی تن را فریاد آید و آن را بگوید و رقص
 مباح است که زنگیاں در مسجد رقص میکردند کہ عایشہ بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا
 فرما علی علیہ السلام گفت کہ تو از منی و من از تو از شادی این رقص کرد و چہ
 بار پامی بر زمین زد و چنانکہ عادت عرب باشد کہ در نشاط و شادی کنند
 و فراتجفر گفت تو بمن مانی بخلق و خلق دی نیز شادی کرد و زیہ بن حارثہ
 را گفت تو برادر مانی و مولائی مانی او نیز از شادی رقص کرد پس کسیکہ
 گوید این حرام است خطا میکند بلکہ غایت این آنست کہ بازی باشد و
 بازی نیز حرام نیست و کسیکہ باین سبب کند کہ تا آن حال کہ در دل
 وی پیدای آید قوی تر شود آن خود محمود بود اما جامہ دریادن با اختیار
 نشاید کہ آن ضائع کردن مال بود اما چون معلوم مغلوبے باشد رواند
 و هر چہ کہ جامہ با اختیار دریادن باشد لیکن باشد کہ در آن اختیار مضطر
 باشد کہ چنان خود کہ اگر خوابا کہ نکل نمیتواند کہ نالہ بیمار با اختیار بود لیکن
 اگر خوابا کہ نکل نمیتواند و نہ ہر چہ بارادت و قصد بود آدمی دست از آن
 بتواند داشت بہم و تنہا چہین مغلوب بود یا خود نبود اما آنکہ صوفیان
 خرق خرقد کنند با اختیار و پارہا قسمت کنند کہ وہی نیز اعتراف منی کرده
 اند کہ این نشاید و خطا کرده اند کہ کمر یا س نیز پاره کنند تا بہ پیر بن و وزند

لیکن چوں ضایح نکند و برای مقصود پاره کنند و رو باشد چوں پارها چهار سو
 کنند برای آن غرض تا همه را از آن نصیب بود و بر سجاده و مرتفع و وزند و
 باشد که اگر کسی یک کرباس پانصد پاره کند و فراسد درویش و میباح
 بود چون هر پاره چنان باشد که بکاری خواهد آمد آنتهی تحقیق ثانی در
 در بیان اقوال و احادیث که در بیان اقوال و احادیث که در باب
 باب و جاد و رقص و گشته و جاد و جمل و رقص و گشته بدانکه
 در سابق مقرر شد که تحقیق نزد اهل اصول اینست که اصل در
 امور اباحت است مادمی که در حرمت آن نص خاص ثابت
 نشود و باین و در دو نص تحریم قیاساً حرام گفتن ممنوع است و در
 حرمت رقص و جاد نص ثابت نشد بلکه فعل آن از رسول و صحابه
 کرام علیهم الصلوٰۃ والسلام ثابت گشته با عاریت مفصله ذیل جاء فی
 روایت مسلم انه جالس یرقصون فی یوم عید فی المسجد ای یرقصون
 و یقولون محمد صالح و اخرج البیهقی عن علی ان رسول الله صلعم
 قال یا علی انت منی و انا منک فجعل و قال لجعفر الشبهت خلقی و
 خلقی فجعل و قال صلی الله علیه وسلم لزید بن حارثه انت اخونا
 و مولانا فجعل انتهى و کان هذه القصه فی عمره القضاء و لما دخل
 النبی صلی الله علیه وسلم مکة فتبعه عبادة بنت هنرة فتنادی

یا عمر یا عمر فتناولها علی فاختم فیها علی وزید وجعفر فاعطاها
لجعفر قال ابن ماجه محد ثنا هشام بن عمار و محمد بن الصباح
قالا محد ثنا عبد العزيز بن ابی حازم محد ثنا ابی عن عبد الله بن
مقسم عن عبد الله بن عمرو انه قال سمعت رسول الله صلی الله
عليه وهو علی المنبر یقول یاخذ الجبار سمواته وارضاه بیده وقبض
بیده فجعل یقنعنها ویسطها ثم یقول انا الجبار ابن الجبارون ابن
المتكبرون قال ویمیل رسول الله صلی الله علیه وسلم عن یمینه وعن یساره حتی
نظرت الی المنبر فتجری من السفلی حتی لقی اقول اساقطه ویرسل
الله صلی الله علیه وسلم وهشام بن عمار من رجال الستة غیر مسلم
صدوق و محمد بن الصباح بن سفیان ابو جعفر التاجر صدوق
ابن ابی حازم سلمة بن دینار صدوق فقیه من رجال الستة
والیہ فقیه عابد من رجال الستة و عبد الله بن مقسم ثقة فقیه
مشهور من رجال الستة غیر الترمذی قال الشیخ العارف بالله
الشیخ شهاب الدین السهروردی فی العوارف الخیرنا ابو ذرعة
طاهر عن والده ابی الفضل الحافظ المقدسی قال اخبرنا ابو منصور
محمد بن عبد الملك المظفری بسرخس قال اتبنا ابو علی النعمانی
بن منصور بن نصر الكاعندی السمرقندی اجازة قال محد ثنا

الهشيم بن كليب قال حدثنا ابو بكر عمار بن اسحق قال حدثنا
 سعيد بن عامر عن شعبه عن عبد العزيز بن سهيب عن انس
 قال كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا ينزل عليه جبريل
 عليه السلام فقال يا رسول الله ان فقراء امتك يدخلون الجنة
 قبل الاغنياء بنصف يوم وهو خمس مائة عام ففرح رسول الله صلى الله
 عليه وسلم وكان رسول الله صلعم مع اربعة صحابي فقال افيكم
 من ينشدنا فقال بدوي نعم يا رسول الله فقال هات فانشد البدوي
 قد لست حية الهوى كبدى فلا طيب لها ولا راقى
 الا احبب الذى قد شغفت به فعنده رقيتى وترى ابقى
 فتواجد رسول الله صلى الله عليه وسلم وتواجد الاحباب معه حتى
 سقط رداؤه من منكبته فلما فرغوا ادى كل واحد منهم الى مكانه قال
 معاوية بن ابى سفيان ما احسن لعبيكم يا رسول الله فقال مدينا معي
 ليس تكريم من لم يهتز عند سماع ذكر الحبيب ثم قسم رداء رسول الله
 صلى الله عليه وسلم على من حاضرهم باربعها ترقعة ثم قال هذا الخد
 اور رداء مسند اكبا سمعناه ووجدناه وقد تعلم في صحته اصحاب
 الحديث ويحتاج في سرى اند غير صميم انتهى ورعى الخرقه الى الحادى
 در ذكره اختار خرقه بطرف قرال لا ينبغي ان يفعل ذلك الا اذا حصرته

ینة بحيث منها التكليف والمرايات بالبقاء المخرقة الى الحادى فقد
 روى ان كعب بن زهير دخل على رسول الله صلى الله عليه وسلم
 المسجد وانشد

بانت سعاد فقلبي اليوم مقبول حتى انتهى الى قوله فيها
 ان الرسول لسيف يستعنا به مهند من ميوف الله مسل
 انبتت ان رسول الله اوعدني والعدر عند رسول الله مامول
 فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم من انت فقال اشهد ان لا اله الا الله وان محمدا عبده ورسوله انا كعب بن زهير فرجى رسول الله
 صلى الله عليه وسلم بركة كانت فلها كان زمن معوية بعث الى
 كعب بن زهير بغنا بركة رسول الله صلى الله عليه وسلم بعشرة الف
 فقال ما كنت الا ثر ثوب رسول الله صلى الله عليه وسلم احد افلها مات كعب بعث
 معاوية الى اربعة عشر بين الف واخذ البردة كذا في الحوارف انتهى
 هذا كله في كشف القناع عن اباحة السماء للمحدث العالم الفاضل
 مولانا سلام الله ابن شيخ الاسلام مالا هاوى تذكرة ثالثه
 تذكرة ثالثه وشرائط سماع | وشرائط سماع واسباب محرمه آن انخاز
 واسباب محرمه آن | كلام اهل فريعت مستبط يشود بانك درين
 رساله مكررت قيم يافته كه فعل مباح الاصل بل قريب طاعت هم بعراض

محرمه ممنوع و حرام میگرد و چنانچه حرمت نماز و رادفات مکروهه که است
 عبادت به نیت ریا و سمع معروف و شهر است پس غنا که حال ابا
 و استحباب و وجوب آن در یافت کردی بهم با سباب و عوارض محرمه
 حرام می شود و چنانچه بحرمت غنای متقین بکرات کرات و مرات
 بالا جمال تصریح رفته است اکنون تفصیل اسباب محرمه غنا و منکرات
 شرعیه آن بایستید و واضح باد که محرمات غنا بر چند اقسام است قسم
 اول آنکه وجه حرمت در معنی و مستمع باشد همچو سر آید زن زن اجنبیه
 جوان سال رو بروی نامحرمان که آنها را بخوف فتنه دیدن صورت
 و تنبیل آواز وی جائز نباشد بحکم حدیث صحاح که در بابیه سادسه
 گذشته مثل حدیث ابی امامه عن رسول الله صلی الله علیه وسلم
 ان الله حرم القینة و بیعها و ثمنها تعلیمها و الاستماع الیها
 پس اگر زن جوان اجنبیه در پس پرده یا منکوحه خواه مملو که یا زن عجزه
 که نظر بروی حرام نیست بلا حجاب نیز پس این سماع آن حرام نخواهد بود
 باین روایاتیکه در فصل اول باب ثانی گذشته کما نقل من فتاوی
 البیان عن عثمان رضی الله تعالی عنه کانت عنده جار ثلثین
 تعینان فلما کان وقت السحر قال امسکوا هذا وقت الاستغفار
 و هم ان کتاب مذکور نقل گشته سوری اصحابنا بین سماع الغناء من الرجال

این آنکه وجه حرمت در معنی و مستمع باشد

سماع صوت ابارد و نظر بطرف | والمرءة وان صوت الحرة ليست بعورة
 خبر و بیان بلا شهوت حرام نیست | کوجها و نقل من المذاقع انه قال یحیی
 استماع التغنی عن الزوجة و الجارية المملوكة انتهى و مطابق ما قلنا
 است انچه مولوی سلام الدین محیث در کشف الاقناع عن ابائحه السماع
 بعد روایت حدیث مذکور العبد از ترمذی نقل نموده انه هكذا قال الترمذی
 و حدیث ابی امامة انها تعرفه من هذا الوجه و قد تکرر بعض اهل
 العلم فی علی من زید و ضعفه و هو شاذ انتهى و علی تقدیر بر حجة فالمرء
 بالقینة الجارية التي تغنی للرجال فی مجلس الشرب بدلیل ما ذکرنا
 فی سبب النزول انه کان نصر بن الحارث یشتري القینان و یجلبهن
 علی معاشرته من اراد الاسلام و منعه و لا کلام فی الغناء الاجنبیة
 للفساق و من یخاف منه الفتنة فانه حرام و اما غناء الجاریة لها
 لکها و کذا غناء الاجنبیة عند عدم الفتنة فلا قابل لهذا التحريم
 مطلق السماع انتهى سوال اگر کسی گوید کہ در مجلس صوفیه امارد و قوالان
 خبر و دبلے ریش می سرین و الامرد کالنساء مشهور است پس باید که غنای
 آنها نیز حرام باشد جواب گویم الامرد کالنساء در حکم تحريم نظر بشهوت
 است یعنی چنانکه نظر ببطرف نساء حرام است چنان نگاه ببطرف امر
 و ممنوع اما نهی از استماع آواز و غنای امارد و خبر و بیان جای دارد نشود

بلکہ مولوی جامی قدس سرہ السامی در نفحات الانس میں لکھتا ہے کہ شیخ روز بہان
 بقول قدس سرہ در کتاب الانوار فی کشف الاسرار آورده است
 کہ قرآن بایہ کہ خوب روی بود کہ عارفان در مجمع سماع بجہت تزویج قلوب
 بے چیز محتاج اندر و آخ طیبہ و وجہ صلیح و صوت طبع و موافق مرقوم الصد
 است آنچه امام محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ در کیمیای سعادت نوشتہ اند کہ آواز
 زنان عورت نیست بچو روی کوہ کان لیکن نگرستین در روی کوہ کلان
 شہوت و جانی کہ ہم فتنہ باشد حرام است انتہی قسم دوم آنکہ وجہ
 قسم دوم آنکہ وجہ حرمت در سموع باشد | حرمت در سموع باشد یعنی
 کلامیکہ سرایتیہ خود مشتمل بود بر چیزیکہ شرعاً حلال نیست بچو مدح
 زن جسدہ جمیلہ مغنیہ و وصف شراب کہ ہیجان رغبت انگیز و بسوے
 آن و صفت دیر و تنخانہ و میخانہ چنانکہ رسم کفار است و بچو مسلم یا ذمی
 بارادہ ایذا و ذمت خواہ مشعر باشد مسموع مذکور بر امانت دین و سوزن
 نسبت انبیاء و اولیاء و عوذاً بآل منہا بحکم روایتی کہ در فصل اول باب
 ثانی گذشت کہ ما نقلنا من فتح القدير ان التغی الحمر هو ما کلن
 فی اللفظ ما لا یحل کصفۃ المرأة المغنیۃ الحسینۃ و وصف الخمر
 المہیم الیہا والدیریات و الخانات و الجماع لمسلم و ذمی اذا اراد المتکلم
 ہجاء لا اذا اراد انشاء الشعر لا استشہاداً و لیعلم فصاحتہ ببلغة انھی

قسم سوم آنکه وجه حرمت در مستح باشد | قسم سوم آنکه وجه حرمت در مستح
 باشد یعنی سامع بهوای نفسانی که شرعاً و انباشت سماع غنا کند تا
 بقوه سماع آن هوای حرام در نفس وی پیغراید زیرا که خاصه سماع است
 که هر چه در دل آدمی می باشد غنا محک آن معنی شود و هوای محرم
 نفسانی انواع و اقسام می باشد چنانچه شاربان خمر بندوق شراب و
 ابنان بشوق جماع و عشاق فساق بیاد معشوقان فجار و کفار مشرکین
 در مجالس شرب و معاشرت کفر بنا بر تعلیل آبا و اسلاف خود یا می شنوند
 و بطرف شرب و فسق و فجور و تعصب دین مایل میشوند و علی بن ابی القیاس
 حکم غنا نیست که تحت ثمان و زنان و بازاری گران و طفلان کتھا و غنیان
 بنا بر تحصیل مال و در کوچه و بازار و سیله یا سر و کمان میگردند و مسلمانان
 نماز و روزه و مشاغل حسنه را گذاشته بنا بر تماشا بینی و اجتماع سرود
 آنها تفسیع اوقات میکنند و در لهو و لعب و بازی میگذرانند در احادیث
 و فقہ هر جا که نهی یا مذمت غنا بلفظ لهو و لعب و ملاهی و منکر آمده و از آن
 بمیس انواع ملاهی و منکرات است چنانچه از روایات فقہ فصل اول
 باب ثانی و احادیث عشره که در باب تیه سادسه گزخته این معنی واضح
 است بنا بر تذکیر آن مضامین و تنبیہ غافلین ابهاوت چند روایت
 تکرار روایات غنای محرم و غیر محرم | در اینجا که می آید فی شرح البزدوی

المسمى بالنورى اعلما ان الغنا الذى يختلف علما ثنائيا فى حقده
ما كان على سبيل الله واللعب كما يسمع الفساق وشاربي الخمر و
تارك الصلوة فاما من يسمع الغنا وهو صالح دائم الصلوة لا تارك الورود
وقراءة القرآن فله حال بلا خلاف بين علماء نار حبه الله فى
شرح الكافي المسمى بالمحمدى للمحمد ابن على الشافعى و
اعلم ان المكسرة من السماء عند علماء نار حبه الله ما كان على
سبيل الله واراذه العبيان بان يجمع الفساق على ذلك ويكره الصلوة
وقراءة القرآن اما من كان من اهل الصلوة واهل القرآن من جملة
الصالحين فسماعه حلال بلا خلاف بين علماء نار حبه الله اذ
لا يرون بذلك السماع الاوجه الله وحفورة يذكرون الله وخوف
الآخرة وكل ذلك محمود غير مذموم قسم چهارم آنكه در استعمال آلات
بيان حرمت بجهت **غنا وجرمت** باشد وآن بدین طور مقصود است
مزامیر و غیر آلات غنا که در باب وچنگ و طنبور و بربط و سارنگی و غیره
مزامیر بغیر غنا نوازند چنانکه رسم کفار و مشرکین از عمایه عرب در ابتدای
اسلام بوده است که بوقت طعام و شراب خواری صرف معازف
مینواختند و الحال نیز در تعدادی وسلاطین هند مروج است چنانچه
روشن چوکی عبارت از همین است موجب حرمت اینکة همین سببیت

کذا فی در زمان نبوت علت حرمت مزامیر و ممانعت ظروف شراب خواری
 بجهت اہتمام در تحریم خمر شراب بود پس اگر چه محفل شرب نباشد لیکن
 بنا بر تشبیه بہت مذکورہ زدن مزامیر بلا غنا حرام کردہ اند و بر مزامیر
 منحصر نیست بلکہ جملہ افعال مخصوصہ میکشان و مشرکان بمنوع و حرام
 است حتی کہ اگر شیر یا شربت و غیرہ مشروبات مباحہ در گیلان و
 جام یا انداختہ مسلمانان ہمہ یکہ بنوشند و الفاظ مخصوصہ می پستانان
 بمیان آرد مشروبات مباحہ مذکورہ نیز بنا بر تشبیه بوضع میخواری حرام
 خواهد بود و تفصیل روایات آن در لغتہ اول گذشتہ مثل قولی لمحادی
اعادة دلائل اباحه مزامیر من الملاہی اما حرام کعود و طنبور و معزفہ

و طبل و ہمار و ما الہی بصوت مطرب اذا تغد او مکث و هو ما یزید
 بہ الغنا طرباً و لم یطرب صفر داکا الغنیم و القصب یکث مع الغنا لا
 وحده انتھی و کذا من قول العسکری المحرم ہوما یطرب من غیر غناء
 کعود و طنبور و طبل و ہما میر و ریانات و ما اشبهہا و اما انچہ مشہور گشتہ
 کہ سماع غنا با مزامیر اگر چه خالی باشد از منکرات مطلقاً و الفاظاً حرام
 است و طرب ما یزید بہ الغنا علت حرمت است این گمان غیر محققین
 است و قابل اعتماد نیست بوجہات مندرجہ لغتہ اول از قانون سوم
 و باب لای کہ صاحب امتناع در کتاب خود نقل کردہ و شیخ عبدالحق ترجمہ

آن در مدارج النبوت آورده و من عبارت مدارج را بجنسه نقل نموده
ام و آن روی بر آینه که مولانا الکریم عیسی بن عبد الکریم رضی اللہ عنہا
در رسالہ خویش نوشتہ اند از اینجا کہ این مقام منزلۃ الاقدام است نقل
عبارت مولانا الکریم عیسی بن عبد الکریم در اینجا واجب افتاد و آن
اینست و اما الالات فہی فیہا ایضا نحو اختلاف فہم فی الغناء
و قد اشتہر فی کتب المتاخرین نقل الاتفاق علی حرمة المزامیر
والاوتار و هذا التقلیل لیس بصحیح فقد ذکر الحافظ ابن حجر فی شرح
البخاری ان بعض العلماء نقلوا الاتفاق علی اباحۃ الالات و هو یظاہر
یشمل المزامیر و الاوتار و غیرہما من جمیع الالات و النقلان
متعارضان فکل واحدہما ساقطان و الحق ثبوت الاختلاف فیہا و الذی
یقضیہ فعل المنتقد مین کعبہ اللہ بن جعفر و ابن عمر و ابراہیم
بن سعد و غیرہم الاباحۃ و من المتاخرین ایضا جماعۃ صرحوا
باباحۃ المزامیر و الالات و جمیع الالات کالشیم فخر الدین بن
عبد السلام و غیرہ و کان الشیم یحضر و یفعل ذلك بمجلسہ و هو
فقیہ مجتہد متفق علی دیانتہ و ورعہ و کالجیند و الغزالی رضی اللہ
تعالی عنہما و امثالہما و ہوا السادۃ و ان استمر و اباسم الصوفیۃ
لم یخرجوا عن نزہۃ المجتہدین بل زادوا فی حرمتہ الکمال برعاۃ

التقوى واتباع السنة وتحصيل سنى الاحوال وهو شد اهتماماً
 بالتحري والاحتياط واكثر اجتناباً عما فيه شائبته الرتبة والاعتدال
 فالمنزاهير والوقار ايضا مجتهد فيها والمجتهد فيه ليس بمخسل
 والانكار على ما هو الصحيح المختار ثم امكن ان يورث في تعليل حرمة المنزاهير
 والوقار في المشهور انهما من شاير اهل الشرب فحرمة لذك قدنا
 غير مختص بهما وما قيل انها تذكر الخمر وتنزع اليها قلنا فحرمتها
 اذن لعارض تذكر الخمر كحرمة اواني الخمر لذك فلها زالت
 حرمة الاواني يتقادم العهد وتقرر حرمة الخمر فلكل ذلك تزول
 حرمة المنزاهير والوقار بزوال هذا العارض وما يقال من ان العلة
 في التحريم الطرب ممنوع فقد نقل عن جماعة من الصحابة وغيرهم
 الطرب لمصفاة المدح وقال معوية بن الكريم طروب يحضر عبد الله
 بن جعفر وعمر بن العاص روى الغزالي عن الشافعي رحمه الله
 انه قال ديونس لما قال له لا يطرب قال مالك حسن صحيح ونقل
 ابو هلال العسكري انه قالوا من لم يطرب فليس بكريم وروى
 قتيبة بسنده عن اسمعيل ابن عتبة انه قال الطرب عقل وكرم
 فمن لم يطرب فليس بعاقل ولا كريم وبآ الجملة فليس الطرب
 بمن موملا عقلا ولا شرعا ولم يقد دليل على حرمة فلا يكون حراما

والاعلة لحرمة شیء اخر هذا وقد کذب برهنه من الزمان منکرًا
 للثناء والالات اشد الاذکار فلها وقفت علی بعض المسنن والاثار
 ظهر فی رجحان اباحتہ بلا اختیار ثم بدعی ان فی اباحتہ ذبا عن
 فعل النبی صلی اللہ علیہ وسلم وظهر لسا حجة قد ساء عن نسبته ما
 لا یلیق بדרہوتیقن علی کل مو من وفی القول بقریمہ يستجیل علی
 شارع الاحکام بانہ قد ارتکب الحرام وهو امر صعب لا یجتری
 علیہ مسلم فاخترایہا فثبت بعد ما بدعک انہ الصواب ودع
 عنک ما فیہ القلق وشایبہ الارتیاب انتہی قسم پنجم کہ بسبب آن
 قسم پنجم کہ بسبب آن سماع مباح حرام میگردد اسماع مباح حرام میگردد
 اینست کہ ہر گاہ سماع بر آیات قرآن و احادیث نبوی باشد ہمراہ آن
 مزامیر و معارف نواخته شود موجب حرمت اینکہ قرأت قرآن و ذکر
 احادیث نبی آخر الزمان از قسم طاعت و قربت است و مزامیر اگرچہ
 اباحت آن علی اختلاف الاقوال ثابت گردیدہ اما در چشم عوام صوت
 ہزل دارد ہمراہ قربت و طاعت نواختن آن مکروه دانستہ اند لعل
 قول شیخ الاسلام امام محمد غزالی درین خصوص در تذکرہ ثانیہ گذشتہ
 است اگرچہ شیخ الاسلام رحمۃ اللہ علیہ سبب پنجم حرمت آنرا شمرده
 کہ عامی بسعادت سماع کند بر طریق عشرت و بازی و بران موافقت

سازد لیکن این قسم را مباح گفته اند و در اسباب محرمه مندرج نکوم
 تذکره رابعه در آداب اہل | تذکرہ رابعہ در آداب اہل طریقت بنا
 طریقت از زبان مکان خوان | براستغافہ سماع بدان تاکید فرمودہ اند
 و مجموع آن آداب در رعایت زملین و مکان و انخوان منحصر است
 اما زمان پس مراد از آن وقت است کہ فارغ باش از فکر و نماز و
 تلاوت قرآن و مراقبہ و درود و غیرہ واجبات و ملتمزات و خالی باشد
 از غلبان ضروریات بشری مانند وقت خوردن طعام و حاجت
 بول و براز و زمان افکار یکہ بسبب آن پراگندگی و لها بود کہ در این
 چنین اوقات سماع فایرہ خواستہ بخشید بل وقت سماع جمعیت
 دل و فراغ خاطر از تعلق ماسوی الدنیا ضرور است تا قلب سامع مستجاب
 رحمت الہی بود اما مکان پس مراد از آن آنست کہ محل سماع کوچہ و
 بازار درہ گذر عام و مجمع تماشا بیان زن و مرد نباشد و جای تنگ
 و تاریک و موقع نجاسات و مزملات نبود و ہم مکان امیر عابد سلطان
 و وزیر ظالم کہ در آنجا نہ قلوب صوفیان خطرناک بوساوس اہل دنیا
 تواند شد نباشد کہ در این چنین جا ہا وقت ضائع و سماع بے فائدہ گردد
 اما انخوان عبارت است از آنکہ ہر کہ در صحبت سماع حاضر شود بایہ کہ
 اہل آن باشد و مراد از اہل آنست کہ دلش از عشق و محبت نبود و با اہل

حسن عقیدت داشته باشد و لغفلت و انکار نشود و انکار نشود درین صورت اگر در محفل سالکان ہم طریق مانند چشتیان و قادریان و غیرهم مجتمع باشند و مجلس از اغیار خالی بود تا اثر صحبت تیز تر و فیض محفل بیشتر جلوه ظهور خواهد گرفت و هرگاه اہل غفلت و ہروی و دنیا داران بے ادب و متکبر یا بعض سالکان منکر و متعصب بادر و ایشان کہ بہ سبب ایشان باشند شریک صحبت شدہ بتکلف حال کنند و بیرون تقاضای غیب برای نمایش مردم چوش و خروش نمایند از حضور و این چنین کسان باب تاثیر مسودہ میگردد و در ناک صحبت دگر گون میشود پس ضرور است کہ صحبت از نا اہلان و اغیار مذکورین خالی باشد ہر گاہ اہل سماع نیستند آداب آنست کہ امام محمد غزالی در کیمیای سعادت می نویسد بدین عبارت چوں کسانیکہ اہل باشند بسماع نیستند ادب آنست کہ ہمہ مسودہ پیش افکنند و در یکدیکہ ننهند و ہر کسے سگے خویش باین دہد و در میان سماع سخن نگویند و ادب نخورند و از جو آن بنگرند و دست و ہر جنبانند و بتکلف هیچ حرکت نکنند بکہ چنانکہ در شہد نماز نشینند و ہمہ دل با حق تعالی دارند و نظر آن باشند کہ چہ فتوح پیدا آید از غیب بسبب سماع و خوشن شدن نگاه دارند تا با اختیار بر بخیزند و حرکت نکنند و چوں کسے بسبب غلبات و جد بر خیزد با وی موافقت کنند و

اگر دستارش بفتہ دستارش نہ ہند۔ و این ہمہ اگرچہ بایعت است و از صحابہ
 و تابعین نقل کردہ اند اما نیکو است کہ نہ ہرچہ بایعت بود نشاید کہ بسیاری
 بایعت نیکوی باشد کہ شافعیؒ می گوید جماعت در تراویح و ضح عمر
 است و بدعتی نیکو نیست پس بایعت ناموم آن بود کہ مخالف سنتے
 باشد اما حسن خلق و دل مردم شاد کردن در شرع محمود است و ہر قسے
 را عادتے باشد و با ایشان مخالفت کردن در اخلاق ایشان بد خوئی
 بود و رسولؐ فرمودہ است خالقا للناس باخلا قلوبہا ہر کسے زنا گانی
 بروفق عادت دے و خوئی دی کن چوں این قوم باین موافقت شاد
 شوند و ازین مخالفت مستوحش شوند موافقت ایشان کردن از
 سنت بود و صحابہ رسولؐ را بر پای نخواستند سے کہ دی آنرا کارہ بودی
 لیکن چوں بجائی عادت شد کہ ہر ناخاستن مستوحش میشوند بر غایت
 برای دل خوشی را اولے بود کہ عادت عرب دیگر است و عادت عجم
 دیگر انتہی بقیہ آداب و تملیٰ کہ مریدان و معتقدان نسبت پیر و مرشد
 شیخ وقت عند السماع می شاید در کلام شیخ الاسلام قدس سرہ در عبارت
 فلیتہ الطالبین کہ در ما قبل نقل کردیم مندرج است در عادت آن
 طویل لا طایل بود ہر کہ را غیب باشد در آخر باب ثالث و تذکرہ اولی خانہ
 آداب قوالان | این رسالہ بہ بنید آداب قوالان باید کہ قوال میخوار و بہ

اطوار نباشد بل نماز گزار و اهل نیاید باشد یعنی با بزرگان و صوفیان
عقیده کنند بود و اجرت سرود خود مقرر و معین نسازد بلکه تنشیط عاقر
مستمعان نشد مقصودش باشد و هر چه بطور انعام وصله از دست شیخ وقت
یا صوفی صاحب حال بیاید آنرا تبرک پندارد و در محفل صوفیان با طهارت
نشیند و آغاز و اختتام سماع بر کلام ربانی و آیات قرآنی کند اگر قوال
را چیزی از قرآن یاد نبود از اهل محفل هر که قاری و حافظ باشد چیزی
تبرکات اول بخواند بعد قوال را باید که از صفت خدا و رسول و مدح
بزرگان دین آغاز سرود کند پس اذان حسب رغبت اهل صحبت بر عادت
وقت و راک و راگنی و لحاظ فهم مستمعان بسراید یعنی چیزی که در فهم صوفیان
و اکثر مستمعین نیاید نسراید بل برای مردم تازی کلام عربی و برای
ترکی پیش زبان و انان فارسی فارسی و پیش هندیان هندی
بسراید و آن چنان آهنگ اختیار کند که الفاظ و مضمون مسموع بفهم اهل
محفل نیاید و تا اهل مضمایین نیز نسازد یعنی هر گاه کلام مشعر به شریعت
کرده باشد در آن کلام دیگر متضمن وصل را خلط نسازد و بالعکس آن نیز
نکند تا موجب توحش مستمعان نگردد و بر چیزی که کلام صوفی را ذوق
دست دهد به تکرار آن کلام دو چهار بار مضامین نسازد و از مزامیر چیزی که
مخصوص بابل شرک و اهل هوی است در میان نیارد مثل سکه و

ناقوس مخصوص بعباد کفار مینوازند و جہانجہ و طبل مخنشان کہ آوازده
 ہندی ڈور و گوبند ویر آع اعنی بانسلی و کوبہ یعنی مردناک کہ در خصوص
 آن از شاعر ہی آمادہ در محفل صوفیہ صافیہ کہ برای از دیاد عشق و
 محبت الہی و تحفیل ذوق و شوق آخرت و زہد و بیزاری دنیا مہنوع
 و مرتب یشود نہ تو از نہ و در ہر حال آداب شریعت و طریقت نگاہ
 دارند زہد کہ سماع با آدابہ و شرائط مستحب رحمت است است از
 پروردگار تعالی شانہ و مستوجب از دیاد نسبت است در حق صوفیان
 اہتمام بزم سماع | علیہم الرحمۃ اہتمام بزم چوں از تحقیقات مرقومہ الصمد
 مستحق گردید کہ سماع بشرایط و آدابہ مستحب رحمت و مستوجب از دیاد
 عشق و محبت است و شعلہ جانسوز سرود آتش ذوق دل می افروزد
 و نابیرہ دل افروزد و مزمار پردہ ہای غیر و غیریت می سوزد و مطرب
 خوش لوا بال و پرستی از سالک میریزد و مستغنی خوش ادا نشاء طرب
 و مستی و طالب می انگیزد علی الخصوص صوفی را کہ در ساغر دلش از خمخانہ
 ساقی توحید پیانی می ہو شراب میرسد و جام و ما غش از پیرمغان تجرید
 و ماندہ مستی روح فرا میکشد بادہ عشقش جوش میزند و سینہ پر کنجینہ
 اش خروش میلند و ہم ثابت است کہ بادل این ساز و سامان
 زنگ ہواد ہوس از آئینہ دل نمی زداید و بغیر بے خودی و بیہوشی

حدیث حق بگویش جان نمی آید و بلا ناخن زنی تار طنبوره عقید دل نمی کشاید
 و بی قہقہہ صراحی دینای ساقی حل مشکل بنظر نمی آید پس ۵
 وقت آن آمد کہ من سردیان شوم
 چشم بگذارم ہر سر جان شوم
 ساقی نامہ

مخمور جام عشقم ساقی بدہ شرابی
 ساقیا برنجیز و دروہ جام را
 گرچہ بار نامی مست نزد عاتقلان
 بیا ساقی آن جام صافی صفت
 بیا ساقی آن جام یا قوت و شش
 بیا ساقی آن ادعوانی قدرح
 بیا ساقی آن آب اندیشہ سوز
 بیا ساقی آن می کہ حال آورد
 بیا ساقی آن می کہ تیزی کنت
 بیا ساقی آن می کہ جان پرور است
 بیا ساقی آن جام چو سلسبیل
 بیا ساقی آن می کہ حور بہشت

دروہ قدرح کہ بی مجلس ندارد آبی
 خاک بر سر کن غم ایام را
 مانے خواہیم ننگ و نام را
 کہ بر دل کشاید در معرفت
 کہ بر دل کشاید در وقت خوش
 کہ دل زو فرح یابد و جان فرح
 کہ گر شیر و شر شود ہمیشہ سوز
 کہ امت فزاید کمال آورد
 بباغ دلم مشک پیزی کنت
 دل خستہ را بچو جان در بر است
 کہ دل را بفردوس باشد دلیل
 عبیر طایک دران می سرشت

بیاساقتی از می ندر ارم گریز
 بیاساقتی از می طلب کام دل
 گرازدصل جان دل صبور ی کن
 بختی تو ان دلا سدر سفت
 بیات صفا فی درو آرد دم
 بدو تا بگویم ز آواز نئے،
 بدو ساقتی آن جام چوں مهر و ماه
 بدو ساقتی آن کیمیا می فتوح
 بمن ده که از عن غلام وید
 بمن ده که بد نام خواہم شدن
 تسبیح و خرقہ ملولم تمام
 اختتام معنی

معنی کجائی بہ گلبانگ رود
 بہستان نوید سرود فرست
 معنی بزن چنگ در غنون
 معنی کجائی کہ وقت گل است
 معنی دف و چنگ را سازده
 بیاد آور آں خسروانی سرود
 بیار ان رفتہ درودی فرست
 بزار از ولم فک دنیا می دون
 ز بلبل چمنہا پراز غفل است
 بیار ان خوشش نغمہ آوازده

بیک نغمہ درد مرا چارہ ساز ولم نیز چون خرقہ صابر چارہ ساز
 معنی چہ باشد کہ لطفے کنے بہ نے باز دم آتش بدل بر زنی
 بروں آری از فکر آں بیکہ دم بہم بر زنی خان و مان غم
 معنی کجائی لڑائے بزن بمالے لڑایان صلائے بزن
 معنی بیابا منت جنگ نیست کفے برونی زن گرت چنگ نیست
 معنی بگو قول و بردار ساز کہ بیچارہ گاں راتوئی چارہ ساز
 معنی تیر ستم محسوس زبانی بہ نے زن دم ہمارے
 بہ نے دور کن دردلت گر غم نیست دمی دم بہ نی دم کہ عالم و نیست
 معنی بیاباشنو و کار بند ز قول من این پذیر وانا پسند
 چو غم شکر آمد بیار آصفے بچنگ و رباب و بہ نای و دوفی
 معنی کجائے بزن بر بے بیاسا قی از بادہ پر کن بے
 معنی لڑائے طرب ساز کن بقول غزل قصہ آغاز کن
 کہ تا وجہ را کار سازی کنیم برقص آیم و خرقہ بازی کنیم
 بیاسافی این نکتہ بشنوز نے کہ یک جام مے بہ ز کاوش کے

اختتام

ہر چیز مطالب و مضامین بقلموں این نسخہ نادرة الوجود ظاہر از
 قلم این شکستہ رقم چکبدہ اما در حقیقت جو اہر ابدار است کہ از بحر من

لہن در صدف سینہ پر گنجینہ حضرت پیر و مرشد بر حق ربہ صرف
 بہمت علیای آن ساقی نختانہ لوحیہ و آن سرشت میخانہ بحرید و لفظ
 رشحہ ازان رشتات برین خاک پریشان ریختہ و لفظہ ازان لغات
 بمشام جان ناتوان بختہ سے

جمال ہمیش در من اثر کرد
 و گرنہ من ہماں خاکم کہ ہستم
 والا پچودم کشتی و خوش سہرای مطرب طعم کے داشت و این خسپ
 لغات جانسوز و ترنات دل افروز لب و دہانم کجایالت سے
 نے کہ ہر دم نغمہ آرائی کن
 فی الحقیقت از دم نای کن
 و لہذا محض بہمن انفاس متغایہ آن سر علقہ مشایخ صابر یہ قدم
 نغمہ قوسی تار سنج اختتام نغمہ عشاق در نے دلم و مپہ و صرف از فیض
 و تائبہ روح القدس بیانش قطعہ ہذا بہر سبب
 قطعہ تار سنج

زین نغمہ عشاقم بانگے چو بگوش آید بیرون بکشت و دنی آن خرقہ سالاری
 بر چرخ رسا زوی آہنگ طرب گردد بہ شعلہ آوازی چوں شعلہ فالوسی
 در نہ چمن گردون کہ گل شکفد از وی در قص شہد زہرہ با جلوہ طاوسی

احیای دل مدوہ زین لغمہ بسے ہست
 از معجزہ عیسیٰ تو بہر چہ مایوسی
 در وجد و آای دل متانہ و دین محفل
 ز بخیر بیات چندان ز قیبت بناموسی
 نے بزم غرابیت این فی محفل ہو رہا
 از مرگ نہ خوف اینجا باز لیٹ مانوسی
 نے کعبہ نہ تنجانہ نے بادہ نہ فی خانہ
 نے بانگ صلوة اینجا نہ نالہ نا قوسی
 اینجا سرت دم احیا اینجا ست یا بیضا
 کو معجزہ عیسیٰ کو معجزہ موسیٰ
 این زمزمہ و حیات بشنیا ملک گفتا
 تار بج ختام او شد لغمہ قدوسی
 لیکن پے تکمیلش لاگشت از ویروں
 تا ہستی زابہا بندہ درہ جاسوسی
 یک لاف دودہ سحری با چہل و چہار آمد
 پوں کلک قلم سر را فر سوو بیابوسی،

والحمد للہ علی حسن الاختتام والصلوة والسلام علی نبینہ خیر الانام والہو
 اصحابہ الکرام و اولیاء العظام
 مارحبت عذبات البان رحم صبا و اطرب العیش حادی العیش بالنعیم
قہر

چون از تحقیقات مندرجہ لغمہ عشاق بوضوح پیوست کہ سماع فتنیان
 ہمیں ہست کہ سماع طے کردہ باشد ہمہ مقامات و حالات بتدیان
 را و فارغ شدہ باشد از ماسوی السوء بعد افنائی نفس و النعدام
 معاطات نفسی مستغرق شدہ باشد بشاہارہ حق این چنین کس ہرچہ شنود

از حق شنود و بحق شنود و در اہتمام بزم ترقیم یافتہ کہ سماع بشر الطو
 آدابہ تجلب رحمت و مستوجب عشق و محبت است و شعلہ جانسوز برود
 آتش ذوق در دل می افروزد و نایرہ دل افروزنے و مزمار پرودہ ہا
 غیر و غیریت می سوزد اما این محو و فنا بے کیفیت نشاء و حدت و بلا
 انکشاف حقیقہ توحید حاصل نمیشود و علم و فہم توحید کہ بطور حکماست
 بصرط مستقیم حق ہمیرسانہ بل در توہمات حلول و اختاد و شبہات کفر
 و الحاد گمراہ میگرداند و درین صورت سماع غنا و سالک رہ فنا را
 بدون تحصیل توحید کہ پورا نشد انبیاء و اولیای موحدین رسید و کتب
 و سنت بدان ناطق گردیدہ گزینہ نیست و این چنین توحید کہ موافق عشق
 و نقل و مطابق شہود و کشف اہل حق باشد بجز رسالہ عظیم النظر کا شرف الایمان
 تصنیف سلالۃ المتقیین و خلاصۃ المتاخرین سراج و باج علم یقین
 صباح زجاج ملت و دین ہادی المسترشدین خاتم الموحدین بنامی
 و این حاجی المحررین قطب زمان حضرت مولانا شیخ شاہ عبد الرحمان
 بامت برکاتہ مادام الملوان امکان حصول تار و لا جرم انضمام
 رسالہ عرف دندان شکن در آخر لغزہ عشاق واجب و متحیر افتاد تا از
 پیران و ہمیدان آن اہلیت سماع غنا حصول مقام فنا بساکنان عباد
 حاصل گردد اللهم ارزقنا ولساثر الطالبین بحق محمد و آلہ و صحابہ جمیع

این سطر انبار الہی تقریظ رنجیہ کلاک گہر سلاک محب مقبول
 رسول الثقیان جافظ مولوی محمد غلام حسین اعزہ اللہ فی الدین است
 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ترانہ سنجی عنادل اقلام در نور مقام حمد معشوق حقیقی کہ بکلی نغمہ عشاق
 حجاز قفل گوش اہل ہند و عراق مفتوح گردانیدہ و درود گاہ شام و بچاہ
 ترم شنائی خود بلبلان کو چاک و بزرگ اصناف اہم رسانیدہ درود با سائ
 و نوا شایان جناب سرور انبیا کہ زمان دین سہا پوش نوروز عرب ضیای
 بدلتش بہ گلستان چار گاہ ارکان سرمایہ الوف طرب آبا بعد براری ہم
 ضیای فاتخان حصار اشکال و طالعان مساعدا و ج کمال مخفی و مجتب
 نماز کہ چوں در سنہ یکہزار و دو صد و چہل و چہار کشف و قایق معقول و
 منقول علال معاقد فروع و اصول البص علم و حکم جامع رموز محمد شیم
 سباح صحاری معانی صباح بخار نکتہ دانے مدرس مدارس علوم عربیہ
 محقق حقایق فنون عجیبہ صباح مشکوٰۃ حق یقین سرج زجاج ملت و
 دین نہال نباست فائض ابجا کیا ست لوح مفسر فلک دانش
 درمی درخشان سپرینش رہنمائی تبعان بطیموس و اسطاطالیس بدایت
 فرامی مندرشان شیخ رئیس متکے اراک فضائل کسبہ طرازندہ مذاق محمد

وہیبیہ مجمع کمالات صوری و معنوی مشتمل تشریف ظاہری و باطنی و قائل و حقیقی
آگاہ معارف و حقائق انتباہ مولوی محمد نور الدین الحشتی الصابری القاری
الرحمانی نور الدین قلبہ کتاب ازالۃ القناع عن وجہ السماع الملقب
بنغمہ عشاق و المورخ بنغمہ قاری و تحقیق حل و حرمت غنا و مزامیر معارف
و ملاحی بالوف تحقیقات و صنوف تائیدات تصنیف و تالیف فرمودہ حجاب
کتاب فیض نصاب کہ در حقیقت بحر است مشحون بلا لے متالے علمیہ و
معانی است مملوہ بواقیت و تشریحات حکمت الدینیہ ہر بابش چوں باب حبت
نور حسن چوہ العین معانی منور و ہر فصلش بیان فصل بہار بہ گلہای نکات
زکین منظر و روح تحریر آتش مضمی بخور و آفتاب آیات مسین و بہستان تقریرش
روشن بمصابیح احادیث متین اقوالش دلیل بر لایل اقوالی سلف
و مطالبش مبرہن بر این عمدہ ہائے خلف سبحان الدربا غی است بنظر
در وضع البیت و لپہ پر کہ در ہر جنبش چمن چمن غنچہ ہائے سرستہ نکات ہائے
برستہ با بہتر از نسایم تحقیق متبسم وریان و گلشن گلشن ریاحین مضامین
و نشین در ہر خیابانش شاغفہ و خندان بہاد و ستار آل رسول ثقلین
حافظ مولوی غلام حسین نبیرہ مرزا محمد فیاض مرحوم ساکن بلوہ فاخرہ
مصطفی آباد عرف رام پور فہرست کتاب مذکور بر این دستوہ مستور ساختہ
۱۰ جو شریع کتاب میں ہے۔

ذکر جمیل حضرت مولوی نور اللہ صاحب نور اللہ مرقدہ

مستجمع کمالات انسانی مصدر آیات رحمانی چراغ افروزہ بزم توحید
 مصباح شہستان تجرید شارح نور مطلق قابل کلمۃ الحق عارف بالہدایہ
 مولوی محمد نور الدین صاحب عبد الغفور بنی نسباً والا اعظم پوری و طنائہ البحر الہدی
 مسکننا و الحنفی ذہیباً و الہدستی اصحابی مشرباً و القاری رحمانی مسکناً
 قریباً دس برس کے رام پور میں تحصیل علوم فضل العلماء مفتی شرف الدین
 صاحب سے کی۔ اوپر پینتالیس برس کتاب جہاد و مال و تحفہ
 کسب کمال ظاہری میں مصروف رہے۔ اسی زمانہ میں مفتی الہی بخش
 صاحب کانامہ ہدی سے اور پھر لکھنؤ میں مرزا حسن علی صاحب ہاشمی محمد
 سے تکمیل حدیث فرمائی منجملہ پینتالیس برس کے سترہ برس سرکار انگریزی
 میں بحیثیت انتشار کورٹ اپیل و ایرو سائربریٹی جس سے باون ضلع
 ہمالاک مغربی و شمالی کے متعلق تھی اور دو تین برس مرشدی داری پر
 ضلع میرٹھ اور تحصیلاری ضلع مظفرنگر پر اور نو برس کامل لکھنؤ میں
 غازی الدین حیدر شاہ اودھ کے عہد دولت میں پانچ سو روپیہ ماہوری
 پر ملازم رہے چنانچہ سال سیاحت شریقی و غربی کلکتہ سے شاہجہان آباد تک
 وایرو سائر ہے اور اکثر کتب و رسائل ہر فن میں تصنیف کئے۔ چنانچہ

محمود صرف داخل ناظمی و ہدایت المعلمین تعلیم اطفال کے لئے
 بطرز عجیب مملو یہ فوائد غریب اور ازالتہ القناع عن وجہ السماع بلقب
 بہ نغمہ عشاق حبيب سماع وغنا میں اور تور مطلق شرح کلمۃ الحق تفسیر
 کلمہ طیبہ اور وحیت وجود میں اور ہدایت الودایین تردید نہ سب
 تجریدی یعنی فرقہ ضالہ وہابیہ میں مشتملہ تحقیق مسائل استعانت و ہدایہ اور
 زیارت قبور وغیرہ میں باللائل عقلی و نقلی اور انوار الرحمن تنویر الجنان
 ملفوظ شریف ہادی جملہ حالات بیف حضرت پیر مرشد بہ حق قطب
 زمان مولانا پیر شاہ عبدالرحمن صاحب قدس سرہ العزیز کا تالیف
 فرمایا کتاب نغمہ عشاق کو پیشگاہ ظل الرحمانی حضرت محمد اکبر بادشاہ
 غازی دہلی کے حضور میں پیش کیا اور جب علمائے دہلی نے اسکو
 مقبول و پسند کیا تو پیشگاہ ظل سبحانی سے فرمایا واجب الادغان
 مع خطاب عنایت ہوا جس کی نقل ذیل میں درج ہے اور اصل
 فرمان اُن کی اولاد کے پاس موجود۔

نقل فرمان شاہی

متصدیان حال و استقبال ہمالک محروسہ دارالخلافہ شاہجہان
 آباد ہائے درین اوان سمیت اقران کتاب ازالتہ القناع عن وجہ السماع
 بلقلب بہ نغمہ عشاق تصنیف حقائق معارف آگاہ مولوی نور الداعظم پوری

بملاحظہ اذکار گذشت و مطالب مندرجہ ان مشروح و عابروہ پوہست
 از انجا کہ مصنف مذکور جامع فروع و اصول و دلائل و بطلان معقول و
 منقول است رتبہ پسند فضل و قبول عقلا و زمان یافتہ و احدی از
 علما بر این دیار بہ رود و قدح آن جسارت نساختہ بنا بران منظور بنندگان
 ثمر یا مکان گشتہ کہ بنا بر تکثیر و ترویج این نسخہ نا در الوجود منطبع گرد و بجلد
 اینکہ مخیر و مدام الحضور شیخ عبد الغفور قدس سرہ المبرور اعظم پوری
 و دیگر اسلاف مصنف پر لور از حیثیت علم و فضل ظاہر و باطن ہمیشہ
 ذی الحجۃ و الشان لائق الرحمت و الاحسان سلاطین ماضین بودہ اند
 مغزی الیہ نرا از پیشگاہ حضور پر لور مابودت بخطاب زبدۃ الموحدین
 مشیرالولہ محقق الملک مفتی محمد نور اللہ خان بہادر مناظر جنگ
 مخاطب گردیدہ و واجب و متحتم بر خواص و عوام رعایا و برایا این سلطنت
 آیہ ہایت آنکہ اعزاز و احترام مفتی سابق الذکر بر خود ہا لازم دانستہ
 ایشان را ہموارہ مورد مراحم خسروی و طرح انظار تفضلات شاہی
 شد سند و حسب المسطورہ عمل آرد فقط المرقوم ہم حسب المرجب سلمہ
 مطابق سلمہ ۸۳ علیہ صیدی

با این ہمہ تعلقات جاہ و مال دنیاوی حکیم من سعید صوفی بطن امر
 بہ اقتضای سعادت و عشق جلی باطنی لگا و کجی چلا جاتا تھا اور یہ شخص ذاتی

ہی نہ تھا آبا و اجداد سے اس کا شوق طلب اور اس کی طرف توجہ داخل
 سرشت تھی حضرت مخدوم دایم الحضور بنارگی شیخ عبدالغفور اعظم پوری
 جو آٹھویں پشت میں آپ کے اجداد میں تھے خلیفہ اجل حضرت
 قطب العالم عبدالقدوس گنگوہی حنفی فاروقی کے تھے جن کا ذکر خیر
 ترک دنیا ترک جہاں وغیرہ کا اقتباس الانوار و مفتاح العارفین وغیرہ
 کتب پیر میں درج ہے اور فرمان شاہی اُس کی تصدیق کرتا ہے
 جس کی نقل اوپر درج ہے۔ ناہنہال آپ کا اولاد امجاد حضرت
 شیخ المشائخ والادبیار بابا فرید الدین مسعود گنج شکار جو دہلی قریب تھانہ
 میں تھا نانا آپ کے پیر حجازی مقبول عالم صاحب خلیفہ حضرت مہربان
 فخر الدین محمد صاحب دہلی رحمۃ اللہ علیہ کے تھے غرض نسبت شفیقہ
 اور طلب صادق صلب بطن والدین سے چلی آتی تھی۔ چنانچہ خاندانہ
 ہدایت المعلمین میں جو بخرض تعلیم صبیان لکھی تھی باعینہ کیفیت تعلیمی علم
 ظاہر سے طرف علم باطن کے رجوع کیا اور بعد ازاں حال اپنے یہ
 شعر لکھا ہے۔

روح پدرم شاد کہ میگفت بہ استاد

فرزند مرا بچ بجز عشق نیاموز

وہ ہی اثر تھا کہ دنیاوی کاموں کے ساتھ تلاش کا ملین وقت کی بھی

علی جاتی تھی بحالت چاکری عالت دایرہ وسایہ دورہ میں پھرنایا تھا
 جب بہ تائب الہی قصبہ منگلور خلع سہارنپور میں اتفاق ہوا تب حضرت
 مولانا شاہ نور الہدی صاحب قدس سرہ العزیز ابن حضرت مفتی محمد سلیم
 صاحب رحمۃ اللہ علیہ سے بیعت کی مگر نسبت تعلق نوکری اتفاق دیکر
 صحبت و اخذ فیض و برکت کا حضرت ممدوح سے نہوا اس سے کھوڑے
 روز بعد حضرت ممدوح کا وصال ہو گیا ۱۲۳۲ھ میں بیت السلطنت کھنڈ
 میں دولت پابوس قطب دوران مقبول النبی آخر الزمان حضرت مولانا
 سید شاہ عبدالرحمن صاحب قدس سرہ الاقدس کے حاصل ہوئی۔
 چونکہ سرکار شاہی لکھنؤ میں تعلق ہو گیا تھا اس وقت حسب مراد استفادہ
 نہ ہو سکا ۱۲۳۹ھ ہجری میں قصہ وطن کیا پانچ برس اس طرف رہ کر
 پھر لکھنؤ حاضر ہوئے اور حضور ی شبانہ روزی میں مستعد و مستفید رہے
 ثنوی شریف من اولہ الی آخرہ صرف ایک بار نہیں بلکہ متواتر حضور سے
 خود ہی پڑھی اور اوروں کی سماعت فرمائی اور جو نکات و فوائد زبان
 فیض ترجمان سے سنے اُن کو ہر موقع پر قلم بند کیا اور بطور حواشی اپنی
 ثنوی میں داخل کئے چنانچہ اشعار مشککہ کی شرح ملفوظ شریف میں
 بھی درج کی ہے اور علاوہ اس کے کتاب اقتباس الانوار و مشکول
 حضرات شاہ کلیم اللہ صاحب حرفا و حرفا و سبقا بسبقا لسمع عالی حضرت

مولانا صاحب گزرا نکر ان کے اعمال کی اعجازت اور دعای تائید الہی سے شرف حاصل کیا چنانچہ ان دونوں کتب آخر الذکر کے ختم پر عبارت ذیل مرقوم ہے اُس میں جس قریر حضرت کے قلم خاص سے تحریر ہے وہ قلم سرخی منقول ہے آخر کثکول میں یہ عبارت مرقوم ہے۔

انچہ درین کتاب ست و اجازت آل از مولوی محمد عظیم قریس سرہ و ایشان را از حضرت مولوی فخر الدین قریس سرہ و ایشان را از حضرت مولوی نظام الدین اورنگ آبادی و ایشان را حضرت شاہ کلیم الدین صاحب جہان آبادی مصنف رسالہ ہذا حاصل شدہ است اذن آن ہمہ از کار و افکار و مراقبات علما و عملاً اجازت شاملہ کاملہ تامہ بر مولوی نور اللہ داد فقیر عبد الرحمان اللہم ایدہ بروح القدس۔

نقل عبارت جو اقتباس الانوار کے خاتمہ پر تحریر ہے

خادم الفقرا محی نور اللہ ابن کتاب مستطاب کہ مشتمل بر حوالہ نجات مال پیران اوست من اولہ الی آخرہ سمع اقدس حضرت پیر و مرشد برحق مولانا ی شاہ عبد الرحمان دامت برکاتہم رسانیہ انچہ از کار و اشتغال و غیر ہم اسمای پیران کہ درین مندرج است آن ہمہ فقیر را عنایت کردند۔

نقل عبارت فرمان واجب الادغان مشعر اجازت جمیع سلاسل و در
برائے ذات خاص و عیال و اطفال بطور مثال بہ مثال

ہو الرحمن

اللہم صل علی سیدنا و مولانا محمد النبی الامی الکرم الذی
ارسلہ رحمۃ للعالمین حبیباً للفقراء و المحتاجین رحیمًا للضعفاء و المساکین
و علی الہ الطیین و اہلبیتہ الطاہرین امین امین یارب العالمین
اما بعد اجازت سلسلہ قادریہ حقیقیہ نظامیہ صابریہ سہروردیہ نقشبندیہ گیریہ طغوریہ
قلندیہ وغیرہ کہ با اجازت خلافت از واسطہ حضرت شاہ نور الہادی
قدس سرہ و از واسطہ میاں محمد عظیم خلیفہ مولوی فخر الدین قدس سرہ ہم
و اجازت میاں پیر بخش سجادہ نشین شاہ قدرت الدخان ان مخدوم شاہ
مینا قدس سرہ ہم مع دیگر اجازت ہابہ تفصیل اسامی ہای اہل سلسلہ وغیرہم فقط
اجازت و این سلسلہ علیہ فقیر عبد الرحمن لوی ضامن مولوی محمد نور الدین
مع عیال و اطفال ایشان اجازت عامہ شاملہ کاملہ

علاوہ اُن ظاہری تعیمات و استغاضہ کے جو تعلم اشغال و اشغال
امور باطنی کے ہوئی اُس کا علم حضرت مرشد و مسترشد کو ہوگا۔ چند

سال کے بعد ۱۲۳۹ھ ہجری میں قصہ وطن کیا پانچ برس اُس طرف رہ کر پھر لکھنؤ حاضر ہوئے اور حضرت کی رضا جوئی اور فرمانبرداری میں بطیب و طوع خاطر ہمہ تن مصروف رہے اور حضرت کی عنایت شفقت آپ کے حال پر روز افزوں رہی۔

چنانچہ چند سال پیش از وصال حضرت مولانا رحمۃ اللہ علیہ جب حضور نے حضرت شیخ فتح علی صاحب کو امامت نماز پر مامور فرمایا اور بعد عشا حضرت خلیفہ صاحب نے اپنی کس نفس کا اظہار کیا اور حضور نے جواب دیا کہ جو ہم کو پوچھے گا وہ تم کو بھی پوچھے گا اس پر مولوی صاحب نے عرض کیا کہ جو حضرت کا تابع ہے وہ آپ کا بھی تابع رہیگا اور سب سے پہلے مولوی صاحب نے نذر جانشینی پیش کی حضور نے اسے دست مبارک سے اٹھا کر خلیفہ صاحب کے ہاتھ میں دیدی اور مولوی صاحب کو نہایت تحسین و آفرین کر کے فرمایا کہ مولوی صاحب بہت دانا ہیں بہت دانائے عالمین پھر اور حاضرین کی نذریں گزریں اور مبارکباد ہوئی۔ ایک روز بحالت سماع بجاۃ ثنّال ۱۲۴۵ھ ہجری روز جمعہ جب حضرت کو کیفیت ہوئی انفرسودن ال چہرہ مبارک پر طاری اور آنسو رخسارہ منور پر جاری ہوئے۔ سب لوگوں کو اس کا لطف ہوا حضور نے فرمایا کہ نور اللہ کہاں ہے آگئے وہ

مولوی صاحب قریب تر حاضر ہوئے فرمایا کہ ایک گویا تم کو دیتا ہوں عرض کیا کہ عنایت ہو۔ ارشاد ہوا کہ حضرت گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ نے حضرت محبوب الہی نظام الدین اولیا رحمۃ اللہ علیہ کو جو بشارت دی تھی ہم بھی تم سے وعدہ کرتے ہیں کہ بغیر تمہارے اور سب مریدین منجملہ اور تمہاری اتباع کے جنت میں نہ جائیں گے مولوی صاحب نے قدوم مبارک میں سجدہ تہنیت ادا کیا اور عرض کیا کہ

برہن مژدہ گر جان فشا تم رواست
شکر کردن کے تو اتم در خور آلائی تو

شکر نعمت ہاے تو چنانکہ نعمت ہاے تو جب روز شنبہ کو تین روز قبل از وصال بغیر حال معلوم ہوا تو مولوی صاحب نے عرض کیا کہ حضور کو خوب معلوم ہے کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نے مرض الموت میں بتوسط حضرت جبریل علیہ السلام خالق سبحانہ سے کس قسم کے سوال و جواب فرمائے تھے اور جب تک آپ نے امت کی طرف سے چھینا کئی حاصل نہ کیا اس عالم سے اقبال نقل نہ فرمایا پس قبلہ و کعبہ بھی قدم بقدم رسول مقبول صلعم کے ہیں بارون اطمینان بخارج و فلاح جملہ متوسلان اس جہان سے اقبال رحلت فرماویں بعتا مل ارشاد ہوا کہ اپنے متوسلوں کے اور دوستوں کے بلکہ دشمنوں کے واسطے بھی موری

نے عرض کیا کہ

دوستان را کجا کنی محروم
تو کہ با دشمنان نظر داری

اُسی روز جب مولوی صاحب نے منض دیکھی تو حضور نے فرمایا کہ
مولوی صاحب ہوں گے آپ نے عرض کیا کہ ہاں غلام کا قصور ہے
ازراہ شفقت ارشاد ہوا کہ مثل مولوی صاحب کے کہاں پیدا ہوں گے
رحمت للعالمین ہیں بہت دانا رحمتہ للعالمین مولوی صاحب نے عرض کیا

ترا سچو بند نہ یافت رہے
مرا چوتو خواجہ نہا شد کہے

یہ سن کر حضرت چشم پر آب ہوئے اور مستغرق ہو گئے اُسی روز ماہین مغرب
عشا مولوی صاحب کو یاد فرما کر ارشاد کیا کہ اذنی احرسی الی اللہ ان
اللہ بصیر العبادین مرتبہ زبان مبارک سے خود فرمایا اور تین مرتبہ مولوی
صاحب سے کہلایا و تسلیات بجالائے چونکہ کامل کی تعلیم تھی اُس کو یہ
اثر ہوا کہ وقت آخر بھی یہی کلمہ مولوی صاحب کی زبان پر جاری رہا
آخر روز پنجشنبہ جب حضرت کو صحن مسجد میں بٹھایا اور اذان عام زیارت
کا دیا گیا تو تمام شب جوق جوق خلائق عورت و مرد سنی شیعہ ہنود زیارت
و بیعت کے لئے آئے تھے اور گل و شیرینی لائے تھے حضرت میں طاقت

ایجاب و قبول وقت بیعت نہ تھی حضرت خلیفہ صاحب و مولوی صاحب
حضور کا دست شریف مرید کے ہاتھ میں دیکر ایجاب و قبول کرتے
تھے بروقت افاقہ حضور اپنی زبان مبارک سے لفظ مبارک یاد
فرمادیتے تھے۔

چونکہ اُس رات میں گیارہ سو مرتبہ درود شریف صلی اللہ علیہ وسلم
محمد و آلہ و صحبہ وسلم حضور کا معمول تھا مولوی صاحب نے اس خیال
سے کہ آج بھی قضا ہو و کالتہ ادا کرنا چاہا چنانچہ حضرت خلیفہ صاحب
اور مولوی صاحب اور حضرت میاں محمد غوث صاحب حضور
کے گرد پیش تسبیح لے کر بیٹھ گئے اور درود پڑھتے رہے۔

چند عرصہ بعد وصال حضور کے مولوی صاحب نے بوجہ عیال و
اطفال و تعلقات خانہ داری وغیرہ آمد و رفت وطن وغیرہ فرمائی اور
آستانہ ہائے شریف ردولی اور پیران کلیر یہ جہ سانی اور استفادہ
کیا ایک مرتبہ چھ مہینے اور دوسری بار ایک سال کامل جاروب کشی
آستانہ شریف حضرت پیران کلیر کی کرتے رہے برابر صائم الدہر
اور ترک حیوانات صرف کھڑی مونگ بلا روغن و نمک غذا میں
اختیار کی اُس زمانہ میں زیارت شریف کے گرد بہت بڑا بن تھا
شیر وغیرہ ورنہ اُس میں نہ تھے آبادی یکبر جو کسی قدر فاصلہ

واقع ہے اُس میں ضروریات خوردنی اکثر بہم نہ پہنچتی تھیں دیہات
 قرب و جوار سے منگا کر کارروائی کرتے تھے اور صاویں اور
 صاویں کے لئے کھانا تیار کرتے تھے علی حسین خاں صاحب
 خالص پوری بھی آخر میں ہمراہ رہے وہ راوی تھے کہ بعد نماز عشا
 جب مصلیٰ مسجد سے آبادی کو گئے اور خانقاہ کے دروازے بند
 کرنے کا وقت آیا تو آپ صحن مسجد میں آئے وہاں ایک شیر بیٹھا ہوا
 تھا تاریکی میں یہ خیال ہوا کہ کسی کی رضائی رہ گئی ہے اُس کو اٹھانا
 چاہا تو شیر اٹھ کھڑا ہوا اور کھڑکی کی طرف چلا آپ بھی لوٹے اور ڈھیل
 لے کر اُس کے پیچھے چلے گئے اور کچھ دیر بعد آئے اسی زمانہ
 میں ہنگامہ عرس شریف واقع ہوا آپ روضہ شریف میں جاتے تھے
 ایک عورت روضہ شریف کے سرہانے کی طرف چہونترہ کے نیچے
 چوٹہ بناتی تھی آپ نے اُس کو کہا کہ یہ جاے ادب ہے ذرا صبر
 سے یہ کارروائی کرو۔ اگلے روز ہاجر المی اللہ حاجی امداد الدین صاحب
 یا حاجی ولی محمد صاحب پانی پتی کو حضور مخدوم العالم سے ارشاد
 ہوا کہ مولوی صاحب سے کہہ دو کہ تم کو انتظام کے واسطے نہیں
 کھمرا یا گیا اس قسم کے انتظام اگر منظور ہوں تو ہم خود کر سکتے ہیں
 حاجی صاحب نے آپ سے کہا آپ کو اپنی تربیت پر بہت ملال

اور دو تین روز ندامت سے روضہ شریف میں حاضر نہیں ہوئے
 پھر حاجی صاحب کو حکم ہوا کہ مولوی صاحب سے کہہ دیا جاوے
 کہ یہ حکم براہ عتاب نہیں تھا بلکہ تم کو ادب سکھایا گیا تھا بے ستورہ
 اپنا کام کرتے رہو اُس وقت اداسے شکر کے لئے روضہ شریف
 میں حاضر ہوئے اور بفرار غ خاطر اپنی خدایات میں مصروف ہے
 اور عنایات مخدوم پاک سے مالا مال۔ پیران کلیر شریف سے
 جلدی اٹھنے کا قصہ نہ تھا۔ چنانچہ وہاں کے زمانہ قیام کو جب
 طوالت ہوئی تو حضرت شاہ مسعود احمد صاحب صاحب جنزادہ ردولی
 شریف نے بذریعہ محبت موروثی وہاں سے اٹھنے اور ردولی
 شریف آنے کو کہا اُسکے جواب میں آپ نے تحریر فرمایا کہ
 قیام بھی یہاں کچھ نہیں اور چھوٹ بھی سکے نہیں
 آفرین اس دام کو اور مر حبسا عباد کو
 جب بخانہ مظہر الدامید ولادت ہوئی تو آپ نے چھ مہینے
 پیشتر اپنے خط میں اطلاع دی کہ لڑکا پیدا ہونے والا ہے اُسکا
 نام حاجی ظہور الدار رکھا جائے چنانچہ ایسا ہی ہوا۔
 جب آپ کے صاحبزادہ مولوی محمد ضیاء الدین صاحب اور انکے
 فرزند محمد مظہر الدین کا اصرار زیادہ ہوا تو وطن شریف آئے اور کچھ عرصہ

یہاں رہ کر لکھنؤ میں آستان برکت نشان حضرت مولانا پر حاضری ہو کر ملجا دیا و اختیار کر کے اور بطور مستقل حاضر باش رہ کر موقوف شریف کی تکمیل فرمائی اور ادو ظالیم وغیرہ میں اکثر تقلید و اتباع حضرت مولانا صاحب رحمہ کا تھا ۲۰ بجے شب سے بعد فراغ تہجد قصبہ بردہ شریفہ و دیگر معمولات ادا کر کے بعد نماز فجر حوزہ بیانی و حزب سیفی وغیرہ اور ادنا اشراق پڑھتے تھے اور عصر سے تا عشا مصروف و نوافل رہتے تھے ترتیب بھی بعد نماز عشا آپ کے معمولات سے تھی دوپہر کو جو قیولہ فرماتے اُس میں اکثر کتاب دیکھتے چاشت کے بعد دوپہر تک اور پھر ظہر سے عصر تک اکثر تصانیف میں مصروف رہتے اور جو ثنوی شریف یا اور کتب سلوک پڑھتے اُن کے سبق ہوتے۔ چنانچہ ہر شش و قدر ثنوی شریف و رسالہ کاسرۃ الاسنان وغیرہ حضرت مولوی حاجی سید شمس الدین عفا نے اور رسائل لومہ مصنفہ حضرت مولانا و نعمۃ عشاق ہدایت الہامین و ثنوی شریف مولوی الزرعی صاحب نے آپ سے پڑھیں سفر کلکتہ میں جو بذریعہ کشتی ہوا زکوۃ قصبہ بردہ شریف و حزب البحر و دہای حیدری وغیرہ ادعیات و اعمال کی متواتر ادائیں چنانچہ ایک روز اُن کے نبیرہ محمد مظہر ایدر نے جو کشکول میں سے ایک

عمل دروسر کی اجازت چاہی تو اس پر فرمایا کہ ہمارے جس قدر
اعمال ہیں اس وقت ان سب کی اجازت عام دی جاتی ہے
جس کو چاہو عمل میں لاؤ اور ان میں جس اعمال کی زکوٰۃ لکھی ہے
ان کی زکوٰۃ دینے کی کچھ حاجت نہیں ہم تمہاری اور تمہارے
والد کی طرف سے وکالت سب کی زکوٰۃ دے چکے ہیں چند
سال علی الاضوال مختلف آستانہ رحمانی رہ کر بالآخر ۱۳ رمضان المبارک
۱۲۶۷ ہجری کو بچیاہ خلیہ گی خار جو پائے مبارک میں بمقام
امیٹی لگا کھتی داعی اہل کو سیک اجابت کہہ کر وجود لورانی لے جو
گنجینہ معارف و معانی تھا نقاب خالی میں مونہ چھپایا اور بمقام
لکھنوبیت الرحمان میں تخت اقام مرشد عالی مقام متصل برآمدہ
مقبرہ شریف جانب عرب جگہ پانی نورالبد مرقہ۔

رویش از گلزار حق گلگول بود ز من ادا اندر مقام افروز بود
جسم او بچوں چرخے بر زمین لور او بالائے سقف بنقشیں
روح محفوظ ست اور پیشوا از چہ محفوظ ست و محفوظ از خطا
مومنناں مطربہ نور الدت شری از خطا و سہواً المین آمدی
بعد انتقال بھی آپ کا فیض جاری رہا چنانچہ حافظ فضل الرحمن
صاحب ردولوی مرید حضرت میاں محمد غوث صاحب جو بنارس

میں کیل کئے انہوں نے اطلاع فرمائی تھی کہ میں نے بہت عرصہ تک حضرت مولوی صاحب کے فیض صحبت سے فائدہ اٹھایا اور ایامِ فدا میں جب میں بعثت بغاوت مانع ہو گیا تو خواب میں مولوی صاحب نے فرمایا کہ کچھ ترہ دست کرو تمہاری رہائی ہو جاوے گی چنانچہ صبح کو رہائی ہو گئی فقط۔

از نتیجہ فکرِ ساریب و سادہ کمال جنابِ مولیٰ احمد حسن صاحب کیل
ریاست رامپور متوطن پھر لوین ضلع ملو آباد
تقریظِ نغمہ عشاق

کجائے اے غرقِ بحرِ عرفان	کجائے اے بنارِ عشقِ سوزِ ان
بیاتا بحرِ عرفان جو شش گہر	بجانت شوقِ جانانِ جوشِ گہر
بیاتا نارِ عشقت تادہ گرد	سرِ پایت ز عشقِ آوارہ گرد
بیادِ ذوقِ کن یا نغمہ تر	کہ خوش دارد نفس را نغمہ تر
زہے آن نغمہ جالسوزِ عشاق	زہے آن لحنِ دلِ افروزِ عشاق
چہ نغمہ نغمہ روشن گرد دل	زہے سوسے بالارِ بہرِ دل
چہ نغمہ روح را در مستے آرد	خدا ہو را بر دل از مستے آرد
ہویش دلنواز اہلِ بحرِ یار	نوازش جان کا از اہلِ بحرِ یار

صدائش دلربا سے اہل تفریہ
 چہ نغمہ نغمہ عشاق جانباہ
 ترمیدانی کہ آن نغمہ چہ خیر است
 کتاب لے ہست و رد جان حقونے
 حروفش گو بہر عمان علم است
 صفائش عین عارف افضیا بخش
 تصنیفات آن منطق علامہ
 کہ نور الدراسم اعظم اوست
 بیانش نغمہ اسرار معنی است
 بہ تحلیل غننا تصنیف کردہ
 جواز نغمہ را ثابت نمودہ کہ
 مزامیر و سماع عارفانہ
 درین مجتہد کتاب لے نیچین نیست
 ز حسن سحر آن صوفی ذیجاہ
 جمالش فطیاب ازوی معنی است
 بصاحسن و صفا مطبوع گردید
 ہزار و صد و بیستم سال ہجرت

ادائش جانفزا سے اہل تفریہ
 نیاز شان بحق سرمایہ ناز
 کہ شوقش در دل اہل تمیز است
 ازین خوشتر شوق قرآن ہونے
 سطورش گلبن بہتان علم است
 ضیائش قلب ساکت صفا بخش
 ذکی المعنی تحت ہر مقام
 جہانے روشن از فیض اوست
 زیائش چشمہ الزار معنی است
 ز تہران و خبر تالیف کردہ
 زبان خصم را ساکت نمودہ
 محقق شد بطور عالمانہ
 و گر ہم ہست ہرگز بہ ازین نیست
 کہ نام پاکش آما منظر اللہ
 و ما غش عطر ناک از بوی معنی است
 کہ ہر سینہ را مطبوع گردید
 ز ہجرت کین کتاب آئین حال است

بدرگاہ خدامت قبول باشد برے اہل دل معمول باشد
 سبک شونکتہ سنج از بار تقریظ
 کہ بالاشتادہ فکر کا تقریظ
 از تصنیف لطیف باوہ چمن خوش بیانی و لونہال گلشن شیوہ بیانی
 مولوی حامد حسن صاحب خلف صاحب تقریظ سلمہ الدین الشہروردی لفظن

قطعہ تاریخ طبع

چاپ کردید نغمہ عشاق از تصانیف صوفی ذہبوش
 فکر تاریخ اوچو حامد کرد نغمہ قیسان بگفت سروش
 ۱۴۲۰ھ

